

Редакційна колегія:

ВІДНЯНСЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України;
ГУБЕРСЬКИЙ Л.В.,
доктор філософських наук, професор, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ГУМЕНЮК Б.І.,
доктор історичних наук, професор, МЗС України;
ДЕНИСЕНКО А.В.,
кандидат історичних наук, головний редактор наукового щорічника «Україна дипломатична»;
ДАНИЛЕНКО С.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ЖАЛОБА І.В.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КОПІЙКА В.В.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОШПЕЛЬ О.А.,
доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОСМИНА В.Г.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КУДРЯЧЕНКО А.І.,
доктор історичних наук, директор Інституту всесвітньої історії НАН України;
КУЛІНІЧ М.А.,
кандидат історичних наук, ректор Дипломатичної академії України при МЗС;
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту історії України НАН України;
ЛУБКІВСЬКИЙ Д.Р.,
Заступник Міністра закордонних справ України;
МАНЖОЛА В.А.,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
НОБІС А.,
доктор історичних наук, професор, Вроцлавський університет (Республіка Польща);
ПЕРЕПЕЛИЦЯ Г.М.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України;
ПОГОРСЬКА І.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут всесвітньої історії НАН України;
РЕНДЮК Т.Г.,
доктор історичних наук, МЗС України;
ТАУКАЧ О.Г.,
головний редактор журналу;
ТРОЯН С.С.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЦІВАТИЙ В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЧЕКАЛЕНКО Л.Д.,
доктор політичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ШЕРПІН С.О.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС;

Рекомендовано до друку Вченою радою Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, протокол № 09 від 31.07.2015 р. для «З.С.» №8 (історичні науки).

НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Ольга Таукач, Юлія Валєєва, Леся Савчин, Галина Яворська, Олексій Суслін. Відповідальний за випуск Володимир Семенов. Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції. Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на «Зовнішні справи» не дозволяється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень. «Зовнішні справи», науковий журнал 2015, № 8. Виходить щомісяця. Засновники – Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, Державне підприємство «Журнал Міністерства закордонних справ України «Політика і час».

Адреса редакції: 01018, м. Київ, Михайлівська площа, 1.
Телефон/факс: 38 044 279 39 18
Електронна пошта: o.taukach@mfa.gov.ua, www.uaforeignaffairs.com
Видавець: ДП «Політика і час»
Реєстраційне свідоцтво КВ № 14838-3809 ПР від 29 грудня 2008 р.
Друк: ТОВ «Вістка». Тираж 1000 примірників. Відпускна ціна редакції – 30 гривень. Передплатний індекс: 74402. «Зовнішні справи», 2015.

Україна зустріла свій 24 День народження в безкінечному сумі за тими, хто загинув за її Незалежність. У молитвах за тих, хто сьогодні биттям свого серця цю Незалежність боронить. У споконвічній надії на те, що принесені на вівтар Незалежності жертви стануть найнадійнішим фундаментом могутньої єдиної держави, яка вже на наших очах розквітатиме.

Кажуть, жив колись старий мудрий самурай. І була в нього група учнів, яких він навчав мудрості й бойовому ремеслу. Одного разу під час занять зайшов молодий воїн, який мав славу людини негречної та жорстокої.

Найулюбленішою зброєю воїна була провокація: він кривдив противника, той втрачав самовладання, приймав виклик, але у гніві припускався однієї помилки за іншою — і програвав двобій.

Так сталося й цього разу — молодий воїн вигукнув кілька образ і став спостерігати за реакцією самурая. Але той незворушно продовжував вести заняття. Це повторювалося раз у раз. Однак коли самурай укотре не відреагував, роздратований боець пішов геть.

Учні уважно й зацікавлено спостерігали за всім, після чого один із них запитав:

— Учителю, навіщо Ви терпіли його нападки? Потрібно було відразу викликати його на двобій!

На що мудрий самурай відповів:

— Коли вам приносять дарунок і ви не приймаєте його, кому він належить?

— Своєму господареві, — відповіли учні.

— Те саме стосується заздротів, ненависті й образ. Доки ти не приймаєш їх, вони належатимуть тому, хто їх приніс.

Під тиском вогню і провокацій другий рік поспіль Україна з мудрістю самураїв тримає оборону проти підступності, ненависті, брехні, залишаючи їх тим, хто прийшов із цим непотребом до нас — завжди гостинного українського дому.

Читаймося!

Наш передплатний індекс 74402

Передплатити «Зовнішні справи» ви можете у наших партнерів:

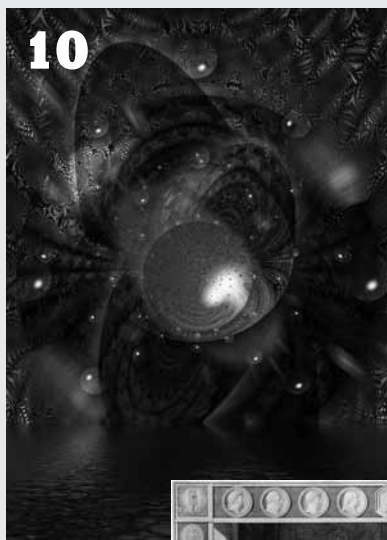
- ДП «Преса» Тел./факс: +38 (044) 289-07-74;
- ТОВ «НВП „Ідея“, вул. Артема, 84, м. Донецьк. Тел. +38 (062) 304-20-22;
- ООО Фірма „Періодика“ Тел. + 38(044) 550-94-51, +38 (044) 550-41-33, через термінали самообслуговування мережі «24 nonstop» та в мережі Інтернет на сайті www.epodpiska.com;

або придбати в роздріб у редакції журналу «Зовнішні справи» за адресою: 01025, м. Київ-25, вул. Велика Житомирська, 2. Тел./факс: +38 (044) 279-39-18. Відпускна ціна видання — 30 гривень.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 21 листопада 2013 р. №1609 «З.С.» включено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «Історичні науки».

Вимоги до матеріалів — на сайті www.uaforeignaffairs.com

10

14

22

24

30

32

37

42

ПОЛІТИКА

5 Росія повинна припинити окупацію Криму

6 *Анатолій Зленко.* Світова шахівниця – шлях від пішака до королеви

10 *Юрій Макар.* Що заважає українцям збудувати самодостатню державу?

СОЦІОЛОГІЯ

14 Громадська думка населення України: 2010-2015. Що змінилося?

16 *Monika Slezak.* Ethnic structure of Ukraine and ukrainian diaspora in selected european countries (Poland, Belarus, Latvia, Lithuania, Estonia)

ВІЙНА

22 *Георгій Кухалейшвілі.* Російський гамбіт у Широкиному (погляд із Маріуполя)

ДИПЛОМАТІЯ

24 *Вячеслав Циватий.* Віденський конгрес (1814-1815 рр.): історичні уроки та дороговкази майбутнього (інституційно-дипломатичний аспект)

46

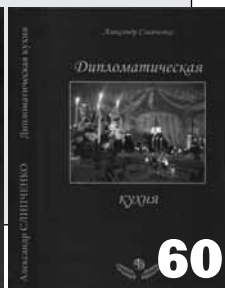
50

54

57

60

30 Україна – Японія: здавалося б, віддалені, однак такі близькі світи

32 *Ірина Матяш, Ірина Константиук.* «Дипломатична історія України» Євгена Слабченка

СУСПІЛЬСТВО

37 *Лілія Самойлова.* Republic of South Africa: Main directions of internal and external development of the country in terms of all-round globalization

42 *Павло Ігнат'єв.* Економічне диво Панами

46 *Вікторія Пількевич.* Місце ЮНЕСКО в системі міжнародних відносин

ЛЮДИНА

50 *Тетяна Попова.* Своєю сутністю гомеопатія покликана допомагати людям

КУЛЬТУРА

52 Мистецтво прямої дії Матвія Вайсберга в арт-просторі МЗС України

БІБЛІОТЕКА

54 *Юрій Макар, Віталій Макар.* Нове про формування українсько-польського кордону після Другої світової війни. Рецензія

57 *Олександр Потехін.* «Європейський Союз: дезінтеграція чи відродження?» Рецензія

60 *Вячеслав Циватий.* Гастрономічна (кулінарна) дипломатія як дієва складова дипломатії «м'якої сили» XXI століття. Рецензія

Росія повинна припинити окупацію Криму

У серпневій заяві МЗС України з нагоди Міжнародного дня корінних народів світу йшлося про те, що Росія повинна припинити окупацію Криму, кричущі порушення основних прав і свобод людини, витіснення з території півострова корінних народів.

«Російська окупаційна влада зухвало ігнорує фундаментальні права кримськотатарського народу, який більш ніж 70 років тому вже пережив трагедію примусової депортації. Системними стали випадки обмеження свободи віросповідання і зібрань, тиск на представників корінних народів, зокрема на кримських татар, з метою відмови від громадянства України, а також придушення їхньої етнічної ідентичності», – підкреслено в заяві відомства. Як ідеться в документі, в'їзд на територію Криму заборонено лідерам кримськотатарського народу, до думки яких дослухається міжнародна спільнота. Продовжуються незаконні арешти і вбивства кримськотатарських активістів. Позбавлені права вільно жити на своїй історичній Батьківщині, корінні народи окупованого Криму піддаються дедалі зростаючому тиску з боку російської репресивної машини.

***

Міністр закордонних справ України Павло Клімкін на відкритті II Всесвітнього конгресу кримських татар в Анкарі зазначив, що конгрес відбувається у важкий час, сповнений викликів. Час, який ставить кожного перед вибором: розуміти або не розуміти. Казати чи мовчати. Відкрити очі – чи бути сліпим. Боротися – чи змиритися.

«Я думав про це нещодавно,

коли делегація французьких політиків відвідувала Крим.

Вони вирішили закрити очі – і були обласкані окупантами, – зазначив міністр. – В ті ж дні стало відомо про зникнення ще декількох кримськотатарських активістів. Хто не змирився, не закрив очі і не мовчав – і був покараний окупантами. Скільки їх уже було – загблих, замучених, пропалих безвісти кримських татар з тих пір, як у Крим прийшла окупація?

Я згадував найпершого – Решата Аметова, 33-річного кримського татарина, який 3 березня 2014 року в окупованому Сімферополі вийшов на акцію протесту. Він простояв 15 хвилин. Його схопили і вивезли в невідоме місце. Потім довго мучили і вбили. Експертиза зафіксувала причину смерті: постріл в очі. Окупанти бояться тих, хто бачить. Вони бояться тих, хто не сліпий. Вони стріляють в очі».

Павло Клімкін від імені українців подякував кримським татарам за підтримку і вибачився за те, що раніше по відношенню до них було недо-

статньо довіри, була недостатня підтримка та співпраця.

«Помилки вчорашнього дня не змінять правди сьогоднішнього. Правда – в тому, що українці та кримські татари мають бути разом. Правда – в тому, що Крим не може без України, а Україна без Криму. Правда – в тому, що Україна ніколи не змириться з окупацією і не забуде приниження березня 2014 року. Правда – в тому, що рано чи пізно Крим знову буде українським», – висловив переконання Павло Клімкін.

Він запевнив, що Україна за будь-яких умов не принесе у Крим війну, тому що наш розрахунок – не на грубу силу, а на послідовну політику, яка полягатиме в тому, що за умов анексії Криму ніякої нормалізації відносин – не буде. Україна не змиралася і ніколи не змириться з фактом анексії частини її суверенної території. Вона обстоювала і надалі безкомпромісно обстоюватиме права людини на Кримському півострові.

Міністр зазначив, як ще 27 березня 2014 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила

Резолюцію «Територіальна цілісність України». Відповідну позицію твердо декларує й стратегічний партнер України – Турецька Республіка, яка стала співавтором резолюції, постійно заявляє про неприйнятність окупації Криму.

Провідні країни та міждержавні союзи світу застосували на підтримку України серйозні міжнародні санкції проти агресора. Міністр висловив переконання, що цей тиск повинен продовжуватися аж до повного звільнення України та відшкодування всіх збитків.

«У березні минулого року парламент України гарантував збереження та розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримськотатарського народу, – зазначив Павло Клімкін. – Ми засуджуємо незаконну владу Криму і російське керівництво за кричущі порушення прав кримських татар. Порушуючи права людини, Росія вигадує різні приводи, йде на погрози і залякування. Ціль одна: світ не повинен дізнатися правду про ситуацію в Криму, де вбивства, викрадення є трагічною реальністю».

Міністр підкреслив, що питання нехтування Росією прав кримських татар на окупованій території неодноразово порушувалося Україною на міжнародному рівні.

Нині парламент працює над законом «Про корінні народи України». Цей закон повинен бути спрямований на перспективу, коли окупований півострів повернеться під юрисдикцію України.

Світова шахівниця – шлях від пішака до королеви

Чий тиск відчувала на собі Україна в перші роки незалежності? Чи варто було молодій державі відмовлятися від ядерної зброї? Як склалися взаємовідносини України та Російської Федерації протягом останніх 24-х років?

На ці та інші запитання «З.С.» відповідає перший Міністр закордонних справ України АНАТОЛІЙ МАКСИМОВИЧ ЗЛЕНКО.

«З.С.»: Анатолію Максимовичу, Ви були не тільки спостерігачем і навіть не тільки учасником, а й одним із творців тріумфу визнання України як незалежної держави після всенародного референдуму 1 грудня 1991 року. Популярність України в той період конвертувалася в міжнародний авторитет колишньої радянської республіки. Чого в цьому було більше – ейфорії у світовому співтоваристві від розвалу СРСР, бачення реальних перспектив розвитку незалежної України чи скрупульозної дипломатичної роботи?

Анатолій Зленко: Я вдячний за оцінку мого внеску в проголошення незалежної України та її визнання світовим співтовариством. Скажу відверто, що була виконана у стислі строки величезна робота по дипломатичних каналах, у першу чергу, через наше представництво при ООН та інших міжнародних організаціях. У той час це був єдиний формат спілкування з міжнародним спів-

товариством. Паралельно, звичайно, проводилася робота в центральному апараті МЗС України. Відбувалися перші візити до сусідніх держав, головним чином – європейських (Німеччина, Нідерланди, Франція та ін.). Власне, це дало позитивні результати і вже в перший рік незалежності Україну визнали понад 100 держав світу, а до кінця 1992 р. було встановлено дипломатичні відносини зі 140 країнами. Без перебільшення скажу, що це був безпрецедентний успіх української дипломатії.

Повертаючись до вашого запитання, у принципі можна погодитися, що тут було все – і ейфорія в тому числі. Однак головне, що Україна обіймала дуже вигідне геополітичне положення і в ній бачили потенційного гравця на міжнародній шахівниці.

Як відзначав американський політолог Б. Бжезінський: «Україна – нова і важлива держава – є геополітичним центром, тому що саме її існування, як незалежної держави, допомагає трансформувати Росію. Без України Росія перестане бути євразійською імперією». На прикладі цього висловлювання можна бачити, яке значення відводилося Україні на європейсько-азійській шахівниці світової політики.

Те, що ми проводили скрупульозну дипломатичну роботу, не викликає сумнівів. У перші ж дні на долю української дипломатії випали найсерйозніші

випробування. Правонаступництво після розпаду СРСР, відмова від ядерної зброї – це стратегічні завдання, які потрібно було вирішувати у стислі терміни. Ми намагалися не втратити ініціативу в переговорах по кожному з цих питань. Звичайно, доводилося долати чималі труднощі, набиратися досвіду ведення на професійному рівні переговорів із різними країнами і своєчасно реагувати на будь-які неправильно витлумачені окремими державами наші підходи до вирішення різноманітних проблем, скажімо, розміщення Чорноморського флоту РФ, розподіл майна колишнього СРСР, ультиматум відносно наших дій щодо ядерної зброї тощо.

«З.С.»: У міжнародній політиці відомі численні приклади досягнення прагматичних цілей шляхом політичного, економічного і час від часу військового тиску на певну державу. Як довго молода незалежна Україна існувала без такого зовнішнього тиску? Яким був його перший прояв, на Вашу думку, і з чийого боку?

Анатолій Зленко: Треба відзначити, що тиск на Україну був пов'язаний перш за все з нашими вимогами вирішувати питання відповідно до наших національних інтересів. Найбільш відверті спроби, що доходили до ультиматумів, були з боку Росії і стосувалися питань ядерної зброї, зарубіжної нерухомості та багатьох інших. Не менш

різкі заяви звучали також від США, які наполягали на швидшому ядерному роззброєнні України. Були заяви, протести, ноти, просто листування, у яких порушувалися питання, сформульовані у вигідній для цих країн редакції. Коли ми починали робити обмовки або не погоджуватися з низки проблем, то справа доходила навіть до погроз, звинувачень України у невиконанні взятих на себе міжнародних зобов'язань. У цих умовах наша країна прагнула швидко реагувати і відповідати. Із деяких питань ми апелювали до ООН та інших європейських і міжнародних структур. То був нелегкий час. Однак він заклав характер української дипломатії, розширив її горизонти, бачення та розуміння міжнародної політики, підштовхував до пошуку нестандартних підходів. Багато було зроблено заяв, проведено двосторонніх і багатосторонніх переговорів. Одночасно ми працювали над реалізацією зовнішньої політики і більш широкомасштабної присутності України на міжнародній арені, встановленні відносин із міжнародними організаціями. У той період ми налагодили контакти з Євросоюзом, а в 1994 р., підписавши Угоду про співробітництво і партнерство, вдалося легалізувати ці взаємини. Було встановлено зв'язки із Західноєвропейським Союзом, НАТО, організовано візити представників української влади до США та низки інших країн.

«З.С.»: У періоди геополітичних загострень, коли хочеться бачити свою державу сильнішою, впевненішою, українські громадяни часом замислюються – невже не можна було зберегти ядерну зброю в нашій країні, безумовно, лише як фактор стримування?

Анатолій Зленко: Це запитання можна почути навіть з вуст окремих політиків і ЗМІ, що не випадково. Російська агресія проти України загострює питання захисту територіальної цілісності, суверенітету, незалежності та вигнання агресора. Чи допомогла б нам ядерна зброя у війні з агресором? Навіть страшно подумати про її застосування на території нашої країни. У період відчаю і безвиході ніхто не зміг би втриматися від спокуси застосувати цю зброю, як з одного боку, так і з іншого. Тому про ядерну зброю не може бути й мови. Будь-яка необережність могла б призвести до непередбачуваних наслідків і обернутися реальною загрозою для мільйонів мирних мешканців, перетворитися на виклик для багатьох інших держав і регіонів. Тож вважаю, що ні про що жалкувати не потрібно, тим більше – робити припущення,

пов'язані із загрозою всьому людству. Про жодне стримування також не йдеться. Однак право на порушення цього питання може мати місце і своє пояснення.

Варто визнати, що проблема ядерної зброї нависла над Україною та її зовнішньою політикою, як чорна грозова хмара, готова знести все і залишитися на довгі роки тягарем. Сьогодні можемо сказати, що в тих умовах збереження ядерного потенціалу було нереальним, оскільки політична ситуація в перші роки незалежності відрізнялася від ідеальних уявлень деяких українських і зарубіжних політиків того часу. Україні було поставлено чіткі умови: або вона буде визнана світовим співтовариством, або залишиться, як підкреслювалося, слабкою країною-парією з ядерною дубинкою в руках. Тоді проти ядерного статусу України виступили такі ядерні держави, як США, Росія, Франція, Велика Британія. Звичайно, під тиском, а також унаслідок цілеспрямованої інформаційної політики цим країнам вдалося нав'язати свою точку зору міжнародному співтовариству, що фактично поставило Україну в дуже важке становище.

Молода держава залишилася сама самотою і не могла протистояти широкому міжнародному тиску.

На думку наших партнерів, оптимальним варіантом була рішуча і швидка відмова від ядерної зброї та дотримання взятих на себе зобов'язань. Переконалий, що жоден із прихильників ядерного статусу України не був готовий до відмови від нього. Зрозуміло, що для молодой держави перспектива залишитись ядерною була б катастрофічною. Я радий, що всій нашій команді, активним українським політикам і експертам вдалося уникнути подібного розвитку подій. Ми пройшли через усі перипетії переговорів по ядерній зброї. Ухвалене Верховною Радою рішення про без'ядерний статус України було використане низкою ядерних держав, передусім США і Росією, що ускладнювало й без того непростий процес державного будівництва.

Однак сьогодні, аналізуючи те, як реагують ядерні держави на наміри окремих країн придбати ядерну зброю, можна відверто говорити про те, що ми не мали іншого вибору, як залишитись у світовому співтоваристві державою, яку поважають.

«З.С.»: Умови і сам факт розміщення у Севастополі бази Чорноморського флоту Росії були предметом дискусій на вищому рівні ще між Л.М. Кравчуком і Б.М. Єльциним. Та й у наступні періоди прості відповіді на це запитання не знаходилися... Чи можна було передбачити на початку 1990-х, до чого призведе у 2014-му російський фактор у Криму, чи були передумови для можливих загострень?

Анатолій Зленко: Від початку обговорення питання про правонаступність після розпаду СРСР проблема Чорноморського флоту Російської Федерації викликала серйозну занепокоєність нашого керівництва, що, як правило, ініціювало переговорний процес між Україною і Росією. Переговори проходили у Криму, в Москві, Одесі і заміській резиденції російського президента «Завідово». Президент Єльцин і Міністерство оборони Росії та особливо російське командування Чорноморським флотом мали, сказати б, безкомпромісну позицію, наполягаючи на розміщенні флоту в Севастополі. Керівництво України, на той час президент Кравчук, потім прези-

дент Кучма, усвідомлювали, яку загрозу може мати для України розміщення військової бази РФ на її території. Тому проводилася наполеглива робота зі створення правової бази для розташування на території України іноземного війська. Однак упертий спротив Росії не давав можливості хоч якось просунутися в цьому питанні. Більше того, РФ вдавалася до провокацій щодо особового складу військово-морських сил України, які раніше несли службу у складі військово-морських сил СРСР. Росія проводила роботу, спрямовану на переманювання особового складу українських моряків на службу до російського Чорноморського флоту. РФ підняла Андріївські прапори на окремих кораблях Радянського флоту, даючи зрозуміти, що це вже російська частина Чорноморського флоту. Російська сторона ігнорувала неодноразові протести України стосовно таких дій. У результаті народилася ідея, яка знайшла підтримку обох сторін щодо розподілу Чорноморського флоту. Застосовувалися різноманітні компромісні пропозиції з пропорційного розподілу зброї. Переговори з цієї проблеми велися на рівні президентів двох країн, міністрів оборони і зовнішніх справ. Нам вдалося крок за кроком просунутися в цьому питанні і врешті-решт було ухвалено рішення про розподіл флоту 50 на 50. При цьому досягнуто домовленість, що Росія бере участь у розвитку соціально-економічної інфраструктури Севастополя.

«З.С.»: Як Ви описали б ключові етапи взаємодії

носин між Україною і Російською Федерацією?

Анатолій Зленко: Своєрідність українсько-російських відносин обумовила, передусім, взаємодія двох протилежних за напрямом тенденцій. З одного боку, це домінуюча в сучасному цивілізованому світі західного зразка тенденція поступової міждержавної дезінтеграції. Протягом понад півтора десяти років свого розвитку українсько-російські відносини характеризувалися певними позитивними досягненнями, однак вказували на низку протилежностей, які складно було подолати, враховуючи їх історичну обумовленість і різницю в геополітичних орієнтаціях двох країн. Тривале перебування українського і російського народів у межах однієї держави обумовило певну спільність історичної долі. Разом із тим, розвиток процесів усвідомлення власної національної ідентичності зрештою призвів до формування на руїнах радянської – російської – імперії двох незалежних державних утворень із власним розумінням свого геополітичного статусу, історичного минулого і перспектив на майбутнє.

Обидві країни можна віднести до найбільш великих

європейських держав. При цьому Росія прагне зберегти свою імперську природу і стати світовою державою із власними інтересами в геополітичному просторі. Натомість Україна є державою європейською, її власні національні інтереси максимально можуть виявити себе через загальноєвропейські інтереси. Об'єктивно Росії потрібна була б сильна незалежна Україна, як і наша країна хотіла б, щоб на її північно-східних кордонах існувала потужна демократична держава з прозорими і толерантними правилами зовнішньополітичної поведінки.

Тенденції демократичного розвитку обох країн підтримує вся європейська спільнота, яка прекрасно розуміє, що стабільність у східній частині Європи залежить від стабільності та прозорості українсько-російських відносин. Чітке розуміння відмінності базових державних основ обох держав створює підстави для побудови рівноправних взаємин. Відсутність такого розуміння призводить до сумних наслідків, конфліктних ситуацій на різних рівнях і різних вимірах – політичному, економічному, соціальному, гуманітарному і т.д. Від взаєморозуміння та

доброї волі керівництва і політичної еліти України та Росії залежить розвиток взаємин між двома країнами в конструктивному напрямі. Якщо проаналізувати ключові етапи розвитку двосторонніх відносин, можна помітити, що протягом усієї історії двох незалежних держав мали місце певні розходження. Доказом тому є нинішня ситуація глибокої кризи у відносинах, агресія Росії проти України та її намір підірвати незалежність і суверенітет нашої держави. Імперська політика захвату, ділення і присвоєння чужих територій є характеристикою того, про що я говорив раніше. Ключові етапи можна визначити так, разом із нинішнім, який більш детально обговоримо нижче.

Отже, перший етап: 1990-1995 рр. – становлення міждержавних відносин. Другий – стабілізація взаємин протягом 1995-2000 років. Третій – 2000-2004 рр. – зближення українсько-російських відносин. Четвертий – 2004-2006 рр. – пошук нового формату відносин. П'ятий – 2013-2014 рр. – етап глибокої кризи у взаєминах, російське вторгнення в Україну, провокування широко-масштабної війни між слов'янськими народами, криза геополітики Кремля.

«З.С.»: Чому Україна не змогла втриматися в рамках без'ядерної позаблокової держави?

Анатолій Зленко: Щоб утриматися Україні на шахівниці політики у мінливому світі і зберегти гідне місце в міжнародному співтоваристві, необхідно рухатися в напрямі цивілізованого вибору і якомога

швидше відходити від таких періодів, як дикість, варварство, де, на жаль, вона перебувала протягом багатьох років і навіть століть.

Цивілізаційний вибір пройшли численні держави (приміром, країни Європейського Союзу), відриваючись від свого минулого і поступово наближаючись до нинішнього вибору, що означає творчий підхід до розвитку. Ці країни досягли великих успіхів і є для нас прикладом, гідним наслідування. Нинішнє міжнародне становище України залишається вкрай складним. З одного боку, воно визначається внутрішньополітичною ситуацією, а з іншого – зовнішнім вторгненням Росії та початком війни за звільнення країни від агресора. Хоча ці фактори привертають увагу міжнародного співтовариства до України, тим не менше, важливо стабілізувати ситуацію і спрямувати державу мирним шляхом розвитку. Вигнання з нашої країни агресора відкриє шлях для її подальшого визнання та поваги у світі, що дасть змогу бути, як і раніше, важливим членом міжнародного співтовариства і залишатися вагомим гравцем світової політики. Іншого шляху бути не може.

У цьому зв'язку великі очікування покладаються на світове співтовариство, яке поки що демонструє потужну підтримку України у внутрішньополітичній ситуації та зменшення зовнішнього впливу з боку інших країн, передусім, Росії. Геополітичне положення України відкриває, з одного боку, великі можливості для багатопланового розвитку відносин із багатьма державами. У

цьому, можливо, є запорука подальшого стабільного розвитку країни.

Безумовно, багато що залежить від самої України, її зваженої та прогнозованої політики, як внутрішньої, так і зовнішньої.

Акцентуючи увагу на цих питаннях, важливо не випускати з поля зору те місце, яке повинна займати Україна у світі, і ту роль, яку вона повинна в ньому відігравати, щоб бути активним учасником міжнародних відносин і разом з тим залишатися активним гравцем на шахівниці великої політики.

Чи можливо це? Безумовно, так. З урахуванням проведення реалістичної міжнародної політики, спираючись особливо на геополітичне розташування України.

Після вигнання агресора і встановлення миру, стабільності в країні нам українцям необхідно залишитися прихильниками взятих на себе міжнародних зобов'язань, як стосовно ядерної зброї, так і щодо інших проблемних питань, зокрема внутрішньополітичного становища в країні, співвідношення політичних сил і вимог часу.

«З.С.»: Виникає враження певної гойдалки міжна-

родної політики і самої України і відносно України – від позитивних прикладів нашої участі в миротворчих операціях, стратегічного партнерства зі США, приміром, до яскраво негативних – таких, як «кольчуга-гейт», «справа Гонгадзе». Чи не надто болісно формується імідж України?

Анатолій Зленко: Україна є на перехресті протилежних і різнобарвних геополітичних інтересів. Саме цей фактор підштовхує її до розгойдування згадуваної гойдалки. У цій ситуації наша країна повинна балансувати між Сходом і Заходом. Що стосується Заходу, то Україні доводиться долати серйозні стереотипи свого минулого, яке досі спричиняє серед окремих західних політиків і антирадянських центрів неоднозначне ставлення. Тому й ширяться численні негативні фактори, що впливають на імідж держави.

З іншого боку, ми самі підкидаємо інколи різні події недемократичного характеру, які після відповідної обробки і редакції набувають антиукраїнських тенденцій.

У своєму запитанні ви згадали окремі з них, хоча підстав для масштабної

антиукраїнської пропаганди вони не давали.

Головне, звичайно, за такого негативізму зуміти зберегти здорові міжнародні і міждержавні відносини. Ось і доводиться, як ви кажете, розгойдувати гойдалку і будувати свої відносини зі світом з урахуванням власних національних інтересів.

«З.С.»: Україна 24 роки тому ступила на шахівницю міжнародної політики. Якою фігурою? Пішаком? Чи дійшла вона за цей час до позиції, у якій її сприймають більш потужною фігурою – королевою? Тобто, чи готові Ви й сьогодні говорити про престиж, авторитет України на міжнародній арені?

Анатолій Зленко: Послуговуючись мовою шахів, скажу відверто, що на самих початках ми справді були в якості пішака, що прагнув пробитися в королеви. На початку цього інтерв'ю я нагадав шлях, яким рухалася Україна, піднімаючись на сьогоднішній рівень. Це і миротворчі операції, і робота в ООН, і укладання угод про стратегічне партнерство з провідними державами світу.

Скажу відверто, українська еліта і дипломатія не вважають за доцільне дотримуватися політики так званої гойдалки.

Там, де нам вигідно і є можливість захищати національні інтереси, ми будемо робити все можливе, щоб шаховий пішак поступово перетворювався на повноцінну фігуру на світовій шахівниці.

*Інтерв'ю взяв
Ігор СТОРОЖУК,
заслужений журналіст
України*

Що заважає українцям збудувати самодостатню державу?

Роздуми науковця

УДК: 327.94

Частина II

Походження невдач українського державотворення

Про негативні риси українського суспільства, що сформувалися за часів нашої бездержавності, після здобуття Україною незалежності, дискусії розгорнулися ще в 90-х роках минулого століття. Серед дискусіантів однією з перших взяла слово професор політології з Києва Ірина Кресіна, яка визначила такі негативні риси українського суспільства: недорозвиненість, другорядність, державотворчу нездатність, національну стидливість, граничне геополітичне прокляття, яничарство, національне самопожирання, культурний епігонізм, міжнародну безсуб'єктивність, мазохізм, манкуртизм, конформізм, амбівалентність особи, відречення від національної культури і тяжіння до чужої, більш впливової і престижної. Усе разом узятє, на її думку, означає своєрідну експлуатацію національного страху, що розвивався не лише в бік сепаратизму, шовінізму, зради, а й, передусім, руйнував у свідомості українців здатність до державотворчості [1].

До сказаного вище належить додати, що поданий І. Кресіною комплекс негативних рис українського суспільства має відверто проросійський вектор, тобто це позиція молодшого брата або ж малороса,

прищеплена українцям великодержавною владою, яка намагалася перетворити загал підданих імперії на справжніх росіян.

Трагедією українського культурно-національного процесу, як вважає знаний український соціолог, між іншим, колишній Посол України в Італії, Володимир Євтух, є брак внутрішньої етнокультурної єдності, що мала б з'єднати «скалічений і роздертий організм культури, історії, народу» в єдине ціле [2].

Загалом малоросійськість можна охарактеризувати такими негативними рисами:

- по-перше, почуття другорядності та меншовартості, перебування в постійному страхі, готовності «втекти від зла» і навіть намагання доводити свою неукраїнськість;
- по-друге, стидливість спілкування материнською мовою, пошанування звичаїв, дистанціювання від української народної культури, а інколи навіть професійної культури, нібито другорядної, сільської, провінційної;
- по-третє, відразу до самостійного раціонального суспільного єднання (отаманщина);
- по-четверте, мислення категоріями великої держави (СРСР був потужною державою, усі нас боялися), а також ігнорування локальних інтересів;
- по-п'яте, неадекватна

Summary

The article analyzes the reasons which prevented the formation of the Ukrainian national state. The author seeks to answer the questions posed by today's Russian military aggression against Ukraine in the events of the past.

Keywords: nationalism, civil war, the Soviet Union, Ukraine's independence

оцінка власних досягнень, зациклення на поразках, а звідси, оправдання неможливості самостійного існування Української держави і власної культури, унаслідок чого – ведення хуторянського способу існування.

Усе разом узятє формувало подобу українця з подвійним дном, тобто пристосування, щоправда, не такого наївного, яким видається на перший погляд.

Якщо говорити про малоросійськість, то українські вчені визначають такі її типи:

- федералістичний – спрямований на відродження української державності в межах федерації з демократичною Росією (таку позицію займав свого часу навіть Михайло Грушевський. Але після захоплення влади в Росії більшовиками відійшов від неї). Сьогоднішні українські федералісти воюють за поділ України на федеральні землі з ослабленим центром. До таких відносять Віктора Медведчука, Олега Царьова тощо. Як на мене, то вони вже навіть не українські федералісти. Російська Федерація, захопивши рік тому Крим, докладає максимальних зусиль, щоб за

допомогою як прямого тиску на нинішню владу України, так і опосередковано змусити федералізувати державу. Новоявленими федералістами стали самозвані лідери т.зв. ДНР і ЛНР;

- галицький – спрямований на досягнення реальних результатів шляхом соціального і національного визволення (Іван Франко, наприклад, свого часу писав, що першочерговим завданням є «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відірваний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла, та при тім податний на присвоєння собі в якнайширшій мірі і якнайшвидшім темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися»);
- ліберальний – такий, що не зважає на актуальні українські проблеми, визнає доцільність переходу до західних зразків політичного устрою без урахування національного чинника (свого часу це проповідував Михайло Драгоманов);

- пострадянський – переконаний у тому, що виживання і розвиток України можливі виключно в союзі, а ще краще в єдиній державі на чолі зі старшим братом. Заклики до Митного союзу і до Євразійського Союзу все ще мають чимало прихильників в українському суспільстві;
- несприйняття українізації України з боку значної кількості мешканців Сходу і Півдня держави, зростання кількості прихильників двомовності, що не є натуральним явищем, а результатом послідовних, добре фінансованих з боку північно-східного сусіда дій, перш за все, зомбування людей медійними засобами;
- переконання певної частини суспільства у своїй приналежності до «русского мира», носієм ідеології якого, на жаль, активно виступає Російська православна церква, яка в Україні називається Українською, з вимушеним додатком – Московського патріархату.

Події в Україні наприкінці 2013 р., протягом минулого і вже понад квартал нинішнього року стали великою школою не лише для українського суспільства як такого, а й для кожного громадянина зокрема. Після фактичної поразки Помаранчевої революції мало хто міг повірити в новий суспільний зрив. Однак діяльність проросійської влади Януковича розбудила і згуртувала суспільство. Від пам'ятного з'їзду регіоналів у Северодонецьку 2004 р. їхні лідери, за потужної підтримки з боку Москви, намагалися остаточно

зруйнувати українське суспільство, взаємно протиставляючи Схід і Захід держави, відроджуючи ідеологічні стереотипи, нав'язуючи своїм прихильникам на Донбасі переконання, що то власне вони годують усю Україну, а ті бандерівці і фашисти із Заходу її руйнують.

Зловісна роль п'ятої колони

Влада всіма доступними і недоступними методами придушувала суспільні спроби пошуку соціального та національного порятунку України в єднанні з Європою та цивілізованим світом. Тут належить сказати, що декілька років перед листопадом 2013 р. В. Янукович загравав із Заходом, а відверто кажучи, просто обдурював лідерів Євросоюзу балачками про євроінтеграцію. Паралельно прем'єр Микола Азаров закладав у співпраці з Володимиром Путіним та його оточенням засади приєднання України до союзів, контрольованих Російською Федерацією.

Однак після зриву підписання у Вільнюсі Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом українське суспільство

неочікувано прокинулося. Влада, що спиралася на 300-тисячну армату примусу, впала, а її лідери (не з пустими руками) втекли до Росії. Остання, у свою чергу, відкинула парасольку братерства і дружби й перейшла до брутальної агресії проти суверенної України, насамперед, захопивши Крим, розпалюючи по тому сепаратизм на Донбасі і намагаючись здійснити те саме в інших південно-східних областях України. Російська влада пригадала собі, як висловився В. Путін, що вказані території – зовсім не Україна, а Новоросія, яку потрібно повернути Росії. Зрештою, українці, за його твердженням, не є окремим народом, а складовою частиною єдиного російського народу, трохи зіпсованою польськими впливами в минулому.

Закономірно виникає питання: «Чи все те, що вже другий рік діється в Україні, є результатом виключно російської агресії?» З одного боку – так. З іншого, якби сусід-агресор не мав підтримки в самому українському суспільстві, він ніколи не досяг би бажаного. Тепер ми заговорили про п'яту колону... Але ж вона протягом усього періоду незалежності пронизувала все глибше й глибше владні структури. Війна, розв'язана Кремлем проти України, є, насамперед, війною інформаційною і ведеться не стільки на українській території, скільки в площині нашої свідомості. Вона була спланована як війна за уми українців і тривала з часу розпаду СРСР. Однак її активна фаза розпочалася відразу після приходу до влади В. Путіна. Першим об'єктом атаки стала гро-

мадська думка та свідомість громадян самої Росії. Кремлю вдалося посіяти і вкоренити серед росіян імперський шовінізм, реваншизм, агресивний панславізм, ненависть до України, Заходу та ліберально-демократичних цінностей. Після того, «доведену до пропагандистської кондиції, російську масу кинуто спочатку на інформаційний, а потім і воєнний фронт проти незалежних сусідніх країн» [3].

Однією з головних цілей російської інформаційної війни проти України є поширення на побутовому і соціальному рівні думки про неприродність української державності, штучність української нації, культивування російських історично-політичних міфів та фальсифікації української історії. Прихильники «русского мира» живуть у відмінній від решти світу політичній парадигмі, вважаючи Росію центром світу. Вони вірять у власні міфи і щиро переконані в їх правдивості. Однак ці брехливі інформаційні конструкти можуть бути зруйновані за допомогою логіки й апеляції до елементарної людяності, моральності та порядності, яким не знайшлося місця в концепції російського патріотизму.

Оскільки справді інформаційна війна страшніша за звичні військові дії, а це дійсно так, Валерій Майданюк у своєму дописі до Варшавського Нашого слова скористався методом давньогрецького ученого Сократа, т.зв. маевтикою, яка полягає в системі запитань для спростування завідомих неправдивих тверджень. Власне, застосовуючи маевтику, В. Май-

данок виставив росіянам двадцять запитань, на які та сторона, на його думку, не спроможна відповісти. Деякі запитання варто тут навести. Ось вони, за порядковими номерами автора:

1. Чому любов до Росії – патріотизм, а любов до України – це фашизм?

2. Чому Росія говорить, що її вороги – це Захід і США, але воює з православною Грузією та слов'янською Україною?

3. Чому, якщо росіянин вживає слово «хохол», то він по-доброму іронізує над українцем, а якщо українець скаже «москаль», то цим він демонструє свою антиросійську сутність?

...8. Чому, якщо росіянин воює за Росію в мусульманській Чечні, то він патріот і герой, а якщо українець воює за Україну на українському Донбасі, то він – бандит і фашист?

...10. Якщо «референдум» на Донбасі реально виражає волю місцевого населення, то чому Російська Федерація не визнає офіційно незалежності «ДНР» і «ЛНР», не встановлює з ними дипломатичних відносин і не включає ці «республіки» до складу РФ?

...12. Чому союзники Росії з Митного союзу Лукашенко і Назарбаєв жодного разу публічно не засудили «каральну операцію київської хунти» на Донбасі, не назвали події лютого 2014 р. в Києві переворотом і не заявили про легітимність Януковича?

13. Якщо нова українська влада, яка прийшла в березні 2014 р., – це «хунта» (група військових, що захопила владу насильницьким шляхом унаслідок

док перевороту), то які військові чи офіцерські звання в Арсенія Яценюка та баптиста Олександра Турчинова?

...15. Якщо Янукович – «легітимний президент», то чому прес-служба Кремля і російське МЗС вживають у своїх заявах слово-сполучення «Президент України Петро Порошенко»?

...19. Якщо народи мають право на самовизначення, то чи схвалюєте ви референдум, аналогічний кримському, на Кавказі і Далекому Сході, а також для всіх народів РФ?

Подібні запитання, на думку В. Майданюка, руйнують штучно створену політичну міфологію, якою кремлівські маніпулятори зомбують росіян.

Нещодавно натрапив ще на одну замітку цього автора. У ній він розмірковує про те, яку ж роль визначає кремлівський воєвода українському Донбасові [4]. Валерій Майданюк називає війну на Донбасі «одним із найбільш нелогічних та абсурдних військових конфліктів на планеті». Він вважає, що «зазвичай, для сепаратистського чи повстанського

руху, який бореться за незалежність, властива чітка національна, релігійна або мовна ідентифікація». Проте ні Донецька, ні Луганська області нічим не відрізняються від інших областей на сході чи півдні України. Але там не воюють проти власної держави.

Чому ще кілька років тому, зокрема на футбольному Євро-2012, Донецьк був суцільно синьо-жовтим, а тепер колір національного прапора сприймається як ворожий? Однак, як вважає Майданюк, російським спецслужбам вдалося спільно з колишніми регіоналами організувати сепаратистський рух, як він пише, «навіть у традиційно спокійних Донецькій і Луганській областях». Додамо від себе те, чого не договориє автор.

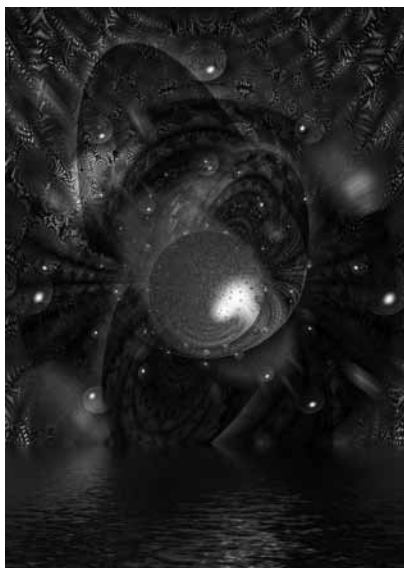
Традиційно спокійними ті області були в розумінні радянської ідеології. Якби вона була у них трохи іншою, не так просто було б блискавично поміняти настрої в бік антиукраїнського налаштування. А далі все узгоджується. Кремлівська пропаганда справді спекулятивно зіграла «на місцевому патріотизмі, базовому на особливості шахтарського краю», а також на попередньо підживлювальній демонізації «бандерівців», а зрештою і всіх українців як «фашистів». У результаті «відверта брехня російських медіа про Україну» поглибила «ненависть жителів Донбасу до співвітчизників». Традиційна ж «в регіоні русофілія в поєднанні з радикалі-

зованим московським православ'ям та антиамериканізмом сформували кінець кінцем десятки тисяч українців-українофобів».

Заслугує на підтримку теза про те, що Путіну «насправді не потрібний відсталіший дотаційний Донбас, який є класичною валізою без ручки». Росія не має наміру «утримувати мільйони донецьких пенсіонерів із підвищеними шахтарськими пенсіями, нерентабельні вугільні шахти, які в РФ давно закриті, та відбудовувати зруйновану сепаратистами інфраструктуру, житловий фонд і промисловість», бо це «стане непомірним тягарем для ослабленої санкціями економіки РФ». Якби Донбас вийшов зі складу України, то Кремль втратив би важелі тиску на Київ, а відсоток проросійських громадян у нашій державі впав би до мінімуму. Більше того, проросійські партії ніколи не могли б домінувати в українському політикумі. Так вважає, і небезпідставно, все той же автор. Щоправда, проросійські партії, при будь-якому розкладі політичних сил в Україні, домінуючих позицій вже ніколи не займатимуть.

Хисткість державної політики за роки незалежності

Усі роки своєї незалежності через хисткість внутрішньої та зовнішньої політики Україна ніяк не могла визначитися, хто ж на міжнародній арені нам друзі, а хто ні. Ідеться про стратегічне партнерство. Отже, стратегічними партнерами ми вважали, або й зараз вважаємо, Польщу, Угорщину, Чехію, Словач-

чину, Болгарію, Німеччину, держави Балтії, Швецію, Норвегію, Італію, Хорватію, Нідерланди, Канаду, США, Японію. Дуже хотілося б, щоб і Росія була нашим стратегічним партнером. За логікою речей воно так мало б бути, адже обидві країни єднає безліч родинних, господарських, культурних зв'язків, близькість мов, зрештою, релігія. Однак, «на наш превеликий жаль, Росія залишається і далі стверджує себе як наш єдиний стратегічний ворог, що хоче і все робить для того, щоб позбавити нас нашої самостійності і перетворити Україну в свою колонію» [5], так писав ще у 1997 р. львівський науковець Степан Трохимчук.

Від того часу пройшло майже два десятиріччя, і якщо спробувати поглянути на те, як розвивалися взаємини обох держав, які буцімто повинні бути стратегічно партнерами, то вони ніколи такими не були, оскільки Росія розглядала Україну виключно зі своїх імперських, великодержавних позицій, милостиво відводячи нашій державі, у ліпшому разі, ту позицію, яку вона займала за часів СРСР. А загарбавши рік тому Крим і розв'язавши неоголошену війну на материковій території України, відверто порушила міжнародне право і ті братерські відносини, про які завжди твердила.

Цікаву думку висловив згаданий учений і щодо ідеї федералізації України. Він вважає це нонсенсом, спрямованою «на штучне викликання конфліктів і міжетнічних суперечок, в кінцевому результаті роз-

членування держави для поетапного втягнення її в колоніальне рабство». І далі, з посиленням на російську редакцію Голосу Америки: «Росія робить все від неї можливе, щоб народи нових держав (колишні союзні республіки – Ю.М.) зненавиділи свою незалежність і знову попросились у колоніальне рабство». Конкретизуючи справу ставлення Росії до України, С. Трохимчук вважає, що вона «має історичне підґрунтя, витікає з агресивності Росії як імперської держави, складеної з чужих земель і підкорених народів». А «національні інтереси України і Росії є різними, інколи діаметрально протилежними і часто несумісними». Вчений як у воду дивився, пишучи далі, що «найбільшу агресивність Росія проявляє у відношенні Криму, вважає незаконним його перебування в складі Української держави, а кримську землю «ісконно руської».

Можна б ще продовжувати розвивати думку, посиляючись на автора, однак особливої потреби в цьому немає. Достатньо ствердити, що майже двадцять років тому він передбачив те, що нині стало реальністю.

Загальний висновок

Автор намагався висвітлити причини невдач українського народу у справі побудови суверенної держави, спираючись на суспільно-політичну думку та аналізуючи останні події в Україні й навколо неї у світі. Не є великою загадкою, що на формування державності будь-якого народу мають вплив два чинники – вну-

трішній і зовнішній. Перший відіграє провідну роль. Тобто, народ може сформувавши самодостатню державу, коли добре свідомий того, що робить. Зовнішній чинник може сприяти процесові державотворення або гальмувати його. Що стосується України, то він справді відіграв доволі негативну роль. Зрештою, досі це робить в особі Російської Федерації, яка ось уже четверту сотню років ніяк не може позбутися бажання утримувати Україну у своїх задушливих обіймах.

Хотілося б думати, що нинішня агресія Росії проти України, незважаючи на великі людські і колосальні матеріальні втрати, зрештою остаточно відкриє українцям очі на плани старшого брата відносно того, кого вона вважає молодшим братом, який нарешті спроможеться на розбудову України, про яку мріяв століттями. І ще, на закінчення, один дуже важливий фактор. Крім того, що українці доходять розуміння, що життєдіяльної держави за них чи для них ніхто не збудує, якщо вони того самі не зроблять, Захід, здається, зрозумів, що далі потурати Росії коштом України небезпечно, бо це несе загрозу не тільки їй, а й Європі та світовому співтовариству.

Будьмо оптимістами. Україна переможе в цій нерівній боротьбі і досягне справжньої незалежності. Щоправда, перемога потребуватиме значного часу і, передусім, величезних зусиль усього суспільства, згуртованого навколо ідеї національної єдності. Нинішньому ж керівництву держави належить виконати нелегке завдання, а саме: повернути довіру суспільства до влади, без чого годі й говорити про заможну, сильну і процвітаючу Україну.

Список використаних джерел:

1. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз). – К.: Вища школа, 1998.
2. Євтух В.Б. Етносоціологія: Довідник. – К.: НПУ ім. Драгоманова, 2011.
3. Майданюк В. Двадцять запитань до росіян // Наше слово. – 2014. – 21 грудня.
4. Майданюк В. Місія Донбасу у планах Путіна // Наше Слово. – 2015. – 1 березня.
5. Трохимчук С. Українське державотворення (Яку державу ми, українці, зобов'язані творити?). – Львів, 1997.

Юрій МАКАР,
доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри
Чернівецького національного
університету
імені Юрія Федьковича

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано причини, що стали на заваді формуванню української національної держави. Автор шукає відповіді на запитання, поставлені сьогодишньою військовою агресією Росії проти України, у подіях минулого.

Ключові слова: націоналізм, громадянська війна, СРСР, Україна, незалежність.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы причины, которые помешали формированию украинского национального государства. Автор ищет ответы на вопросы, поставленные сегодняшней военной агрессией России против Украины, в событиях прошлого.

Ключевые слова: национализм, гражданская война, СССР, Украина, независимость.

Дослідження провели Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічна служба Центру Разумкова з 22 по 27 липня 2015 року. Опитано 2011 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

Опитування здійснювалося у рамках проекту Громадського соціологічного консорціуму за фінансової підтримки програми Європейського Союзу.

Для порівняння наводяться дані опитувань 2010-2014 рр., які були проведені Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва в рамках проекту «Громадський соціологічний консорціум».

• У 2015 році лідерами суспільної довіри стали волонтери (довіряють 67%, не довіряють – 23%, баланс довіри-недовіри становить +44%). Традиційний лідер довіри – церква – дещо втратила в довірі (баланс довіри-недовіри становить +34%, проте це – найнижчий результат за останні 5 років). Переважає довіра над недовірою у ставленні населення до Збройних сил України (+18%) і добровольчих батальйонів, причому ця довіра майже однакова (+18% та +16%). Позитивним є також баланс довіри-недовіри до

Громадська думка населення України: 2010-2015.

Що змінилося?

громадських організацій (+13%) і засобів масової інформації України (+2%), проте динаміка у ставленні до цих інституцій протилежна: довіра до громадських організацій зростає (від –9% у 2010 р. до +13% у 2015-му), а до українських ЗМІ падає (від +26% у 2010 р. до +2% у 2015-му).

• Найвищим рівнем недовіри вже два роки поспіль відзначаються засоби масової інформації Росії (–76% у 2015 р., –72% у 2014 р., а у 2013 р. було –28%). Далі за рівнем недовіри йдуть усі правоохоронні органи, причому недовіра до них за п'ять останніх років істотно зросла: суди (–67% у 2015 р., –72% у 2014, –45% у 2010-му), прокуратура (–67% у 2015 р., у 2010-му –48%), міліція (–57% у 2015 р., у 2010-му –37%). До Служби безпеки України довіра дещо вища, хоча за п'ять років вона теж істотно знизилася: від –9%

у 2010 р. до –34% у 2015-му. Довіра до Верховної Ради та Президента коливається: найвищою вона є одразу після виборів і далі різко спадає. Президент Петро Порошенко у грудні 2014 р. мав баланс довіри у +5%, а в липні 2015-го вона впала до –33%; Верховна Рада у грудні 2014 р. мала баланс довіри у –26%, а в липні 2015 р. –63%. Довіра до банків теж коливається, залежно від фінансово-економічної ситуації в країні, останні два роки вона є найнижчою: –71% у грудні 2014 р. і –63% в липні 2015-го. Падає й довіра до місцевої влади: від +10% у 2012 р. до –22% в липні 2015 року.

• За останні два роки істотно змінилися показники ідентифікації: значно зросла ідентифікація населення з громадянством України за рахунок зменшення регіональної та місцевої ідентифікації. Так, у 2010 р. 51% населення вважали себе в першу чергу

громадянами України, натомість 34% позначили регіональну ідентифікацію (27% – зі своїм містом чи селом і ще 7% – з регіоном). У грудні 2014 р. загальнонаціональна ідентифікація становила 73%, регіональна – 19%, щоправда, у липні 2015 р. ситуація знову дещо змінилася: 66% національної ідентифікації і 27% – регіональної.

• За останні два роки істотно змінилася громадська думка населення щодо вибору зовнішньополітичних орієнтацій. У 2010 р. більшість населення вважали пріоритетним вступ до Митного союзу (49% проти 38% тих, хто підтримував пріоритетність вступу до ЄС). А у грудні 2014 р. 57% обирали орієнтацію на вступ до ЄС і лише 16% – на Митний союз, у липні 2015 р. – відповідно, 51% і 17%.

• Найбільш кардинальні зміни відбулися у ставленні населення України до НАТО. У червні 2010 р.

Якою мірою Ви довіряєте цим інституціям? (липень-2015)

	Зовсім не довіряю	Переважно не довіряю	Переважно довіряю	Цілком довіряю	Важко сказати	Баланс довіри-недовіри
Президентові України	33,3	29,2	25,8	3,7	8,0	-33,0
Верховній Раді України	44,4	34,0	13,6	1,9	6,2	-62,9
Уряду України	45,1	29,5	16,0	2,3	7,1	-56,3
Збройним силам України	19,1	17,6	41,3	13,4	8,6	18,0
Добровольчим батальйонам	20,8	16,0	36,7	15,9	10,6	15,8
Міліції	40,3	34,7	16,1	2,1	6,8	-56,8
Службі безпеки України	32,7	28,7	23,7	3,6	11,3	-34,1
Місцевій владі	25,9	30,7	29,5	5,0	8,9	-22,1
Судам	51,4	28,8	10,4	2,4	7,0	-67,4
Прокуратурі	51,4	28,2	9,9	2,8	7,7	-66,9
Церкві	14,4	13,6	38,3	23,7	10,0	34,0
Засобам масової інформації України	20,1	24,6	40,6	6,3	8,3	2,2
Засобам масової інформації Росії	55,8	27,5	5,7	1,6	9,5	-76,0
Громадським організаціям	15,1	17,9	38,7	7,5	20,9	13,2
Волонтерам	12,2	10,6	49,0	17,6	10,6	43,8
Банкам	45,5	31,0	12,6	2,0	9,0	-61,9

Громадська думка населення України: 2010-2015. Що змінилося?

Як Ви вважаєте, вступ до якої спільноти для України є пріоритетним?

	Червень 2010	Грудень 2013	Грудень 2014	Липень 2015
До Європейського Союзу	38,1	46,4	57,3	51,2
До Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном	48,9	35,7	16,3	17,4
Важко сказати	13,0	17,8	26,5	31,3

на уявному референдумі щодо вступу України до НАТО лише 25% із тих, хто зголосився узяти

участь у такому референдумі, проголосували б «за» вступ України до НАТО, а 68% – «проти». У червні

Якби у найближчі вихідні відбувся референдум щодо вступу України до НАТО, то як би Ви проголосували? (% тих, хто має намір взяти участь у референдумі)

	Червень 2010	Червень 2014	Липень 2015
За вступ України до НАТО	24,6	45,4	63,9
Проти вступу України до НАТО	67,7	36,4	28,5
Важко відповісти	7,7	18,1	7,6

2014 р. ситуація змінилася на протилежну: 45% проголосували б «за», а 36% – «проти». А ще через рік, у

липні 2015 р., «за» проголосували б 64% учасників референдуму і 28,5% – «проти».

Довіра до державних і соціальних інституцій у різних регіонах України (липень-2015)

- ☐ Зовсім не довіряю
- ☐ Переважно не довіряю
- ☐ Переважно довіряю
- ☐ Цілком довіряю
- ☐ Важко сказати

Президентів України				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
29,8	27,3	37,2	46,2	33,4
33,3	29,9	34,4	22,8	25,9
28,1	27,9	22,3	21,8	24,9
3,3	3,5	1,9	3,5	6,3
5,5	11,5	4,2	5,6	9,5

Верховній Раді України				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
44,2	40,8	47,0	52,3	41,0
36,3	37,1	31,2	29,6	31,5
14,7	12,6	14,4	10,5	17,4
1,0	0,9	1,4	2,2	5,0
3,8	8,6	6,0	5,4	5,0

Уряду України				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
43,6	41,0	48,6	53,4	44,3
32,6	29,7	29,2	26,1	29,2
18,6	17,0	14,8	12,7	15,1
1,2	1,7	1,4	2,4	5,0
4,0	10,6	6,0	5,4	6,3

Збройним силам України				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
14,7	11,8	24,7	27,5	27,4
16,2	14,4	29,3	20,2	15,1
50,6	46,6	26,5	34,0	36,3
13,3	15,7	11,2	11,3	12,6
5,2	11,5	8,4	7,0	8,5

Добровольчим батальйонам				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
9,3	9,9	21,9	36,3	40,6
12,4	10,8	28,4	16,1	23,9
44,9	48,0	27,4	28,8	16,7
25,7	19,8	8,4	8,3	8,8
7,8	11,5	14,0	10,5	10,1

Міліції				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
44,5	32,2	45,1	44,7	44,2
32,9	38,0	28,4	39,1	29,0
15,7	17,7	20,0	10,5	16,7
1,0	2,5	1,4	1,3	4,4
6,0	9,6	5,1	4,3	5,7

Службі безпеки України				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
30,7	26,3	38,8	39,9	36,8
32,1	29,2	29,4	25,3	26,1
25,0	27,9	20,6	19,4	20,1
1,7	2,9	3,3	3,8	8,2
10,5	13,8	7,9	11,6	8,8

Місцевій владі				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
25,0	24,4	23,6	28,0	29,2
27,6	31,1	36,1	35,2	24,8
34,8	28,8	28,7	24,2	30,8
6,0	2,8	1,4	6,2	10,1
6,7	12,9	10,2	6,5	5,0

Судам				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
57,1	49,2	52,1	48,8	51,1
28,1	31,9	30,7	29,4	20,8
6,9	9,5	9,8	12,4	15,5
1,4	1,2	0,5	1,9	8,2
6,4	8,3	7,0	7,5	4,4

Прокуратурі				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
55,0	50,1	55,6	49,1	49,2
27,6	30,2	26,9	28,8	24,3
7,4	9,3	9,7	12,1	12,0
1,4	2,0	0,9	1,9	8,8
8,6	8,3	6,9	8,1	5,7

Церкві				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
5,7	13,4	15,3	20,2	20,8
5,5	12,6	18,6	19,1	17,0
40,5	41,1	40,9	36,3	29,9
45,7	19,5	11,2	13,7	23,3
2,6	13,4	14,0	10,8	9,1

Засобам масової інформації України				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
11,9	15,0	20,1	31,5	29,0
16,5	19,7	40,2	34,8	23,7
52,0	49,1	28,0	23,7	35,3
9,3	4,7	2,3	5,4	9,5
10,3	11,6	9,3	4,6	2,5

Засобам масової інформації Росії				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
74,3	62,4	33,5	46,1	43,5
15,5	24,9	46,0	34,0	29,0
3,6	3,2	6,5	5,9	12,9
1,2	1,3	0,5	1,3	3,8
5,5	8,2	13,5	12,7	10,7

Громадським організаціям				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
11,7	12,0	14,5	20,7	19,9
12,9	16,0	24,3	23,1	17,7
54,8	39,5	35,5	23,9	35,4
6,4	8,1	8,9	5,6	8,5
14,3	24,4	16,8	26,6	18,4

Волонтерам				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
7,1	9,4	10,7	18,3	19,0
10,5	8,1	17,2	11,1	11,1
54,4	54,1	42,8	42,6	42,4
21,6	21,7	13,5	13,7	11,1
6,4	6,7	15,8	14,3	16,5

Банкам				
Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
46,9	38,3	57,2	44,4	52,7
30,0	34,1	27,0	32,5	26,8
11,4	15,4	6,0	14,2	10,1
1,7	1,7	0,9	2,4	3,2
10,0	10,5	8,8	6,5	7,3

Матеріал надано Фондом
«Демократичні ініціативи»
імені Ілька Кучеріва

Ethnic structure of Ukraine and ukrainian diaspora in selected european countries (Poland, Belarus, Latvia, Lithuania, Estonia)

Ethnic situation in Ukraine

The territory of the present-day Ukraine is constituted by nine former southwestern provinces of Russia. The Russian census of 1897 showed the following linguistic structure of the population of the Ukrainian lands.

Table 1. Ethnic structure of the Ukrainian lands according to the 1897 census

Language	Number of people in thousands	Number of people in %
Ukrainian	17,005.7	72.6
Russian	2,767.5	11.8
Jewish	1,908.5	8.0
Polish	387.6	1.7
other	1,361.2	5.9
Total	23,430.5	100.0

(Eberhardt 1996: 150)

The territory of the present day Ukraine, which in the late 19th and early 20th century was under the rule of the Austro-Hungarian Empire, was populated by 4,176.8 thousand people, 64.8% of which used the Ukrainian language, 30.8% Polish and 4.4% other languages. In addition, 64.9% were Greek Catholics, 21.1% Roman Catholics, 13.0% Jews and 1.0% professed other religions (Eberhardt 1996: 152-153). In this area, religion corresponded almost completely with nationality.

The Northern Bukovina was populated by 410.3 thousand including 58.7% Ukrainians, 16.0% Jews, 14.9% Romanians, 6.8% Poles and 3.6% people of other nationalities. Carpathian Ruthenia was pop-

ulated by 524 thousand including 56.3% Ukrainians, 21.9% Hungarians, 14.7% Jews and 7.1% representatives of other nationalities. For all the discussed areas of the present-day Ukraine, Ukrainians made up more than 70% of the total population (Eberhardt 1996: 154-156).

According to the data collected by I. Zyteckij in the second half of the 19th century and published in the fifth issue of the journal "Kievskaya Starina" in 1883, the ethnographic region of Ukraine (there was no Ukrainian state at that time) spanned about 680 thousand square kilometers and was inhabited by nations such as Ukrainians (78.7%), Jews (8.2%), Russians (6.3%), Romanians (1.1%), Germans (1%), Poles (1%) as well as Greeks, Bulgarians, Belarusians, Armenians, Gypsies and others (Roszczenko 1993b: 38).

At the time of the outbreak of World War II, the ethnic composition of the lands within the borders of Poland that later changed their national belonging and became an integral part of Ukraine was as follows: 61% of the total population were Ukrainians, 27% Poles, 9.9% Jews, and 2.1% other nationalities (out of 7,650 thousand people inhabiting these areas) (Eberhardt 1994a: 150).

The first post-war census in Ukraine revealed that the area was inhabited by 41,869 thousand people, of whom 76.8% were Ukraini-

АНОТАЦІЯ
У своїй статті «Етнічний склад України та української діаспори в окремих європейських країнах (Польща, Білорусь, Латвія, Литва, Естонія)» доктор Моніка Шлензак (Академія спеціальної педагогіки, Варшава, Республіка Польща; Університет імені Кардинала Стефана Вишенського, Варшава, Республіка Польща) аналізує дані з переписів населення, Литви, Латвії, Естонії, Білорусії та Польщі та на їх основі висвітлює стан українських етнічних меншин в етнічних і соціально-демографічних структурах цих країн. Цьому передують інформація про етнічний склад України, а також про чисельність української діаспори в країнах Східної та Західної Європи.
Ключові слова: українці, діаспора, етнічна структура, Польща, Білорусь, Латвія, Литва, Естонія.

ans, 16.9% Russians, 2.0% Jews, 0.9% Poles, 0.8% Moldavians and Romanians, 0.7% Belarusians, 0.5% Bulgarians, 0.4 % Hungarians and 1.0% other nationalities. On the other hand, the more recent data from 1989 indicates that on the eve of the restoration of independence by Ukraine, its territory was inhabited by nearly 37.5 million Ukrainians, over 11.3 million Russians and nearly 2.7 million representatives of other nationalities (Eberhardt 1996: 191, 193). So after the war, there was a spatial expansion of Russians and the Russian language to the Ukrainian ethnic areas. Only the western

oblasts, which had belonged to Poland before the war, retained their fully Ukrainian nature. The decrease in the percentage of Ukrainians in the population of Ukrainian territories from 76.8% in 1959 to 72.7% in 1989 resulted from Ukrainians' emigration to other republics of the former USSR, their low population growth rate, and the mass influx of Russians to the industrial areas in the eastern Ukraine.

In 1989, in the western oblasts of Ukraine, 93.3% of the population declared Ukrainian nationality, while before the war that number had been 60%. Table 2 presents more

Table 2. Changes in the national composition of Ukraine in the 20th century

Nationality	1937 (without Crimea)		1959		1989	
	in thousands	in %	in thousands	in %	in thousands	in %
Ukrainians	22212.5	78.2	32158.5	76.8	37419.1	72.7
Russians	3221.9	11.3	7090.8	16.9	11355.6	22.1
Jews	1470.5	5.2	840.3	2.0	486.3	0.9
Belarusians	106.3	0.4	290.9	0.7	440.0	0.9
Moldavians	221.8	0.8	241.6	0.6	324.5	0.6
Bulgarians	74.9	0.3	219.4	0.5	233.8	0.5
Poles	417.6	1.5	363.3	0.9	219.2	0.4
Hungarians	.	.	149.2	0.4	163.1	0.3
Romanians	.	.	100.9	0.2	134.8	0.3
Tatars	24.2	0.1	61.5	0.1	133.7	0.3
Greeks	102.3	0.4	104.4	0.2	98.6	0.2
Germans	401.9	1.4	23.2	0.1	37.8	0.1
Total	28397.0	100.0	41869.0	100.0	51452.0	100.0

(Maryański 1995: 15)

Monika Slezak. Ethnic structure of Ukraine and ukrainian diaspora in selected european countries (Poland, Belarus, Latvia, Lithuania, Estonia)

detailed data on the national composition of Ukraine in the 20th century.

This change was caused by almost complete disappearance of two other large groups inhabiting this territory: Poles and Jews. After World War II, major changes occurred in the ethnic structure of cities in the lands which formerly were mainly Polish-Jewish. For example, in Lviv there were 51% Poles, 32% Jews, 16% Ukrainians and 1% Germans. Currently, there are about 75% Ukrainians, about 18% Russians and about 2-3% Poles. In Stanisławów, which after the war was inhabited by 41% Jews, 37% Poles, 19% Ukrainians and 3% Germans, there are presently more than 80% Ukrainians, about 15% Russians, 1% Poles and 0.5% Jews. Compared to western Ukraine, in the south and east of the country there is a mixing of the Ukrainian and Russian population – in the Donetsk Basin, Russians represent 44% of the total population and the Russian language is

used by two thirds of the population, whereas Ukrainians account for 51.1% of the total population. In 1989, the Crimea was inhabited in 25.8% by Ukrainians and Jews (Podlaski 1990: 71).

S. Wojciechowski reports that in 1994 and 1995, the inhabitants of Ukraine were in 74.0% Ukrainians, 21.0% Russians, 0.9% Belarusians, as many Jews and Tatars, 0.5% Poles, 0.4% of both Hungarians and Romanians, and 1.0% other nationalities (Wojciechowski 1998: 194).

The data from the census carried out in Ukraine in 2001 shows a slight increase in the Ukrainian population compared to 1989. What is worth noticing is a decrease in the Russian population (over 3 million), as well as Jewish

Table 4. Language declared as mother tongue by the population of Ukraine according to the 2001 census

Mother tongue	Data for 2001	
	Number	%
Total	48,240,902	100.00
Ukrainian	32,577,468	67.53
Russian	14,273,670	29.59
Belarusian	56,249	0.12
Bulgarian	134,396	0.28
Armenian	51,847	0.11
Gagauz	23,765	0.05
Crimean Tatar	231,382	0.48
Moldovan	185,032	0.38
German	4,206	0.01
Polish	19,195	0.04
Romani	22,603	0.05
Romanian	142,671	0.30
Slovak	2,768	0.01
Hungarian	161,618	0.34
Karaim	96	0.00
Hebrew	3,307	0.01
Greek	6,029	0.01
Other	143,163	0.30
Unknown	201,437	0.42

<http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp>

people declaring the nationality related to it. The trend is particularly strong in the relationships between the Polish language and Poles, German language and Germans, Hebrew language and Jews, Greek language and Greeks. Thus, it can be concluded that this trend strengthens the position of the Russian language and possibly Ukrainian as well. As far as the people declaring Romanian and Crimean Tatar languages as their mother tongues are concerned, their number is only slightly smaller than the number of people identifying themselves as Romanians and Crimean

Tatars.

Ukrainian diaspora in various countries

at the end of the 20th century – a general overview

At the end of the 20th century, Ukraine was populated by 37.5 million Ukrainians, while about 12 million lived beyond its borders, about 7 million of which in the post-Soviet states. The remaining 5 million lived in other countries (Roszczenko 1992: 27). From the Ukrainian point of view, the Ukrainians living in the post-Soviet states belong to the so-called Eastern Diaspora. According to the census of 1989, 6.8 million Ukrainians lived there, although this number is considered to be underestimated. It is estimated that approximately 300 thousand Ukrainian officers serve outside Ukraine. Usually, they can-

(about 400 thousand), Belarusian, Moldavian, Polish and, to a lesser extent, Tatar, Hungarian and German. On the other hand, the populations of Crimean Tatars (over 2 million), Armenians, Georgians and Romanians have increased.

Compared to the number of people declaring Ukrainian nationality, more than 5 million less declare the Ukrainian language as their mother tongue. On the other hand, over 6 million more people declare the use of the Russian language as their mother tongue than declare Ukrainian nationality. The same tendency can be observed as far as the Hungarian language and Hungarian nationality are concerned. For other languages declared as mother tongues, we can observe that the number of people speaking the language is smaller than the number of

Table 3. Results of the 2001 census in Ukraine

Nationality	1989 in thousands	2001 in thousands	Balance in thousands
Ukrainians	37429.4	37541.7	+ 112.3
Russians	11354.7	8334.1	- 3020.6
Belarusians	439.9	275.8	- 164.1
Moldavians	324.5	258.6	- 66.3
Crimean Tatars	46.8	248.2	+ 201.4
Bulgarians	233.8	204.6	- 29.2
Hungarians	163.1	156.6	- 6.5
Romanians	134.8	151.0	+ 16.2
Poles	219.0	144.1	- 74.9
Jews	486.4	103.6	- 382.8
Armenians	55.5	99.9	+ 44.4
Greeks	98.4	91.5	- 6.9
Tatars	86.8	73.3	- 13.5
Gypsies	47.9	47.6	- 0.3
Azerbaijanis	36.9	45.2	+ 8.3
Georgians	23.5	34.2	+ 10.7
Germans	37.8	33.3	- 4.5
Gagauzians	31.9	31.9	0
Other	211.1	177.1	- 34.0

(Zwarcz 2007)

Table 5. Number of Ukrainians in the former Soviet Union according to the 1989 census

Country	Total population (in thousands)	Number of Ukrainians (in thousands)	Percentage of Ukrainians
Russia	147,021	4,362	3.0
Kazakhstan	16,464	896	5.4
Moldova	4,335	600	13.8
Belarus	10,151	291	2.9
Uzbekistan	19,810	153	0.8
Kirghizia	4,257	108	2.5
Latvia	2,666	92	3.4
Georgia	5,400	52	0.9
Estonia	1,565	48	3.1
Lithuania	3,674	44	1.2
Tajikistan	5,092	41	0.8
Turkmenia	3,522	35	1.0
Azerbaijan	7,021	32	0.5
Armenia	3,304	8	0.2

(Roszczenko 1992: 27)

not return to their homeland because of a lack of jobs and housing.

The data from the late 19th and early 20th century on the ethnic structure of the territories presently belonging to Estonia, Latvia, Lithuania and the northern part of East Prussia did not show any population of Ukrainian nationality living in this area. The same can be said of the interwar period. After World War II, a radical exchange of the population took place in the discussed territory. Germans were replaced by Russians, together with some Belarusians and Ukrainians. The census of 1959 showed that Ukrainians accounted for 1.3% of the total population of this republic of 1,197 thousand. Over the years, this percentage increased so that in 1970 the Ukrainians formed 2.1% of the total population of the Estonian SSR, 2.5% in 1979, and 3.1% in 1989 (Eberhardt 1996: 53-54).

The situation was similar in other Baltic republics. On the territory of Latvia, Ukrainians accounted for 1.4% of the total population

in 1959, 2.3% in 1970, 2.7% in 1979, and 3.5% in 1989. On the territory of Lithuania, they formed respectively: 0.7%, 0.8%, 1.0% and 1.2% of the total population of the republic. Finally, in Kaliningrad Oblast, there was 5.8% of Ukrainians in 1959, and this figure has not changed much until 1989, when the Ukrainians constituted 7.2% of the total population (Eberhardt 1996: 55-58). The Ukrainians who come to the Baltic countries usually used and still use the Russian language (Roszczenko 1993a: 19), just as Belarusians.

In the late 19th and early 20th century, the territory of Slovakia had a population at 2816.9 thousand. Using language as the criterion, it was calculated that 3.5% of them were Ukrainians (Ruthenians). They lived in the north-eastern part of the country, near the border with Galicia. In the interwar period, on the territory of the Czech Republic, Ukrainians formed 0.2% of the total population, while in Slovakia, about 3.3% of the total population. After World War II,

the percentage of Ukrainians on the territory of the Czech Republic did not change and until now it constitutes 0.1-0.2% of the total population. On the territory of Slovakia (in the north-eastern part), there is approximately 0.5% of Ukrainians (i.e., 30.4 thousand), while 58.6 thousand people declares the use of the Ukrainian language. Greek Catholics and Orthodox account together for 213.1 thousand (Eberhardt 1996: 116-139).

The Ukrainian influences in the south-west of the present-day Belarus are old and strong but the ethnic composition of the population was changing throughout the centuries. At the end of the 19th century, the Ukrainian population of Kobryń and Brest counties was in 80% rural. Since 1939, the Brest Region belongs to Belarus and in that time an intense Russification of the local population took place (Roszczenko 1993a: 19). Therefore, it is difficult to determine the number of Ukrainians in Belarus in the late 19th and early 20th century, since the national consciousness of this people was low at that time. 70.8% of the total population were Orthodox Christians, while the use of the Ukrainian language was declared by 4.4% out of 6493.6 thousand of the total population (Eberhardt 1996: 148-149). The census of 1937 showed that 1.3% of Ukrainians lived on the discussed territory. After World War II, an increase in the number of Ukrainians was visible in the ethnic structure of the Byelorussian SSR, and so in 1959 they formed 1.6% of the total population of the republic, 2.1% in 1970,

2.4% in 1979, and 2.9% in 1989 - mostly in the Brest and Gomel oblasts (Eberhardt 1994b). In the recent years, a significant influx of Ukrainians to Belarusian regions other than the Brest Region took place, mostly to cities (Kuprianowicz 1992: 14-17).

On the territory of Hungary, a significant number of Ukrainians could be observed only until World War I. At the time, there were 426.6 thousand of them which accounted for 2.2% of the total population of the state. On the territory of Romania, there was 0.6% of people of Ukrainian nationality (71.2 thousand) at the time, while only in Bukovina as much as 17.4% of the population (i.e., 55.2 thousand) declared the use of the Ukrainian language. At the same time, the number of Ukrainians in Moldova was estimated at 194.6 thousand, i.e., 13.5%. In the interwar period, the number of Ukrainians living in Romania increased to 3.3% (582 thousand), while the number of those living in Moldova decreased to 3.7% (i.e., 70.1 thousand). After World War II their number returned to the level from before World War I. These changes resulted mainly from border shifts (Eberhardt 1996: 211-258). According to official statistics, 60 thousand Ukrainians currently live in Romania. However, the people concerned estimate the number of representatives of their minority at about 300 thousand. In 1989, the Union of Ukrainians in Romania was established, there is also the Democratic Union of Ukrainians in Romania (operating illegally), as well as a youth and women's organization. The

Monika Slezak. Ethnic structure of Ukraine and ukrainian diaspora in selected european countries (Poland, Belarus, Latvia, Lithuania, Estonia)

Ukrainian language is taught at the University of Bucharest (Місіюк 1998).

Ukrainians began to settle in the present-day Russia in the 16th century. The Ukrainian colonization was particularly intense after the fall of the Cossack uprisings in the 17th and 18th centuries. At the end of the 18th century, after the destruction of the Zaporizhian Sich, some Cossacks were formed into the Black Sea Cossack Host and resettled to the North Caucasus (Kuban) to defend it against mountain tribes. It was the beginning of a great wave of the Ukrainian colonization of the steppes of the Kuban and Stavropol regions which continued throughout the 19th century (Roszczenko 1993a). In the 19th century, Ukrainians settled in Russia because the soil and climatic conditions were similar to those in Ukraine. The late 19th and early 20th century witnessed also a mass Ukrainian colonization of the Far Eastern territories seized by Russia. Ukrainians also participated in forced migration during the Stalinist period and labor migration to the Far North.

In Russia, Ukrainians presently live in cohesive groups in Kuban and in the following oblasts: Belgorod, Kursk and Voronezh, and in Siberia. While the population of Kuban is at 5 million, only 200 thousand people declared the Ukrainian language as their mother tongue. About 1.4 million descendants of the Ukrainian Cossacks live here but they speak a dialect and do not have Ukrainian national consciousness. The revival of the Cossack movement in 1990

and 1991 did not change that situation (Darski 1993). Surrounded by Russians, Ukrainians quickly assimilated and the linguistic assimilation also frequently occurred – people who consider themselves Ukrainians declare Russian as their mother tongue. In 1989, such people accounted for nearly 19% of the Ukrainians living in the Soviet Union, and in Russia, 57% of Ukrainians declared Russian as their native language (Maryanski 1995: 64-65). Presently, Siberia is inhabited by 1.5 million Ukrainians, only 44% of which declare the Ukrainian language as their mother tongue, while others use Russian. The strongest assimilation is observed in the oblasts where the Ukrainian colonization is the oldest.

In the period between 1926 and 1989, the Ukrainian population in Russia, in the areas of the traditional Ukrainian colonization, significantly decreased. It was the result of the rapid pace of denationalization of the descendants of displaced persons caused by policy pursued by the Moscow authorities (Базеюк 1994: 44-45).

The data shows that in Central and Eastern Europe in 1994 and 1995, Ukrainians formed 2.9% of Belarusian citizens, 0.1% of the population of Bosnia and Herzegovina, 3.1% in Estonia, 1.2% in Lithuania, 3.5% in Latvia, 13.0% in Moldova, 0.8% in Poland and 0.3% in Slovakia (Wojciechowski 1998: 192-194). Many Ukrainians live in exile in Western European countries, for instance 25 thousand in Germany (Roszczenko 1992; Швагуляк 1992), and in

both Americas, especially in Brazil – about 400 thousand (Лебчук-Киричук 1992), in the United States – about 2 million (Лебчук-Киричук 1992), and in Canada – about 530 thousand (Лупул 1992) (according to M. Roszczenko, in Canada there are 1 million Ukrainians). Ukrainians also live in other countries not mentioned so far such as: Argentina – 250 thousand, France – 80 thousand, former Yugoslavia – 60 thousand, Australia – 35 thousand, the United Kingdom – 30 thousand, Austria – 15 thousand, Uruguay – 10-15 thousand, and Paraguay – 10 thousand (Roszczenko 1992: 27).

In the 2012 edition of the Encyclopaedia Britannica, we find information on the percentage of Ukrainians in populations of European and other countries. In relation to Europe, it is as follows:

- Ukraine - 77.8%
- Slovakia - Ruthenians and Ukrainians 0.7%
- Russia - 2.03%
- Romania - 0.3%
- Poland - 0.1%
- Moldova - 8.4%
- Latvia - 2.5%
- Lithuania - 0.6%
- Hungary - Ruthenians 2.9% (Greek Catholics - 2.6%)
- Belarus - 1.7%.

In other countries, either there are no Ukrainians or their number is so low that the publication does not identify them as a significant minority group, including them in the "other" category (Britannica 2012).

Grzegorz Janusz informs that a Ukrainian minority also lived in:

- Armenia – 8,341 people (0.2%) in 1989,

- Azerbaijan – 29 thousand (0.4%) in 1999,
- Georgia – 0.2% of Ukrainians, i.e., more than 7 thousand people in 2002,
- Estonia – 0.9% of the population used Ukrainian (29.69% – Russian), and 2.12% declared Ukrainian nationality (i.e., more than 29 thousand) in 2000,
- Serbia (without Kosovo) was inhabited by 4,635 Ukrainians and 15,626 thousand Ruthenians (out of 7.5 million citizens) in 2002,
- Moldova – 13.8% of Ukrainians in 1989 (Janusz 2006).

In Croatia, the Ruthenian community accounted for 0.07% of the total population in 1999, and for 0.05% in 2001 (Janusz 2006).

Ukrainians in Poland

A. Krysiński informs that in the interwar period, Ukrainians (Ruthenians) inhabited the following areas in Poland:

- Stanisławów, Tarnopol and Lwów Voivodeships (provinces) except eight powiats (counties),
- half of the counties in Kraków Voivodeship: Nowy Sącz, Grybów, Gorlice, Jasło and Krosno,
- Chełm Land and Podlasie (without several municipalities)
- Bielsk county in Białystok Voivodeship,
- Volhynia,
- Polesia (Krysinski 1928).

According to the census of 1921, this territory was inhabited by 3,150,439 Poles, 3,863,849 Ukrainians, 421,619 Belarusians, 15,971 Russians, 38,652 "locals", and 647,873 Jews.

Naturally, the religious and ethnic composition of the Second Polish Republic was also affected by migrations, which Krysiński (1931: 18-60) also writes about. Fischer divided Ukrainians into five ethnic groups: Carpathian Ruthenians, Polishchuks, Podlaskians, Ruthenians proper and Ukrainians (proper) (Matelski 1996: 184).

According to the census of 1931, the 24 counties of eastern Poland had a population at 3,171,000, including 449,000 Ukrainians (Ruthenians). However, the Ukrainian-Ruthenian population exceeded 25% of the total population in only five counties and 40% in only one, while it inhabited five counties of Polesia, Bielsk Podlaski county, seven eastern counties of Lublin Voivodeship. Moreover, six counties (Sanok, Krosno, Jasło, Gorlice, Nowy Sącz and Nowy Targ) were inhabited by Lemkos (Krysiński 1927).

The war period and border shifts caused ethnic changes in the Polish territory – for example repatriation of the Polish population from the Ukrainian SSR and the resettlement of Ukrainians (Eberhardt 1996: 122-123). The number of Ukrainians who met the criteria for resettlement was estimated at 480 to 546 thousand, although in real-

ity the number was at least 700 thousand (Sakson 1997, Misilo 1996, Potoski 1984). As part of Operation Vistula, all groups of Ukrainian nationality together with the Lemkos and mixed families were resettled (Misilo 1992: 392). According to the data of the State Repatriation Office, a total of about 150 thousand people were resettled to the western lands, 80% of which were settled in the northern region and the remaining 20% in the western region (Kwilecki 1964: 379). The subject of the resettlement to northern and western lands was the entire population of the Ukrainian origin, including Lemkos, Dolinians, Shlachetov Ruthenians and the remaining Boykos (Pudlo 1987: 30).

The first census in Poland after the war took place in 1946. It included a question about nationality, however the data collected on the ethnic situation is considered unreliable. In the subsequent censuses there were no questions concerning nationality, native language or religion.

In 1954, the first estimates of the national composition of Poland were made. According to them, Poland was then inhabited by 162 thousand Ukrainians who made up 0.6% of the total population. The

years between 1955 and 1957 were a period of political liberalization which caused the migration of ethnic Germans and Jews from Poland and Poles to the USSR. This resulted in a change in the national composition of Poland – the number of Ukrainian was estimated at 170 thousand at that time (Buszkowski 1976: 164).

According to the latest figures from the Department of the Culture of Ethnic Minorities (Departament Kultury Mniejszości Narodowych – DKMN) from 1999 concerning the number of particular ethnic minorities in Poland, the situation was as follows: Germans – 300-500 thousand, Ukrainians – about 300 thousand, Belarusians – 200-250 thousand, Lithuanians – 20-25 thousand, Slovaks – about 20 thousand, Romani (Gypsies) – 20-30 thousand, Jews – 10-15 thousand, Czechs – about 3 thousand, Armenians – up to 8 thousand, Tatars – up to 5 thousand (DKMN 1999).

In 2002 and 2011, censuses were carried out in Poland that included questions about nationality and language spoken at home. In 2002, out of 38,230,080 inhabitants of Poland, 30,957 people declared Ukrainian nationality, 27,127 of which had Polish citizenship which means that they were representatives of the Ukrainian minority in Poland. They mostly inhabited the following voivodeships: Warmian-Masurian (over 12 thousand), West Pomeranian, Pomeranian and Subcarpathian (about 3-4 thousand) and, to a lesser degree, Podlaskie, Masovian, Lower Silesian and

Table 7. Ukrainians in Poland in 1961

Voivodeship	Number in thousands
Białystok	5.0
Gdańsk	4.5
Koszalin	29.0
Lublin	20.0
Olsztyn	51.0
Opole	1.5
Rzeszów	26.0
Poznań	1.0
Szczecin	11.0
Wrocław	16.0
Zielona Góra	9.0
Total	174.0

(Winnicki 1965: 91)

other (NSP 2002).

In the census of 2011, respondents could indicate two national identities, therefore it is difficult to compare this data with the data obtained from the previous census. In 2011, over 50 thousand people declared Ukrainian nationality as their first or second identity. Poland's total population was 38,511,824. Ukrainians live mostly in Warmian-Masurian Voivodeship (more than 26% of all Ukrainians in Poland) and in the following voivodeships: West Pomeranian (10%), Pomeranian, Subcarpathian and Silesian (7.3-8.3%) and, to a lesser degree, in Podlaskie, Lublin, Lesser Poland, Silesian, Greater Poland and Lubusz voivodeships (4.4-2.4%). The remaining voivodeships are populated by less than 2% of the Ukrainian population living in Poland (NSP 2011).

Ukrainian minority in Belarus, Lithuania, Latvia and Estonia - present situation

According to the data from the census carried out in Belarus in 2009, the country was inhabited by 158,723 Ukrainians. Most

Table 6. Population distribution in the Recovered Territories in 1947

Voivodeship	Number settled		Ratio of the number of Ukrainians to the total population of the voivodeship in %
	Families	Persons	
Białystok	252	991	lack of data
Gdańsk	1,116	4,293	4.7
Olsztyn	13,390	54,581	11.5
Poznań	1,692	7,706	3.7
Szczecin	11,483	49,371	8.2
Wrocław	4,755	24,014	5.9
Total	32,688	140,956	lack of data

(Jwanicki 1994: 75)

of them lived in Brest Oblast – over 40 thousand, Gomel Oblast – about 31 thousand, Minsk (city) – over 27 thousand. The remaining oblasts were inhabited by 13-18 thousand people of Ukrainian nationality (Перепись Населения 2009, Belarus)). Thus, Ukrainians accounted for 1.7% of the total population of Belarus. This means that over the recent years, the number of representatives of this minority decreased compared to 1980s and 1990s. In fact, their number returned to the level from 1959. The censuses of 1970, 1979, 1989 and 1999 recorded respectively 2.1%, 2.4%, 2.9%, 2.4% Ukrainians in Belarus. Therefore, the dissolution of the Soviet Union and emergence of the independent Ukraine led to migration of some members of this community from the territory of Belarus (Перепись Населения 2009, Belarus).

In 2009, among those who declared themselves as Ukrainians, 29.2% declared the Ukrainian language as their mother tongue, 7.9% declared Belarusian, and as many as 61.2% Russian. It is a significant change compared to 1999 when 42.8% of Ukrainians declared Ukrainian as their mother tongue, 14.3% Belarusian, and 42.8% Russian. A similar trend could be observed throughout the period between 1979 and 1999 (Перепись Населения 2009, Belarus). Therefore, we can speak of a significant deepening of Russification of the Ukrainian community in Belarus.

Furthermore, in the post-Soviet Baltic states, there are 29 thousand Ukrainians in Estonia (2.12%), 63.6

thousand in Latvia (2.68%), and 22.5 thousand in Lithuania (0.65%) (2000 round... 2003). Out of this population, 25.2 thousand Ukrainians living in Estonia were born in Ukraine as well as 51.4 thousand of those living in Latvia and 20.1 thousand living in Lithuania. It is known that in Latvia, 1.5 thousand Ukrainians have the nationality of that country. There is no data on the other two countries (2000 round... 2003).

The number of representatives of the Ukrainian minority in Latvia between 1935 and 2011 was changing as follows:

- 1935 – 1 844 people (0.1%);
- 1959 – 29 440 people (1.4%);
- 1970 – 53 461 people (2.3%);
- 1979 – 66 703 people (2.7%);
- 1989 – 92 101 people (3.5%);
- 2000 – 63 644 people (2.7%) (Latvin 2000... 2002);
- 2011 – 45 700 people (2.2%) (csb.gov.lv).

In 2000, nearly 32 thousand Ukrainians lived only in Riga, while the rest of the community was distributed in a more even way (a few hundred people in each region). However, the districts of Bauska, Jēkabpils, Ogre, Jelgava and the Riga region had slightly bigger populations than others. To sum up, nearly 51.5 thousand people of Latvia's total population were born in Ukraine, over 35 thousand of which declare themselves as Ukrainians (csb.gov.lv).

Between 1989 and 2000, the number of Ukrainians in Estonia decreased. In 1989, there were more than

48 thousand people of that nationality, which accounted for 3.1% of the total population, while in 2000, there were slightly over 29 thousand Ukrainians, which made up 2.1% of the total population. At that time, 2,864 people born in Ukraine had Estonian citizenship, while only 435 were born in Estonia. In 1989, 21.3 thousand Ukrainians living in Estonia considered Ukrainian to be their native language, almost 600 Estonian, and more than 26 thousand Russian, while in 2000, less than 12 thousand Ukrainian, almost 500 Estonian and almost 16.5 thousand Russian (2000. AASTA). The census of 2011 showed that less than 22 thousand Ukrainians now live in Estonia, over 8 thousand of which are permanent residents. As far as Lithuania is concerned, we can talk about a migration of the Ukrainian community out of this country. In 2001, 22.5 thousand Ukrainians lived here, while in 2011, only 16.5 thousand. So the size of this population decreased by 27% in that period. Currently, Ukrainians account for 0.5% of the total population of Lithuania. Most of them live in Vilnius and Klaipėda. Nearly 33% of people declaring

Ukrainian nationality declare Ukrainian as their native language (Lietuvos... 2012: 23-25).

By way of conclusion, it can be stated, that there has been a significant decrease in the number of Ukrainians in the mentioned countries in the recent years.

Bibliography:

1. 2000 round of population and housing censuses in Estonia, Latvia, Lithuania, Vilnius 2003.
2. 2000. AASTA. *Rahva ja eluruumide loendus. Kodakondsus, savus, emakeel ja voorkeelte oskus*, Tallin 2001.
3. Banasiak S., 1997, *Wysiedlenie Niemców z Polski z perspektywy polowiecza* [in:] Lach S. (ed.), *Władze komunistyczne wobec Ziemi Odzyskanych po II wojnie światowej*, Słupsk.
4. Перепись Населения 2009. Национальный состав населения республики Беларусь, том 3, Минск 2011.
5. Швагуляк М., *Українська політична еміграція в Німеччині у 30-х роках ХХ ст.* [in:] *Українська еміграція. Історія і сучасність*, Львів. – 1992.

Dr. Monika SLEZAK,
Academy of Special Education (Poland, Warsaw)
Cardinal Stefan Wyszyński University (Poland, Warsaw)

АННОТАЦИЯ

Статья представляет собой анализ данных из переписей населения, Литвы, Латвии, Эстонии, Беларуси и Польши. На их основании освещено состояние украинских этнических меньшинств в этнических и социально-демографических структурах этих стран. Всему предшествует информация об этническом составе Украины, а также о численности украинской диаспоры в странах Восточной и Западной Европы.

Ключевые слова: украинцы, диаспора, этническая структура, Польша, Беларусь, Латвия, Литва, Эстония.

SUMMARY

An article presents information about ethnical situation in past and present Ukraine. The same presents statistical data about Ukrainian diaspora in Europe. The author chose a few countries for more thorough analysis. It is Poland, Belarus, Latvia, Lithuania and Estonia. Analysed information is being presented based on statistical data coming from general censuses.

Keywords: Ukrainians, diaspora, ethnic structure, Poland, Belarus, Latvia, Lithuania, Estonia.

Російський гамбіт у Широкиному (погляд із Маріуполя)

Останнім часом увага преси була прикута до питання демілітаризації села Широкине неподалік від Маріуполя. Представники волонтерського руху приазовського міста всерйоз були занепокоєні тим, що зі східного напрямку Маріуполь залишиться без вогневого прикриття, і вимагали, щоб бійці-добровольці не полишали своїх позицій.

Змушує замислитися про доцільність демілітаризації Широкиного й думка американського посла в Україні Дж. Пайєтта. Посол вважає, що існує потенційна загроза наступу російсько-терористичних військ на Маріуполь і подальших спроб донбаських сепаратистів захопити інші прифронтові міста. Усього було зібрано понад 1 тис. підписів активістів міста, незгодних із рішенням на рівні «Нормандської четвірки». Сильних панічних настроїв серед основної маси маріупольчан немає, якщо порівнювати з тими, що були в серпні 2014 р. після окупації терористами Новоазовська і в січні 2015 р. після обстрілу сепаратистами мікрорайону Східний. Однак якщо раніше біля будівлі міськради збиралося 15 прихильників демілітаризації Широкиного, то на мітинг проти створення 30-кілометрової буферної зони вийшло 150 осіб.

Щоб запобігти поширенню паніки і песимістичних настроїв серед населення Маріуполя та інших прифронтових міст Донецької та Луганської областей, президент П. Порошенко твердо запевнив представ-

ників «волонтерського десанту» в тому, що Маріуполь є основним форпостом державності України на Донбасі, а його оборона — важливим пріоритетом для ВСУ. Потрібно розуміти, що рішення про демілітаризацію Широкиного є не ініціативою, а кроком у відповідь з боку українського керівництва. Справа в тому, що першими про демілітаризацію Широкиного і створення так званої 5-кілометрової буферної зони заговорили сепаратисти, які вивели з населеного пункту свої війська ще в липні нібито для «виконання Мінських домовленостей».

Створюється враження, що Росія намагається використовувати тактику гамбіту — віддати менше під приводом мирного врегулювання, щоб потім взяти більше руками сепаратистів. Однак занепокоєння волонтерів є небезпідставним. Попри дискусії про доцільність демілітаризації Широкиного обстріли Сектору М з боку сепаратистів не припиняються. Був обстріляний населений пункт Гранітне. Постраждали житлові квартали. За словами добровольців, по лінії Водяне-Комінтернове бойовики посилюють свої позиції. Взявши під контроль буферну зону, сепаратисти отримають зручний плацдарм для обстрілу позицій ВСУ і житлових кварталів Маріуполя. Досить подивитися на

супутникову карту. Відстань від центру Широкиного до околиць Маріуполя становить 10-11 км, до центру мікрорайону Східний — 15 км, а до центральної частини Маріуполя — 23-25 км. Ця відстань відповідає дальності стрільби різних видів реактивної та далекобійної артилерії (РСЗВ «Град», «Ураган», «Смерч», САУ «Піон» тощо) — 20-120 км, у той час як за планом демілітаризації артилерія сторін конфлікту повинна бути відведена на 15 км від Широкиного, а жива сила на 2,5 км. Навіть якщо Широкине увійде в демілітаризовану буферну зону, здійснювати обстріли Маріуполя російсько-терористичні війська можуть з території інших окупованих населених пунктів, включаючи Новоазовськ.

У цьому контексті має сенс вивести російсько-терористичні війська та їхнє озброєння з усієї території окупованого Приазов'я, а також дати згоду на розміщення міжнародних спостережних місій у кожному з населених пунктів, звідки потенційно можна вести обстріл прифронтових україн-

ських міст і сіл. Чи зможе місія ОБСЄ, яку планують розмістити в Широкиному, гарантувати перемир'я? Дії Росії та підтримуваних нею донбаських сепаратистів непередбачувані. Навіть в умовах перемир'я Мінські домовленості систематично пору-

шуються. Досить навести приклад липневого обстрілу Держинська з боку ДНР, не кажучи про обстріл сепаратистами зі стрілецької зброї КПП біля населеного пункту Мангуш.

Потрібно враховувати і вкрай негативний досвід діяльності ОБСЄ в зоні грузинсько-абхазького конфлікту. Абхазькі сепаратисти і російські війська безперешкодно захопили територію Верхньої Абхазії у 2008 р, яка перебувала під контролем Грузії. Не маючи військової складової, ОБСЄ не здатна запобігати ескаляції військових конфліктів. Досить проблематичним може виявитися й утілення в життя можливості патрулювання Широкиного представниками міліції двох сторін збройного конфлікту «з табельною зброєю». ДНР не має міжнародного визнання, як і централізованої системи правоохоронних органів. Роль міліції можуть виконувати нелегальні збройні формування, між якими виникають конфлікти інтересів.

Виключити можливість збройного зіткнення з українськими правоохо-

ронцями неможливо. Ураховуючи досвід врегулювання боснійської та косівської кризи, у разі демілітаризації Широкиного не обійтися без укомплектованого бронетехнікою миротворчого контингенту під егідою ООН, без участі Росії, розміщеного вздовж лінії відводу військ протиборчих сторін. Де-юре прийняття подібного рішення Радою безпеки ООН неможливе, доки одне з крісел постійних членів буде закріплено за РФ. Водночас, чи міг Київ відмовитися від демілітаризації Широкиного і створення 30-кілометрової буферної зони? Прийняте рішення покликане показати безпідставність заяв з боку Росії та сепаратистів про відмову України «йти на зустрічні кроки з мирного врегулювання», які можуть бути використані «Нормандською четвіркою» для примусу нашої країни йти на поступки. Формальна відмова провести демілітаризацію Широкиного могла бути використана російсько-терористичними військами як «зелене світло» для звинувачення України в порушенні Мінських домовленостей і привід для здійснення нового витка провокацій — від вимог поширити контроль ДНР і ЛНР над всією територією Донбасу до здійснення локальних наступальних дій у прифронтовій зоні, під відпрацьованим гаслом «захисту російськомовного населення від фашизму». З'явилися б підстави для провокацій, подібних обстрілу мікрорайону Східний взимку 2014 р., для психологічного тиску на українське суспільство,

нагнітання невдоволення українською владою серед населення прифронтових міст, а також відвернення уваги російських громадян від нагальних економічних проблем. Не секрет, що Росія зацікавлена в стримуванні процесу проведення реформ у сфері економіки, правоохоронної системи, соціального сектору.

Реформи в Україні не вписуються в антураж буденних реалій корупції на державному і недержавному рівні РФ і свавілля її влади. Кремль розраховує на те, що зростання витрат на зміцнення обороноздатності України буде гальмувати фінансування перетворень в інших сферах. Однією з цілей Росії також є стримування процесу інтеграції пострадянських країн, включаючи Україну, в ЄС і НАТО. Але РФ не змогла домогтися ні міжнародного визнання ДНР і ЛНР, ні їхнього утримання як окремих суб'єктів. В умовах зниження цін на нафту нижче 50 дол. за барель вести масштабні наступальні військові дії в Україні та фінансувати сепаратистські режими стає все складніше. День війни на Донбасі вартує РФ орієнтовно 1,5 млн. доларів. На утримання Криму з моменту окупації пішло 2,5 млрд. дол. (140 млрд. руб.). Цього року Росія не змогла виділити щорічну фінансову допомогу Придністров'ю. Є думка, що зниження ціни на нафту до 40-45 дол. за барель спричинить призупинення видатків бюджету РФ на військові дії на Донбасі. В іншому разі дотацій позбудеться російський соціальний сектор. У лютому 2015 р. середня зарплата росіян скоротилася майже на 10% порів-

няно з показником минулого року. При нинішніх витратах Резервний фонд РФ буде вичерпано до 2017-2018 років. Це створює привід для невдоволення в суспільстві, що не вигідно для Кремля в умовах часткової міжнародної ізоляції та спроби згуртувати російське суспільство перед образом ворога в особі НАТО та ідеї побудови Євразійського союзу на шкоду індивідуальним інтересам громадян.

Навіть в умовах дії нинішнього пакету санкцій 89% росіян довіряють В. Путіну за даними соцопитування «Левада Центр». З економічної точки зору збільшення фінансових витрат на розширення зони конфлікту з Україною не вигідне для стабільності режиму В. Путіна. Навіть у разі наступу російсько-терористичних військ на Широкине після виведення українських добровольчих батальйонів і артилерії під прицілом міжнародної критики опиниться саме РФ і ДНР, які й порушили власну «мирну ініціативу».

Наслідки для України можуть виявитися неоднозначними. З одного боку, це зміцнить її позиції в переговорному процесі з країнами «Нормандської четвірки» та «Тристоронньої групи», створить підґрунтя для чергового посилення санкцій з боку США та ЄС і вимог надати українській армії летальне озброєння. З іншого — не виключено, що європейські партнери просто зацікавлені якнайшвидше зняти з себе зобов'язання з урегулювання конфлікту на Донбасі. Формально закріплена домовленість про демілітаризацію

Широкиного і створення буферної зони буде означати, що США і ЄС зацікавлені частково заморозити конфлікт на Донбасі (у Приазов'ї) і перекласти на ОБСЄ відповідальність за дотримання сторонами умов перемир'я. Захід хоче уникнути звинувачень громадськості в нездатності остудити запал російського експансіонізму.

Не факт, що якщо російська сторона перейде в наступ, то Захід надасть Україні підтримку. Конкретний військово-політичний прецедент подібного варіанта розвитку подій уже мав місце під час грузинсько-абхазького конфлікту на початку 90-х. Досить згадати наслідки Гудаутської угоди від 27 червня 1993 р., яка також передбачала демілітаризацію зони конфлікту за посередництва наглядової місії. Після того як більша частина озброєнь грузинської армії була виведена з Абхазії, збройні формування абхазьких сепаратистів за безпосередньої підтримки Росії перейшли в наступ 16 вересня 1993 р., у ході якого було штурмом захоплено місто Сухумі і вся територія автономії. Для запобігання реалізації Росією такого сценарію на території Приазов'я місії ОБСЄ та закріплених у Мінську домовленостей явно недостатньо. За будь-яких обставин прифронтові українські міста залишаються під прицілом артилерії російсько-терористичних військ до повного вирішення конфлікту на Донбасі.

**Георгій
КУХАЛЕЙШВІЛІ,**
політолог-міжнародник,
магістр політичних наук
5 серпня 2015 р.

Віденський конгрес (1814-1815 рр.): історичні уроки та дороговкази майбутнього (інституційно-дипломатичний аспект) до 200-річного ювілею

УДК 94(100):327

Наприкінці XVIII ст. стало вкрай необхідним у нових міжнародно-політичних і політико-дипломатичних умовах визначати нові правила гри. Попередній вестфальський міжнародний порядок (Вестфальська система міжнародних відносин), який підтримував рівновагу сил у Європі шляхом постійної боротьби (дипломатичної та військової) між європейськими державами, зруйнував у свій час Наполеон Бонапарт. А його «порядок», заснований на нав'язуванні монополії Франції шляхом війни, був зметений поразкою Франції в 1812-1814 роках. Саме для визначення нової системи міжнародних відносин було прийнято рішення зібрати у Відні конгрес представників усіх європейських країн, крім Туреччини [3, с. 268-274; 6].

Вплив міжнародних конгресів і конференцій на розвиток міжнародного права, дипломатії та зовнішньої політики особливо проявився в період після Наполеонівських воєн (1803-1815 рр.) та за підсумками Віденського конгресу (1814-1815 рр.). Практичними здобутками європейської дипломатії та міжнародного права за підсумками останнього стали: створення нової системи міжнародних відносин у Європі, встановлення міжнародного режиму з приграничних і міжнародних річок, ста-

новлення принципу легітимізму, унормування статусу постійного нейтралітету, визначення рангів дипломатичних агентів. Особливо варто відзначити положення, занесені до додатків Заключного акта конгресу [1; 2].

Віденський конгрес склав прецедент регулярного скликання міжнародних конференцій великих держав, під час яких ті отримали можливість обговорювати і знаходити шляхи для ефективного вирішення міжнародних проблем. У перші роки існування європейського концерту обговорювалися переважно загальноєвропейські проблеми; у наступні роки держави скликали своїх представників для вирішення конкретних міжнародних проблем (наприклад, Паризький конгрес 1856 р., на якому було підбито підсумки Кримської війни). Варто підкреслити, що держави рахувалися з рішеннями конгресів – принаймні до тих пір, поки не приймалися нові. Так, територіальний розподіл згідно з рішеннями Віденського конгресу був у кінцевому підсумку скасований у тій частині, що стосувалася Італії та Німеччини, але їх скасування було підтверджено відкритою або мовчазною згодою великих держав.

Віденський конгрес 2015 р. святкує свій 200-річний ювілей, а тому доцільно згадати основні

Summary

The Congress of Vienna (1814-1815 gg.) as a important historical event for political and diplomatic and institutional development of Europe is analyzed at the article. The attention paid to the diplomatic tools, national specifics and peculiarities of negotiations on the Congress of European countries. Results of the Congress of Vienna served as an important stimulus for the further socio-economic, security, political and diplomatic European development. Practical achievements of the Congress of Vienna and the experience gained by European diplomacy of the late XVIII – early XIX century determined the future institutional development of world diplomacy, foreign policy and international law, not losing its relevance for today.

Keywords: foreign policy, diplomacy, institutionalization, political and diplomatic system, the Vienna system of international relations, the Congress of Vienna (1814-1815).

факти й події з його інституційної історії.

Грандіозність антинаполеонівських воєн зумовила й грандіозність Віденського конгресу – видатної дипломатичної події свого часу. Як після будь-якої великої війни, люди мріяли про тривалий мир. Це була мрія людей, які настраждалися від цієї війни: мрія правителів, мрія філософів, мрія дипломатів... Учасники Віденського конгресу не стали замахуватися на такі ідеальні конструкти (концепти), як вічний мир, яким переймався ще Іммануїл Кант. Вони абсолютно справедливо вирішили обмежитися мистецтвом можливого й створити таку систему міжнародних відносин, таку політико-дипломатичну систему, яка забезпечила б тривалий мир у Європі. Усупереч усім сумнівам, творцям Віденської системи це таки вдалося.

Відень, як місце проведення Конгресу, було обрано за фактом центрального місцерозташування Австрії в Європі й ролі посередника, яку розігрував Меттерніх. Останній балансував між

Францією і Росією, відповідно – отримав можливість здійснювати сильний вплив на переговори. І Відень цілком виправдав покладені на нього надії, що саме він і є ідеальним місцем для ведення багатосторонніх переговорів.

Віденський конгрес (1 листопада 1814 р. – 8 червня 1815 р.) – це найчисельніший і найдовший саміт в історії міжнародної політики та світової дипломатії [9]. Він тривав дев'ять місяців, на нього прибули глави 216 європейських держав. Усі вони де-юре визнавалися рівноправними. Справа була надзвичайної ваги – навести в Європі лад після Наполеона Бонапарта. Порядок саме такий, який мали у своєму уявленні тогочасні освічені монархи. Абсолютна більшість – дрібні європейські глави держав (князьки), являли собою не більш ніж масовку навколо великої «п'ятірки»: Росії, Австрії, Англії, Пруссії та Франції, які де-факто вирішували майбутню долю Європи...

Загальних засідань усіх дипломатів не скликали. Віденський конгрес у

Віденський конгрес. Гравюра Ж. Годфруа за малюнком Ж.Б. Ізабе. Зображення: World History Archive / Global Look

цілому не був навіть офіційно відкритий. Його робота була територіально зосереджена в тодішньому Міністерстві закордонних справ Австрії на площі Балляхауплац (нинішня державна канцелярія). З найважливіших питань було сформовано комітети або комісії. Під час роботи конгресу між учасниками було підписано низку договорів про державні кордони, прийнято численні декларації та постанови, значна частина яких увійшла в Заключний акт Віденського конгресу і додатків до нього. На конгресі вся Європа вперше була охоплена системою загальних договорів.

На початку вересня 1814 р. до Відня розпочалося, як зазначали сучасники, «переселення всієї Європи». Сюди з'їжджалися королі й імператори, міністри, уповноважені спостерігачі й повноважні представники, а також багато осіб, які виявили власну ініціативу і долучилися до тогочасного політико-дипломатичного європейського життя. На конгрес прибули представники понад

200 європейських держав – від великих держав до мініатюрних князівств у кілька квадратних кілометрів, ті, хто поставили перед собою за мету вирішувати долі народів, і ті, хто чекав якнайшвидше цих рішень.

Віденський конгрес («Битва дипломатів») – це було не нудне «засідало» або «дипломатичне збіговисько», а свято життя, «славнозвісна мить», або «щаслива мить», як назвав Людвіг ван Бетховен свою кантату, під впливом подій, церемоній і антуражу Віденського конгресу. Для монархів і послів, які з'їхалися до Відня, щоденно влаштовували бали, вистави, полювання й прогулянки. Однак конгрес, що і є його особливістю, працював близько року, для ділових засідань не збирався жодного разу. Навіть з'явився такий метафоричний вислів, що «...він не засідає, а танцює...» (князь Шарль-Жозеф де Лінь назвав це зібрання дипломатів і государів «танцюючим конгресом»: «Le congress danse, mais ne marche pas»/«Конгрес танцює,

але не просувається вперед»). За всі ці задоволення та веселощі сплачував імператор Франц I – із австрійської казни за дев'ять місяців було витрачено приблизно 100 млн євро (відповідно – у нинішніх підрахунках!).

Тогочасна австрійська гумористична газета розмістила інформацію щодо характеристик титулованих осіб на конгресі: «... данський король – trinkt fur alle (п'є за всіх), вюртемберзький – isst fur alle (їсть за всіх), прусський – denkt fur alle (думає за всіх), баварський – spricht fur alle (говорить за всіх), російський імператор – liebt fur alle (кохає за всіх), і, нарешті, австрійський імператор – zahlt fur alle (розраховується за всіх)...»

Населення Відня в той час становило орієнтовно одну четверту мільйона. У цей період воно збільшилося на 100 тис. осіб за рахунок різних придворних і челяді, акторської братії та музикантів. Кращі художники створювали нові картини, кращі музиканти – парадні кантати, які оспівували союз європейських государів, кращі кухарі – створювали соуси й десерти, які згодом стали візитівкою гастрономічної (кулінарної) дипломатії. Дефіцит і дорожнеча у Відні стали звичним явищем...

Перші особи приїжджали до Відня на великих каретах, і, щоб уникнути заторів, на окраїнах Відня їх пересаджували в екіпажі менших розмірів – так з'явилися державний VIP-транспорт і парковки перехоплення. Для перевезення численних гостей з пункту А в пункт В необхідно було побудувати

сотні розкішних карет. Для розваги гостей виготовили розкішні сани. Ці транспортні засоби надавалися в розпорядження гостей і осіб супроводження напрокат і їх можна було викликати в будь-який час доби. Усі вони виглядали однаково. Так Віденський двір став винахідником «Corporate identity» – єдиного стилю княжого парку екіпажів. Деякі з цих витончених екіпажів збереглися до сьогодні і експонуються в музеї Вагенбург (Австрія).

Усі справи на Віденському конгресі вирішував «Комітет чотирьох», що складався з представників держав-переможниць – Англії, Росії, Австрії та Пруссії. Вони всіляко обстоювали принцип «легітимізму» (відновлення «законних» прав монархів, які втратили свої володіння), принцип балансу і принцип винагороди переможців. Робочі засідання конгресу відбувалися в Державній канцелярії. У цій же залі зрештою було підписано й Заключний (підсумковий) акт Віденського конгресу (1814-1815 рр.).

Серед основних питань конгресу був територіальний перерозподіл Європи (зміни кордонів Європи) на користь держав-переможниць, поновлення монархічної влади у Європі й запобігання будь-якій можливості повернення Наполеона до влади. Катастрофічне розширення кордонів класичної Франції до розмірів Європи за Наполеона Бонапарта змусило політиків і дипломатів тогочасної Європи розлучитися з милостивими й апробованими моделями розвитку міждержавних відносин і

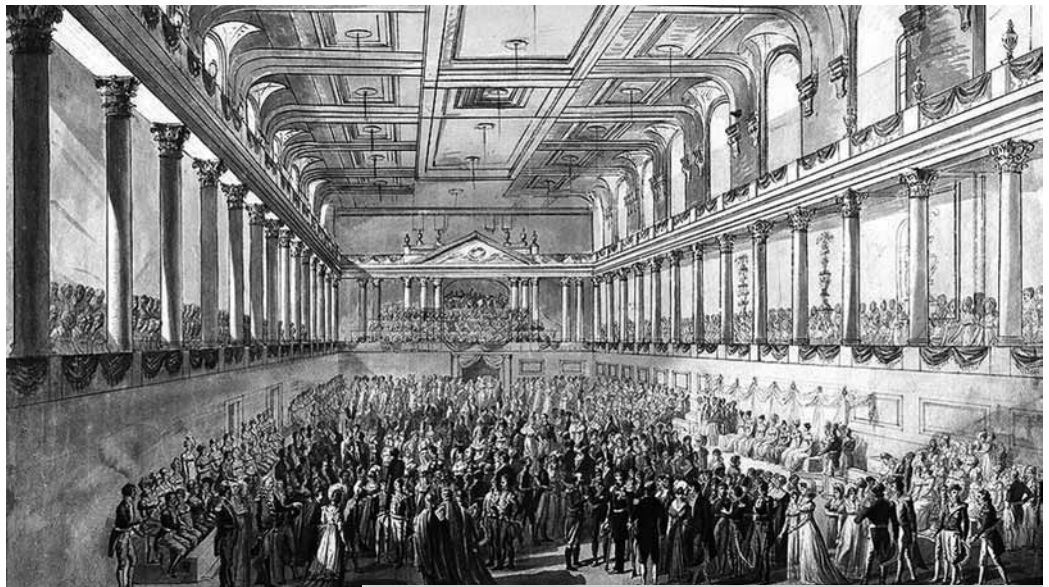

моделями дипломатій, тверезо оцінити нові загрози з боку Франції як сильного міжнародного актора політико-дипломатичного Олімпу. Тому розгром наполеонівської імперії, встановлення політико-дипломатичного квартету держав викликали надії на «взаємопорозуміння» в руслі старої багатоголової дипломатії придворних інтриг. Осмислення наслідків перекроювання Європи початку XIX ст. відбувалося саме у Відні на конгресі. Цей квартет (Росія, Австрія, Пруссія, Англія) на початку свого зібрання впевнено диригував Європою [8].

Господар, австрійський імператор Франц I, у справи конгресу практично не втручався. Він прагнув лише одного: взяти реванш за всі поразки і приниження, яких зазнав від Наполеона Бонапарта. При цьому вирішення всіх проблем імператор поклав на свого канцлера К. Меттерніха – особистість талановиту, прагматичну й енергійну.

Пруський король Фрідріх Вільгельм III справами конгресу себе не переобтяжував, поринувши в розваги і надавши повну свободу дій своєму канцлеру К.А. Гарденбергові.

Російську делегацію очолював імператор Олександр I, якого Наполеон одного разу назвав «хитровізантійцем». Його вплив і авторитет були величезними, як досить значними були й військові сили Росії. На конгресі російський імператор був дуже активним, гнучким, але непохитним, коли йшлося про захист національних інтересів його держави. В оточенні

Йоган Хохле. «Бал-маскарад під час Віденського конгресу», 1815 р. Виставка «Європа у Відні». Фото: © Österreichische Nationalbibliothek, Vienna

Олександра I був дипломат українського походження – Андрій Розумовський, другий син гетьмана Кирила Розумовського.

Англійську делегацію очолював лорд Каслрі – міністр закордонних справ. Він вирізнявся холодною ввічливістю, стриманістю, коректністю. Про нього говорили, що Р.С. Каслрі був найбільш європейським з усіх англійських міністрів і зберігав спокій за будь-яких обставин.

Делегацію Франції, яка прибула до Відня незадовго до відкриття конгресу, очолював Шарль-Моріс Талейран, безпринципність і цинізм якого не знали меж. Він служив і якобінцям, і Наполеонові, і Людовикові XVIII – при цьому зраджуючи всіх на користь власним інтересам і статкам. Його цілком заслужено називають одним із найвидатніших дипломатів свого часу та майстром тонкощів дипломатичної інтриги. Він прибув до Відня, щоб захистити інтереси нової Франції перед обличчям монархів старої Європи. I

виконував свою дипломатичну справу з великою майстерністю. Він зумів пересварити союзників, унаслідок чого Франція, Англія і Австрія об'єдналися проти Росії й Пруссії. Талейран же здобув найвагомішу дипломатичну перемогу – Францію було включено до переговорного процесу як рівноправну державу.

Дипломати Європи після завершення Віденського конгресу роз'їхалися, чітко усвідомлюючи, що хоча формально в Європі й виокремлюються п'ять «великих держав», насправді напрямок всієї міжнародної політики і дипломатії зосереджується в руках Росії, Австрії та Англії. Стосовно Пруссії та Франції, то всі також чітко усвідомлювали, що їм варто докласти ще багато зусиль для досягнення цілком самостійного статусу і політико-дипломатичного впливу.

Історичні підсумки та значення Віденського конгресу продовжують

залишатися предметом прискіпливого дослідження науковців. Віденський конгрес зосередив свою увагу на проблемах мирного врегулювання в Європі. Однак з цього питання між його учасниками виникли гострі суперечки, зокрема – територіальні [4; 7].

На підставі рішень Віденського конгресу Францію позбавили всіх раніше загарбаних земель. До Росії відійшло Варшавське герцогство, яке тепер називалося Царством Польським. Рейнська область, Познань, Вестфалія і більша частина Саксонії передавалися Пруссії. Австрія приєднувала до своєї території Ломбардію, Галіцію і Венецію. Українські землі, Підляшшя та Холмщина, які Австрія отримала при третьому розподілі Польщі, Віденський конгрес не повернув Австрії. Вони залишилися в складі польського князівства, яке було передане під владу Олександра I. В Італії поновили Сардинське

королівство, приєднавши до нього Савойю і Ніццу. Тоскана, Модена і Парма перейшли під владу Папи Римського, якому повернули всі попередні права. Утворилося Нідерландське королівство із Голландії, Бельгії та Люксембургу. До Англії перейшли колоніальні землі, які вона відібрала в Іспанії, Франції та Голландії. Острови Мальта і Цейлон, мис Доброї Надії, Гвіана, Іонічні острови тепер остаточно закріпилися за Британським королівством. Норвегію передали під владу Швеції, вилучивши її зі складу Данії. Швейцарська республіка була збережена і отримала статус вічно нейтральної держави.

Таким чином, Віденський конгрес і його рішення здійснили величезний вплив на геополітичну карту Європи. Фактично за підсумками дипломатичних домовленостей сформувалася класична система пентархії (п'ятивладдя). Тобто в Європі виокремилося п'ять великих держав, сили яких були практично рівнозначними і згода між якими забезпечувала мир у Європі наступні майже 40 років. Це — Англія, що панує на морях; Франція, суттєво ослаблена, але завдячуючи мистецтву дипломатів залишає за собою статус великої держави, на неї накладена контрибуція, але її кордони було збережено; Пруссія надто посилюється; Австрія відносно втрачає могутність і силу; Росія перебуває на вершині своєї могутності.

Лише спільними зусиллями Росії, Австрії та Пруссії вдалося перемогти Наполеона і встановити

порядок у Європі. Великі держави брали на себе відповідальність за збереження європейського світопорядку і за необхідності втручалися військовою силою заради збереження рівноваги або придушення революцій і повстань. Ця система отримала назву «Європейський концерт». Так, наприклад, Франція в 1823 р. вторглася в Іспанію, щоб покласти край політичній боротьбі та відновити абсолютну монархію, у 1848 р. Росія прийшла на допомогу династії Габсбургів і придушила повстання угорців, але коли Росія в 1853 р. напала на Туреччину, великі держави встали на захист останньої, оскільки перемога Росії зруйнувала б баланс сил та існуючий світопорядок [5].

«Європейський концерт» став основою світоустрою XIX століття. Англійською це поняття звучить як «the Concert of Europe», тобто «згода Європи». Але його дослівно перекладали на російську мову словом «концерт». Тим не менш, термін «Європейський концерт» набув загального визнання і більш правильно відображає сутність цієї системи. Великі європейські держави ухвалили, що відтепер будуть вирішувати всі суперечності мирним шляхом, виробляючи колективні рішення, подібно оркестрові, де у кожного є своя партитура і музична партія. «Система європейського концерту» — це багатостороння дипломатія і система колективної безпеки XIX століття.

Однак ця система мала й слабкі місця, одним із яких було східне питання.

Цікаво відзначити, що фактично було встановлено певний світовий порядок з обумовленими правилами політичної та дипломатичної гри. Коли ця система набула статусу де-факто, то проіснувала аж до Кримської війни (1853-1856 рр.). Така система трималася на балансі сил «великих держав» (появі цього терміна ми також зобов'язані Віденському конгресу) — з одного боку — Росії, з іншого — Британії, а ще на «священному союзі» Росії, Австрії та Пруссії — першій системі колективної безпеки, як ми її на сьогодні ототожнюємо.

Віденський концерт завершився підписанням 9 червня 1815 р. Заключного (генерального) акта, який у цілому мав 121 статтю. Зрозуміло, що гостра дипломатична боротьба на Віденському конгресі не вирішила всіх проблем, що постали перед Європою початку XIX століття. Тому остання і в подальшому розв'язувала територіальні суперечки, корегувала геополітичні проблеми, локалізувала точки біфуркації як на своїх територіях, так і територіях держав світу. Лише після 1918 р., коли завершилася Перша світова війна, кордони європейських країн будуть знову переглянуті...

Політико-дипломатичні обставини та реалії сьогодення як в Україні, так і в Європі, нагтовхують на роздуми і спонукають поставити перед суспільством гострі політичні питання: коли збереться для врегулювання української кризи і майбутнього Європи «Новий Віденський конгрес»?; що на

сьогодні являє собою Європа, куди вона рухається і з ким вона рухається — з Україною чи без України?; чи можливе створення в далекому майбутньому мирної державотворчої інституції — Єдиної Великої Європи (ЄВЕ)?.. Беззаперечно одне — на сьогодні політико-дипломатичний діалог європейських держав повинен тривати цілодобово, щоб знайти новий спосіб нейтралізувати больові безпекові точки, зняти загострення з історичних проблем і задовольнити потребу відчувати себе комфортно в новому світі, у новій Європі, у Єдиній Великій Європі, частиною якої всі ми є.

Віденський конгрес можна назвати предтечею наступних самітів і дипломатичних форумів. Крім того, він став прообразом єдиної Європи. Саме на цьому конгресі Росія заявила про себе як про європейську державу в політичному, дипломатичному, культурному й філософському планах.

Як правильно зазначає колишній верховний представник ЄС із зовнішньої політики Хав'єр Солана: «Цей континент — спільний для нас, тож ми повинні вести переговори. Щоб прийти від нинішнього конфронтаційного середовища до такого результату, необхідна смілива (креативна — В.Ц.) дипломатія, принаймні, така ж, яку вели державні діячі в 1815 році. Проте на даний момент голови можуть бути захоплені іншими варіантами. Як попередив один високопосадовець..., що чим довше тліє український конфлікт, то більша небез-

пека його поширення на інші частини Європи... це вже буде війна в значно ширшому масштабі, який важко собі навіть уявити...»

Озираючись на минуле, чітко маємо бачити дороговкази в майбутнє! Історія навчає навіть тих, хто вчитися не хоче: вона їх провчає! Із 1815 р. відбулася значна кількість конгресів, конференцій, самітів, з'їздів. Однак інтерес до Віденського конгресу не послаблюється й нині. У наукових дослідженнях і публіцистичній літературі триває дискусія про те, у чому ефективність віденської системи міждержавних відносин, у чому секрет віденської системи, яка надовго зберегла міцний мир у Європі XIX ст., і чи могла б вона слугувати прикладом для домовленостей, що забезпечать стабільність на планеті, створять, наприклад, нове інституційне об'єднання держав – «глобальний концерт» або «планетарний концерт».

Ми чітко усвідомлюємо, що сучасні прототипи Меттерніха, Каслрі, Олександра I і Талейрана є мрією XXI століття. Однак у боротьбі зі зростаючим безладом і ескалацією насильства сучасним лідерам не завадило б запозичити трохи натхнення від своїх легендарних попередників, які 200 років тому наполегливістю, вправністю і професіоналізмом відкрили шлях до майже сторіччя миру...

Події навколо України довели до логічного завершення геополітичну ерозію тієї системи міжнародних відносин, яка існувала з моменту розпаду

СССР і постбіполярної системи світоустрою. В умовах, коли елементи та дипломатичний інструментарій, успадковані від попередніх часів, нині вже неефективні (яскравий приклад – сьогоденна малоефективна діяльність ООН), нового міжнародного консенсусу немає, однак є прагнення окремих держав до мирної або силової реалізації своїх інтересів за вигідних обставин. На сьогодні можемо констатувати факт інституціоналізації поліцентричної (багатополюсної) системи світоустрою. Міжполюсні відносини вибудовуються переважно на балансі економічної взаємозалежності світових геополітичних гравців, але це занадто ненадійний, крихкий і недостатньо інституціоналізований інструмент.

Здається, що світ дійшов до стану, коли необхідно скликати всеєвропейський новий Віденський конгрес, щоб визначити правила політико-дипломатичної гри. Проблема лише в тому, що на сучасній політичній арені є лише «недобісмарки», а «напівметтерніхів» поки що не спостерігається.

Відзначивши минулого року сторіччя початку Першої світової війни (1914-1918 рр.) у вкрай тривожних політичних обставинах, що чимось нагадували фатальний 1914 р. як в Україні, так і в Європі, українці важливо пам'ятати про шлях, що веде до тривалого миру.

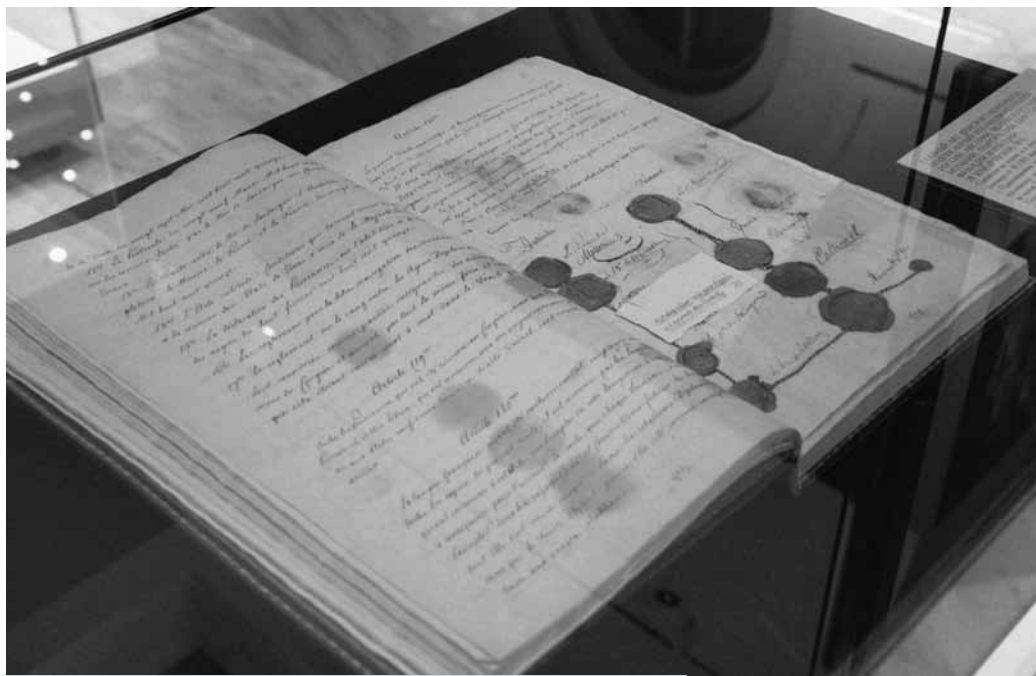
Отже, Віденський конгрес, «Битва дипломатів» (1814-1815 рр.) – це унікальне для свого часу політико-дипломатичне явище, за підсумками якого було напрацьовано

принципи міждержавного діалогу, використання інститутів офіційної дипломатії та неформальної (кулуарної) дипломатії, елементів і норм дипломатичного протоколу, етикету й церемоніалу, які лягли в основу дипломатичної практики в усьому світі. На політико-правовому та дипломатичному рівнях Віденський конгрес ввів до політичного обігу або юридично закріпив такі засадничі терміни геополітики: «рівновага» і «баланс сил», «великі держави», «домінуючі держави», «коаліція держав», «нові кордони і території», «плацдарми» тощо. Віденська система заклала основи геополітичної епохи, підґрунтя якої становив імперський принцип контролю географічного простору. Віденський конгрес закріпив статус-кво європейських кордонів, які залишалися в такій конфігурації незмінними до середини XIX ст., уперше розробив систему мирного врегулювання міжнародних відносин, здійснив спроби створити нові дієві механізми взаємовідносин між монархами та їхніми народами.

Важливою віхою в історії Віденського конгресу стало прийняття як додатка 17 («Положення щодо дипломатичних агентів») до Заключного акта Віденського конгресу, або так званого Віденського регламенту. Його основні положення увійшли в дипломатичну практику як загальновизнані норми міжнародного права. Віденський регламент (1815 р.) – це перший багатосторонній акт міжнародного права, перше положення щодо єдиної

класифікації дипломатичних рангів. Цей регламент встановлював такі ранги: послы, папські легати або нунції, що представляли своїх монархів або папу римського; посланники, міністри інтернунції та «інші уповноважені при государях»; повірені в справах, акредитовані при міністрах закордонних справ. Віденський регламент з часом було схвалено більшістю держав і він набув юридично загально-визнаного статусу. За цим регламентом послы були першими, старшими за класом, тоді як посланники мали нижчий, другий клас. Третій клас надавався повіреним у справах. Тільки послы і легати та нунції вважалися такими, що репрезентували своїх монархів чи папу римського (ст. 11 регламенту). На сьогодні ця норма стосується лише протоколу. Різниця в правовому становищі послів і посланників немає. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. передбачає, що між главами представництв, які належать до того чи іншого класу, не повинно бути жодної різниці, крім тієї, що обумовлена правилами старшинства й етикету.

Віденський конгрес дійсно став світлим святом усіх дипломатій, зоряною годиною європейської та світової дипломатії в цілому. Адже під час Наполеонівських воєн головним, якщо не єдиним, аргументом у відносинах між державами була військова сила. Дипломатія відігравала другорядну роль. Після розгрому наполеонівської імперії дипломатія стала основним інструментом перетворення, трансформації та інститу-

Заключний акт Віденського конгресу

ціоналізації Європи. Саме на Віденському і подальших конгресах було дано поштовх розвитку багатосторонньої дипломатії. Потужний імпульс отримав процес удосконалення та систематизації дипломатичних служб, професіоналізації дипломатичної діяльності, яка саме тоді остаточно перетворилася на особливу, спеціалізовану галузь державної служби. Престиж професії дипломата піднявся на небувалу висоту. Віденський конгрес прославився як найвитонченіша битва дипломатів, у якій зішлись кращі політичні та дипломатичні уми тодішньої Європи.

Славнозвісний Віденський конгрес визначив геополітичну конфігурацію Європи і магістральні напрями великої політики на кілька десятиріч уперед, узагальнив досвід системної перебудови міжнародних відносин. Конгрес підбив геополітичні підсумки війни коаліцій європейських держав з наполео-

нівською Францією, встановив нові європейські кордони. Він узагальнив досвід трансформації світового порядку початку XIX ст., який набув нової якості у формі європейського концерту. Цей конгрес закріпив нове співвідношення політичних і дипломатичних сил у Європі на досить тривалий час, а заснований після його закінчення Священний союз став одним із перших інституційних утворень, націлених на підтримку європейської стабільності й безпеки.

Список використаних джерел:

1. *Документы для истории дипломатических сношений России с западными державами европейскими, от заключения всеобщего мира в 1814 г. до конгресса в Вероне в 1822 г.* – Т. I. – СПб., 1823.
2. *Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами* / Сост. Ф.Ф. Мартенс. – Т. III-IV. *Трактаты с Австрией.* – СПб., 1876-1878; *Т. XIV. Трактаты с Францией.* – СПб., 1905.

3. Циватий В.Г. *Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект)* / В.Г. Циватий // *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* – К.: «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.

4. Barbiche B. *Les institutions de la monarchie française à*

l'époque moderne. XVI-e – XVIII-e siècle / Bernard Barbiche. – Paris: Presses Universitaires de France, 2012. – 369p.

5. Black J. *A History of Diplomacy* / Jeremy Black. – Reaktion Books, 2010. – 312p.

6. Livet G. *L'équilibre européen de la fin du XVe à la fin du XVIII e siècle* / Georges Livet. – Paris: PUF, 1976. – 231p.

7. Mowat Robert Balmain. *A History of European Diplomacy (1451-1789)* / R.B. Mowat. – London: Hamden-Connecticut, 1971. – 311p.

8. Webster C.K. *The Congress of Vienna. 1814-1815* / C.K. Webster. – New York: Barnes and Noble, 1963. – 213p.

9. Zieseniss Ch.J. *Le congrès de Vienne et l'Europe des princes* / Ch.J. Zieseniss. – Paris, 1984. – 366p.

Вячеслав ЦИВАТИЙ,
перший проректор
Дипломатичної академії
України при МЗС,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри
дипломатичної та
консульської служби,
заслужений працівник
освіти України

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано Віденський конгрес (1814-1815 рр.) як визначну історичну подію для політико-дипломатичного та інституційного розвитку Європи. Увагу акцентовано на дипломатичному інструментарії, національній специфіці та особливостях переговорного процесу європейських держав на конгресі. Його підсумки слугували важливим стимулом для подальшого соціально-економічного, безпекового, політичного та дипломатичного європейського розвитку. Практичні здобутки конгресу і досвід, набутий європейською дипломатією кінця XVIII – початку XIX ст., визначили майбутній інституціональний розвиток світової дипломатії та міжнародного права, не втративши своєї актуальності й для сьогодення.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, політико-дипломатична система, Віденська система міжнародних відносин, Віденський конгрес (1814-1815 рр.).

АННОТАЦИЯ

В статье проанализирован Венский конгресс (1814-1815 гг.) как выдающееся историческое событие для политико-дипломатического и институционального развития Европы. Внимание акцентировано на дипломатическом инструментарии, национальной специфике и особенностях переговорного процесса европейских государств на конгрессе. Его итоги стали важным стимулом для дальнейшего социально-экономического, политического и дипломатического европейского развития. Практические достижения конгресса и опыт, приобретенный европейской дипломатией конца XVIII – начала XIX вв., предопределили будущее институциональное развитие мировой дипломатии и международного права, не утратив своей актуальности и для сегодняшнего дня.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, институционализация, политико-дипломатическая система, Венская система международных отношений, Венский конгресс (1814-1815 гг.).

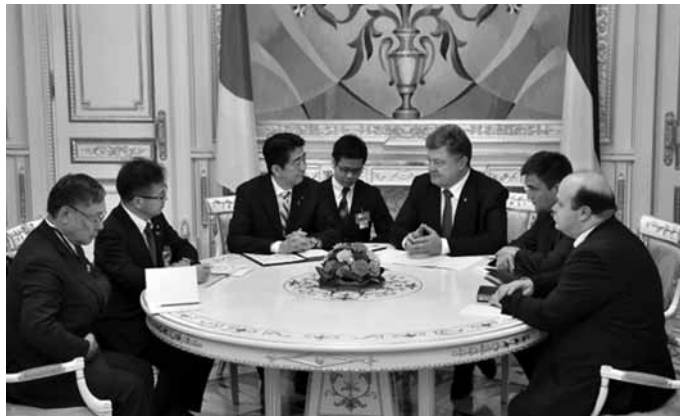
Україна – Японія: здавалося б, віддалені, однак такі близькі світи

Японія визнала незалежність нашої держави 28 грудня 1991 року. Однією з перших. І вже 26 січня 1992 р. ми встановили дипломатичні відносини. Відтоді щороку вони мають надзвичайно позитивну динаміку. Так, протягом останніх років експорт з України до Японії зростає: +110% у 2012 р., +43% у 2013 р., за підсумками першого півріччя 2014 р. +15%.

У 2013 р. українсько-японський товарообіг становив 1 млрд. 466 млн. дол. США (товари та послуги). Український експорт до Японії становив 472 млн. дол. США, імпорту з Японії – 995 млн. дол. США.

В інтерв'ю «З.С.» Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні пан Шігекі СУМІ наголосив, що для України є дуже важливим, здійснюючи реформи, зміцнювати свою економіку та обороноздатність.

Шігекі Сумі: Вважаю, що після незаконної анексії Російською Федерацією Криму роль ГУАМ зросла ще більше, особливо в контексті відносин з РФ. Справа в тому, що майже всі країни-члени, а

саме Грузія, Україна та Молдова, мають певні територіальні проблеми з Росією, також ці країни намагаються інтегруватися в західний світ, тому у них багато спільного. ГУАМ і Японія мають основу для співпраці, що дає змогу реалізувати конкретні проекти. Один із пунктів співробітництва – використання водних ресурсів, адже Японія має великий досвід у галузі аерації, що може бути корисним для країн ГУАМ. Другим ключовим пунктом співпраці є розвиток туризму, і ми працюємо над тим, щоб якнайбільше японців відвідувало ці країни. Тому 16 липня відбулася дуже плідна дискусія, у якій брала участь і пані Галібаренко – Перший заступник Міністра

закордонних справ України. Дискусія стала вагомим внеском у розвиток співпраці Японії та ГУАМ.

Японія вже багато разів чітко висловлювала свою позицію щодо українсько-російського конфлікту в різних міжнародних структурах. Одним із прикладів такої підтримки з боку Токіо є збереження культурних пам'яток анексованого Росією Криму. Наш підхід полягає в тому, що ця спадщина, охоронювана ЮНЕСКО, і територія, на якій вона розміщується, належать Україні. На жаль, Китай і Росія не підтримують таку постановку питання, але Японія завжди наполягає, що ця проблема може бути вирішена лише базуючись на тому, що Крим – це територія України. Офіційний

Токіо заявляє в усіх міжнародних структурах, що не сприймає спроби зміни кордонів силовим методом. Не можна дозволяти здійснювати агресію проти суверенної держави, як це робить РФ, заради забезпечення власних інтересів.

Наступного року Японія головуватиме в G-7 і буде ще активніше працювати над вирішенням проблем, пов'язаних з агресією Росії, на основі принципів міжнародного права. З наступного року я головуватиму в Групі підтримки України, до якої входять послы країн G-7, і ми будемо шукати рішення згаданої проблеми, співпрацюючи з українським урядом.

«З.С.»: Сьогодні ми бачимо конкретну підтримку реформ в Україні з боку Японії, зокрема, адміністративної – на прикладі реформи МВС. Який досвід в економічній сфері Україна могла би запозичити з історії великого «японського дива»?

Шігекі Сумі: Дуже важливо, щоб, здійснюючи реформи, Україна зміцнювала свою економіку та обороноздатність. Відзначаю, що керівництво Української держави разом із президентом Порошенком добре розуміє це. Серед першочергових реформ, яких потребує Україна, – реформа МВС, прокуратури та фіскальної служби. Сьогодні ми можемо поба-

	2009	+/-, %	2010	+/-, %	2011	+/-, %	2012	+/-, %	2013	+/-, %
Товарообіг	630,6	-2271,1 21,7	906,6	275,9 143,8	1166,6	260,0 128,7	1 519,1	352,5 130,2	1 443,0	-76,1 95,0
Експорт	111,2	-4,5 96,1	104,8	-6,4 94,3	152,5	47,7 145,5	320,5	168,0 210,1	458,4	137,0 152,0
Імпорт	519,5	-2266,5 18,7	801,8	282,3 154,4	1014,1	212,3 126,5	1 198,6	184,6 118,2	985,0	-213,6 82,0
Сальдо	-408,3		-697,0		-861,6		-878,1		-536,4	

(млн. дол. США)

чити значний прогрес у реформі МВС – створення нової патрульної поліції. Натомість для реформування системи Генеральної прокуратури та Фіскальної служби України потрібно докласти багато зусиль, аби досягти прозорості в роботі цих структур. Український уряд працює над створенням необхідної законодавчої бази, яка сприятиме проведенню відповідних реформ. Сподіваюся, що до кінця поточного року ми побачимо відчутний прогрес у реформуванні цих державних структур.

«З.С.»: *Ваша Високоповажносте, розкажіть про допомогу Японії Києву, надання якої наразі планується (модернізація міського метрополітену, надзвичайно важлива для столиці України Бортницька станція аерації).*

Шігекі Сумі: Реконструкція Бортницької станції аерації – це дуже важливий проект для покращення екологічної ситуації та якості води в річці Дніпро. Вартість проекту – 1,1 млрд дол. США. Цей проект має величезне значення не тільки для мешканців міста Києва, а й для сільського господарства всієї України, де також використовується ця вода, тобто це проект національного значення. Уже створено план реалізації проекту, найближчим часом буде проведено тендер для визначення компанії, яка втілюватиме його в життя. З початку наступного року розпочнеться реалізація проекту реконструкції Бортницької станції аерації.

Стосовно модернізації

київського метрополітену варто відзначити, що вже курсують 95 вагонів, на яких встановлено японське обладнання. Це один із проектів економічної допомоги Японії Україні, як і реформа МВС, у рамках якої японська сторона передала 1600 нових машин для поліцейської патрульної служби. Зараз ми обговорюємо з українською стороною проект надання медичного обладнання, а також плануємо додатково надати обладнання для патрульної поліції. Важливим проектом підтримки України з боку японського уряду є проект грантової допомоги «Кусаноне», у рамках якого проводимо реконструкцію шкіл і лікарень. Ми беремо участь у проектах ООН з відновлення східних областей України за двома основними напрямками: допомога мешканцям територій, що перебувають під контролем проросійських сепаратистів, адже люди залишилися практично без засобів для існування, тому надаємо їм гуманітарну допомогу, зокрема продукти харчування; допомога вимушеним переселенцям, для них продовжуємо надавати фінансову підтримку. Вважаю, що попри бойові дії на сході України необхідно розпочати відновлення інфраструктури цих територій. Деякі об'єкти вже відновлюються, зокрема, мости, дороги. Надважливою є наша медична допомога, а саме – медичне обладнання на 6 млн дол., це зокрема й допомога військовим шпиталям, медичним закладам прикордонної служби України.

Оскільки Японія розміщена дуже далеко від

України, то вважаємо більш оптимальним надавати якісне обладнання українським лікарням, ніж, наприклад, проводити реабілітацію поранених українських бійців у Японії.

«З.С.»: *Якими, на Ваш погляд, є основні підсумки історичного візиту Прем'єр-міністра Японії Сіндзо Абе в Україну?*

Шігекі Сумі: Як вам відомо, Прем'єр-міністр Японії Сіндзо Абе 5-6 червня відвідав з офіційним візитом Україну. Це був перший візит голови японського уряду до вашої країни. Мета візиту включає такі пункти:

- по-перше, це позиція офіційного Токіо щодо подій в Україні. Прем'єр-міністр заявив українській стороні та всьому світові, що Японія засуджує агресію Російської Федерації на сході України і ніколи не визнає анексію Кримського півострова. Японія засуджує спроби силовим методом змінити існуючі кордони та силовий тиск на інші держави. Це дуже важливий меседж, привезений паном прем'єр-міністром в Україну;

- по-друге, зміцнення двосторонньої співпраці між нашими державами. Як вам відомо, Японія надала Україні масштабну допомогу в обсязі 1,84 млрд дол. США протягом цього року. Зокрема, японський уряд готовий допомогти в боротьбі з корупцією та монополізацією економіки України, тобто провести її «деолігархізацію». Японія має намір направити до вашої країни експертів, які будуть допомагати українським колегам здійснювати реформи;
- по-третє, візит пана

прем'єр-міністра відбувся саме напередодні проведення саміту G-7 у Німеччині. Японія вважає дуже важливим підтримувати консолідовану позицію країн G-7 щодо ситуації в Україні. Саме тому пан прем'єр-міністр завітав до України в переддень цього заходу, щоб вислухати думку української сторони. Під час проведення саміту Прем'єр-міністр Японії чітко заявив позицію нашої держави щодо подій в Україні. Такими є найважливіші підсумки цього візиту.

«З.С.»: *Пане Посол, які Ваші враження від столиці України та Києва?*

Шігекі Сумі: Минуло вже 9 місяців від часу мого приїзду в Україну. Мені дуже подобається Київ, тут так багато зелених насаджень. Я часто гуляю ботанічним садом, що неподалік моєї резиденції. Подобається Володимирська гірка і пам'ятник великому князю Володимирі. Я захоплююся старовинною архітектурою, тому часто відвідую Михайлівський і Володимирський собори, Андріївську церкву, мені дуже подобаються ці архітектурні шедеври. Також люблю оперу та балет, тому часто відвідую вистави в оперному театрі імені Тараса Шевченка.

«З.С.»: *Щиро дякуємо за інтерв'ю і бажаємо успішної реалізації всіх згаданих Вами проектів, а також нових містечьких відкриттів в Україні!*

*Інтерв'ю підготував
магістрант Дипломатичної
академії України
Володимир
ЛИВИНСЬКИЙ*

«Дипломатична історія України» Євгена Слабченка

У «З.С.» №№ 2,3 за 2015 р. подано передмову до публікації рукопису Євгена Слабченка «Дипломатична історія України», яка пояснює, що спонукало авторів представити широкому загалові фрагменти цієї праці, наукове видання якої готується нині в Інституті історії України НАН України.

Серед історіографічних джерел «Дипломатичної історії України» Євгена Слабченка згадано праці зарубіжних та українських авторів, у тому числі – класичні монографії Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова, Сергія Соловйова, дослідження вчених-емігрантів: Симона Наріжного, Любомира Винара, Бориса Крупницького, Ілька Борщака, Євгена Онацького.

Однак у цьому переліку немає праці Богдана Галайчука (1911 - 1974 рр.) «Дипломатична історія», опублікованої у згаданому спеціальному виданні історичного календаря-альманаха «Червоної Калини» за 1939 рік. На той час 27-річний науковець (випускник Католицького університету в Бельгії, який здобув докторат політичних наук в Інсбруку і правознавства в Мюнхені), згодом один із найавторитетніших українських учених Аргентини, автор праць з міжнародного права та історії дипломатії, проф. Галайчук запропонував розгорнуте визначення поняття «дипломатична історія», указав на її ретроспективну та прогностичні функції, окреслив пріоритетні методи дослідження. «Здається,

що ще найбільше видержлива на зуб часу дипломатія – може тому, що вона не має ніяких ідеалів за винятком одного вічного: *salus rei publicae suprema lex*, – зазначав учений. – З огляду на цю тривкість дипломатії та форм міжнародного співжиття дипломатична історія – це не звичайна наука про минуле. Вона дозволяє нам викрити у минулому дещо таке, що досі не втратило ще своєї актуальності, а саме форми міждержавних взаємин та напрямних закордонної політики поодиноких держав... Як і форми міжнародного життя та засоби акції держав на міжнародній арені, як вони виглядають у практичному пристосуванні – це показує нам саме дипломатична історія...

Зрештою дбайлива аналіза дипломатичної історії з огляду економії, геополітики, стратегії та інших ділянок знання, які мають зв'язок з міжнародною політикою, дозволить нам пізнати зміни в політиці поодиноких держав та відрізнити у них часові відхилення від глибших течій, які вплинули на зміну політики даної держави та з яких можемо передбачити її майбутній напрям» [1]. Принципово важливим він вважав створення об'єктивної дипломатичної історії (не «народного пам'ятника», музею, саркофага, святині культу кращого минулого), «навіть коли вона прикра», абстрагуючись від особистих поглядів чи впливу партійних принципів із застосування критичного підходу:

«Дипломатична історія мусить бути критична – іде тут про критику фактів і метод, не осіб... Дипломатична історія мусить нам дати вірну і подрібну відповідь на питання: чому ми програли визвольну війну на міжнародній арені та як охоронитись перед такою програмою на майбутнє» [2]. Поспіл із принципом об'єктивності та історизму Богдан Галайчук вказував на потребу застосування міждисциплінарного підходу, що забезпечить «фаховість» відтворення подій дипломатичної історії. Ще одна сформульована автором методологічна вимога торкалася джерельної бази дипломатичної історії. Богдан Галайчук закликав будувати її «на точних і вірних джерелах» – опублікованих або збережених у архівах дипломатичних документах. При цьому він наголошував на необхідності створення архіву дипломатичних документів та активізації продукування дипломатичної мемуаристики як історичного джерела. Усвідомлюючи, що не всі спогади можна публікувати, він закликав до формування дипломатичних архівів: «Є матеріали, яких годі публікувати, є такі, яких краще не публікувати, при найменше в популярних виданнях та у пресі. Але нема таких спогадів, яких не можна би списати – і зложити в архіві, де вони були би доступні для вузького кола дослідників, як цінні матеріали до нашої дипломатичної історії – і до висновків на майбутнє» [3].

Текст «Дипломатичної

історії України» свідчить про те, що Євген Слабченко не був знайомий із поглядами Богдана Галайчука. Його викладу притаманна героїзація козацьких подвигів, наявність лакун у матеріалі, надмірне застосування цитат, брак аналітичних висновків і джерелознавчої критики, що не свідчить про фаховість автора. Однак деякі напрями його діяльності останніх 20 років життя корелювали з принципами, висловленими цим ученим.

Далі подаємо продовження тексту праці Є. Слабченка зі збереженням стилістичних, орфографічних та пунктуаційних особливостей рукопису. Від авторів публікації

***

**Ерік Лассота надзвичайний посланник
Імператора
Австрійського
Рудольфа Рудольфа II
до Запорозького
Козацтва 1594 року**

Разом із запорозьким послом Хлопицьким. Що повертався з Праги, в червні 1594 року прибув на Україну Ерік Лассота фон Стеблау, надзвичайний посланник Австрійського Імператора Рудольфа II до Запорозького Козацтва.

Лассота зробив за час свого перебуття на Україні цінний Діарій про козацький побут, Запорозьку Січ, козацьку міжнародну політику. Діарій зберігся і був виданий німецькою мовою в 1866 році.

На Україні Лассота відвідав Київ, – давню столицю

незалежної країни, гарне і велике місто, славне своїми церквами. Собор святої Софії не має нічого подібного в цілому світі... Йому подобався Львів, він називає місто квітучим своєю торгівлею... Кам'янець вразив його своєю недоступністю. Був захоплений білими хатами й чудовими садками міста Прилук, мешканці якого виходять працювати на поле з рушницями чи шаблями, бо грабіжники татари вештаються недалеко.

Австрійський посланник писав що провідництво Запорозької Січі було добре поінформовано про всі витонченості європейської дипломатії, добре знало дипломатичний етикет. Здивувала його ввічливість і гарна вдача запорожців.

Посланник Рудольфа II і привітаннями згідно з міжнародним протоколом. 19 червня вранці отаман Війська Запорозького Богдан Микошинський, в супроводі найвищих старшин, прибув привітати його, пізніше отаман прийняв Лассоту і частував його у себе обідом, після якого

відбулась перша конференція, на якій представник козаків висловився що Запорозьке Козацтво виступить проти турків коли буде певне успіху і що його побажання є укласти відповідну конвенцію з імператором Рудольфом II.

Справа європейського проти турецького союзу і участі в ньому Запорозького Козацтва була обговорена на зборах генеральної козацької ради, яку Лассота називає «повним козацьким колом». Радою були схвалені «Кондіції», які докладно приставляли козацьку участь в протитурецькій боротьбі. Кондіції мали вісім артикулів, текст четвертого артикула був:

«Ми готові за прикладом наших предків ризикувати нашим життям для християнської віри, але, знаючи віроломство поганців і волохів, побоюємось туди відправлятися... Нам добре відомо, що немало чесних людей і примірних християн було по зрадницьки передано волоським господарем; крім того зза не достатку коней, як і зброї ми так далеко відправитись не зможемо...»

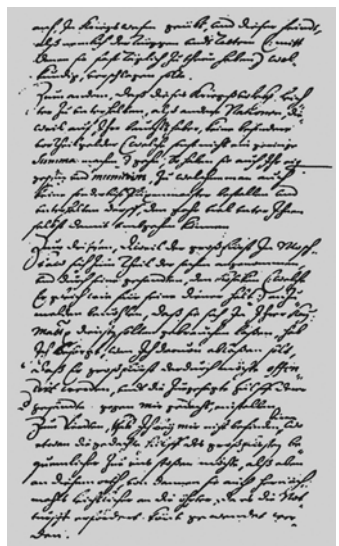
Козаки обіцяли «воювати бусурманську землю, якщо буде можливо до смого Перекопу» і просили, щоб Рудольф II звернувся до польського уряду в справі

вільного перепущення козацького війська «через їхні сторони» і щоб Москва прислала на Запорожжя допомогу зброєю для планованих заходів.

Кондіції були передані Лассоті, який 24 червня дав свою відповідь; згоду в головному з висновками козаків. Він писав Рудольфу II, що «числив дуже доцільним мати по нашому боці тих хоробрих і веселих людей, які від молодих років звикли до військових діл і постійно воюють із турками і татарами, яких добре знають». Далі посланник зазначав, що йому відомі інтриги польського канцлера, якому не подобались австрійсько-козацькі зносини. Головна причина козацько-східноєвропейського союзу, яку подав Лассота це – «через те, що внутрішні справи Польщі, як було видно, загрожували переворотом в недовгому часі, то я вважав справою незвичайної ваги запевнити приязнь того товариства, яке не лише користується величезними впливами в Україні, але й на яке оглядається ціла Польща».

Лассота виїхав із Запорожжя 1594 року разом з козацькими послами Нечипором і Саськом, які везли до Рудольфа II повноважні грамоти й листи.

Рівночасно було вислано

посла Хлопицького до Москви прохати збройної допомоги проти турків. Москва рішуче відмовила.

До Молдавії був надісланий український козацький сотник Демкович. Переговори які він вів від імені Рудольфа II і Запорозького Козацтва з господарем Молдавії Аароном довели до укладення в середині жовтня 1594 року договору з Австрією; в листопаді Аарон із своїми дорадниками зложив присягу на вірність Рудольфу II, які відібрав сотник Демкович. Імператор прийняв під свою опіку Молдавію у Братиславі й доручив молдавському господареві в усьому радитись з козаками відносно дальших військових дій.

Волоський господар Михайло Хоробрий, з яким Демкович мав сталий зв'язок, теж зірвав з турками. В січні 1595 року до проти турецького союзу приступила Трансильванія на чолі з князем Сигизмундом Баторієм.

Дипломатичні стосунки Запорозького Козацтва з Рудольфом II і папою Климентом VIII всесвіт-

но виявили повну самостійність Козацької України наприкінці XVI-го століття. Незважаючи на опір і протидію Польщі й Москви, Запорозьке Козацтво не лише приймало участь але й мало на Сході провід в проти турецькому союзі європейських держав.

Польща, боячись козаків, підтримувала Ватиканський проти турецький союз лише на словах. Замоїський ворогував з імператором Рудольфом, виступив він не проти турок а проти козаків з затилю, і уклав сепаратну угоду з турками, заявляючи, що «козаки не підлягають королю польському, що вони є самовільні, роблять шкоду польським підданам і що король далі не зможе їх терпіти і надішле на них своє непереможне військо».

Отаман Наливайко, після походу до Трансильванії, де він відбив у турків і татар 70 гармат, 26 000 волів та 4000 коней, більшу кількість яких було надіслано на Запорожжя, отаборився на Волині. Несподівано на нього напали «союзники» поляки. Відбиваючись Наливайко відшов на Лівобережну Україну. Коло Лубен Жолківський підступно захопив Наливайка у полон. У Варшаві на най-

більшому майдані в присутності багатотисячної юрби поляки спалили живим Наливайка, посадивши його на розжареного залізного коня й поклали йому на голову як вінець розжарений залізний обруч...

Колись Україна поставить такий пам'ятник самовільному Северину Наливайкові...

Австрійський дипломат Ерік Лассота та український дипломат Хлопицький стали дієвими особами історичного оповідання М. Ординціва «Запорожці в Сарагосі». Дія відбувається на Січі й в Іспанії в роках 1595 – 1598 під час релігійної війни. Французький король Генрих IV бажав мати «повчок» (невеликий загін) не католиків козаків у своїй армії. Січова Рада дала згоду на морський похід «до самого Константинополя а може ще далі» і один з найкращих курнів – Джерелівський, що мав 400 козаків на шости великих чайках рушив у похід. На чайці в якій помішався Хлопицький, призначений курінним отаманом повівав отаманський прапор.

В гірлах Дуная казаки захопили турецьку кадригу, потопили її, і поодяглись в одягу турецьких матросів, що дозволило їм безпечно вночі на чайках переплисти через Босфор. В Егейському морі казаки здобули трирядивесельну турецьку галеру, на якій поплили до Марселя.

Король Генрих IV хотів налякати козаками іспанського короля Пилипа II, дав їм зброю і коней. Коло По казаки перейшли Піреней до Наварри щоб вести партизанську боротьбу.

Козаки розбили іспанців під Альфаро, знищили іспанську кінноту на лівому березі Ебро біля Туделі, розкидавши перед своїм табором якірці або залізний часник, якого кожде зерно складалось з чотирьох грубих цвяхів сполучених разом головками і які були несподіваною страшною загрозою для іспанських коней.

Бій біля Туделі мав наслідком заняття козаками міста Сарагосси, де вони перебували майже рік аж до миру між Генрихом IV і Пилипом II у Вервен'ї.

Лише половина Джерелівського Куріня повернулася на Січ з великою кількістю зброї, яку вони діста-

ли від короля Франції.

Дипломатичні реляції про козацькі морські походи

На початку XVII-го століття королівський посол у Стамбулі барон де Сесі постійно звертав увагу уряду Франції на дію і важливість українських козаків, які в той час як Європа згиналась і тремтіла перед Туреччиною, вели запеклу морську війну з турками і допливали на своїх славних чайках аж до самого Стамбулу.

Чайками козаки називали галери з веслами і вітрилами, які споруджували на Запорожжі; вміщували чайки від 10 до 100 чоловік залоги, були озброєні 2 аж 10 гарматами; мали грот, бізань-щоглу і бугшприт.

Морські козацькі походи мали метою не лише здобуття і знищення татарських та турецьких фортецій – продовольчих складів, що були базами для ворожих наїздів на Україну але теж і звільнення українських невольників які перебували в татарсько-турецькій неволі.

Жодна країна не була такою беззахисною від ворожих вторгнень як Україна. Природа наділила українців плодючою землею і не дала їм натурально захищених кордонів. Впад Візантії додав до двох історичних ворогів України: москалів і ляхів, – третього: татар кримських, ногайських і буджацьких. Не маючи сили вести затяжні військові операції, татарські хижакі-наїзники зробили-

ся постачальниками українського «ясира» для Туреччини і Східної Азії, захоплювали й робили невольниками не лише військових козаків але і мирних хліборобів і відважних чумаків, що їздили до солених перекопських озер купувати сіль для України.

«Ясир» продавався в кримському порту Кафі генуезьким купцям, які ввозили українських бранців і бранок не лише на азійські але і на європейські ярмарки живим товаром. У Венеції ще й досі існує набережна де продавались українські невольники, які оцінювались завдяки своїм якостям дорожче ніж раби інших націй, має вона назву «словянська».

П. Кулиш лишив нам опис тяжкої турецької неволі: він каже що наприкінці XVI-го та на початку XVII-го століття на Україні майже не було родини яка не потерпіла від турецько-татарських наїздів. До нас дійшли кобзарські думи-невольницькі плачі, своєрідні вістки які посилали з неволі українці щоби пригадати про свій викуп. Між козаками існувало «побратимство», яке вважалося вищим кровного братерства. Побратими ділились нарівно всім здобутим, коли один ставав бранцем-невольником другий мусів його викупити. П. Кулиш знав кобзарів які не могли співати невольницьких дум без плачу.

Припиняючи речитатив вони як діти плакали супроводячи свої сльози музикою кобзи.

Можна було почути українську мелодію яку на кобзі грав сліпий українського роду музикант, навіть і на турецьких базарах, – свідчить про це мандрівник XVI-го століття Стрийков-

ський, який відвідав Стамбул.

Хорват Юрій Крижанич, один із перших панславистів, автор «Опису подорожі від Львова до Москви» і «Розмови до українців», в особі українця описана, який росіянами у Москві був затриманий і засланий на каторгу до Сибіру «за неправослав'я» писав: «Татари спустошують країну постійними наїздами: – на військових кораблях турецьких майже не має інших веслярів окрім українців, в усіх містах і містечках Туреччини безліч українських полонених, так що турки питають мандрівників: чи є ще на Україні якісь люди?»

Одна з найбільш славних «гостювань» – так козаки називали далекі морські походи, описав М. Ординців в історичному оповіданні «Запорожці в Сарагозі».

1594 року 500 козаків Джерелівського Куріня Запорозької Січі на шости великих чайках вирушили в похід на Стамбул. Мали вони отамана іспанського походження який виховувався в Київському Брацькому Монастирі і був на Січі. В Босфорі козаки захопили десяти гарматну турецьку «кадригу», звільнили триста невольників, що були прикуті до весел. За винятком трьох іспанців

і одного француза всі інші невольники були українці. Корабель з козацькою залогою через Середземне море доплив до Марселью. Українці взяли участь у боротьбі французького короля Генріха IV з іспанським королем Пилипом. Розбили вони іспанців коло Альфаро, відбили атаку іспанської кінноти біля Туделі й річкою Ебро дісталися до Сарагози. Захопили фортецю міста. Рік володіли Сарагозою... З п'яти сотен Запорожців Джерелівського Куріня лише сотня повернулася з Іспанії на рідні Січ.

Літом 1614 дві тисячі козаків на 40 чайках перепливали Чорне море навіпростець під Трапезунд, зруйнували фортецю Синоп, знищили турецькі судна. Рік по тому козаки вибрались походом на самі околиці Стамбулу; виходили на берег між Мізвною й Архіюкою. За цих походів визначилися Федір Богданко і Грицько Коломийченко/Збровський.

1616 року Туреччина вислала на козаків флоту під проводом Албаші. Турки доплили до Дніпровського лиману, козаки вдарили на них, знищили флоту, захопили кільканадесять галер і коло сотні човнів. Користаючись що кримське побережжя лишилось без захисту

турецьких галер, козаки поплили на Крим. Командував походом Сагайдачний, який встановив в українській морській флотії сувору дисципліну й заборонив пити горілку в морських діях.

1621 року коли гетьман Сагайдачний брав участь в облозі Хотина, молодий Хмельницький з 10 000 козаків блискуче переміг на Чорному морі турків, потопивши 12 турецьких кораблів, звільнивши невольників-веслярів, і самому Стамбулу «превеликий страх і замішання».

Щоб оборонити Стамбул від козацьких чайок турки перетягли через протоку перед турецькою столицею з боку Чорного моря величезні залізні ціпи, – рештки цих ланцюгів зберігаються ще й досі в одному з музеїв Стамбулу.

Козацькі походи викликали Туреччині небувалий переляк, в дипломатичних колах турецької столиці казали: «Чутка про чотирі козацькі чайки на Чорному морі лякає турків більше ніж чума в Морей».

Турки і поляки намагались отримати ці походи, покликаючись на мирові зобов'язання між Туреччиною й Польщею, на що козаки відповідали: «Мир склав польський король а не ми!»

Наляканий загрозой походів, кримський хан Шагін-Гігей уклав з гетьманом Михайлом Дорошенком 1624 року союз, який визнавав Запорозьке козацтво, як окрему державу.

Кошовий отаман Сірко в дипломатичній ноті до хана Кримського Мурата повідомляв: «Брати наші, Запорожці, року 1629, з вождем своїм в човнах воюючи по Евксимпонті, мужньо дістались до самих мурів Кон-

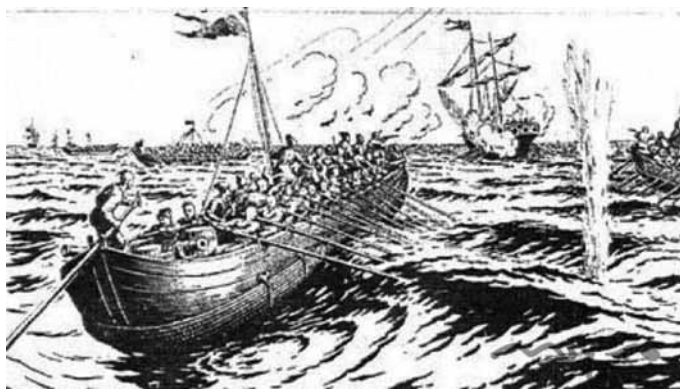
стантинопольських і чимало обкурювали їх своїм вогнем мушкетним, вчинили жах і збентеження Великому Султанові і всім мешканцям, спалили околиці Константинопольські і щасливо з великою здобиччю до Коша повернули».

Турецькі джерела, подаючи відомості про морські походи збільшують кількість чайок, що брали участь, – до 1 000, в реляції Насімі подано навіть 3 000. Українські джерела вважають що число козацьких чайок у роки найбільших козацьких морських походів (1624-1625) не перебільшувало – 500.

Росіяне в «донесеннях» про морські козацькі походи в своїй ненависті до всього українського перекладали слово «чайки» виразом – шайки.

Одна з реляцій королівського амбасадора у Стамбулі де Сесі була видана 1620 року в Парижі Денисом Ланглуа. Французький дипломат писав: «Турки називають Козаками мешканців довгих берегів Бористена (Дніпра) між паралеллю 48 до паралелі 52, на Поділью і на Волині... Народжені вони в країні найбільш родючій на світі, живуть вони в достатку і відвага їх оберігає від постійних інвазій татар і Турків... Ці козаки переплили на одній сотні п'ятдесяти човнах Чорне море і здобули Варну і Валахії, де було 15 аж 16 тисяч людей. Продовжуючи похід, вони з'явилися коло Помпейської Колони в Босфорі, що викликало неймовірне здивовання і страшний жах при Дворі...»

Варну козаки займали кілька разів, про одне таке захоплення існує цікава пісня, надрукована в стародавньому українському

збірникові, укладеному в XVII-му столітті і знайденому в Старо-Самбірському замкові. Великий українофіл письменник А.Піпін написав історію цього твору. Змістом пісні є жалоба вельможної пані, син якої загинув у Чорному морі коло Варни. 1837 року пісня була надрукована в Русальці Дністровій, копію її мав Шашкевич, 1839 року вона була опублікована львівським видавцем Жего-тою Паулі в збірникові українських пісень. Можливо що автором пісні був Юрій Коваль Грушатицький і що записана чи написана ця пісня в Самборі. Старо-Самбірський замок ввійшов в історію як місце де Дмитро Самозванець пізнав Марію Мнишек. 1782 року замок перейшов у володіння чужинця і був перероблений в броварню.

Історія козацького капітана Марка Яхимовського, народженого в м. Барі на Поділью описана в книжці еспанською мовою Мігеля де Санта Круз. Згадує про Яхимовського, як славного корсара, теж «Історія Піратства» Пилипа Госса, видана в Парижі 1933 року.

Здобуття Яхимовським турецького адміральського корабля і звільнення 220 християнських невольників відбулося 18 червня 1628 року таким чином: турецька ескадра адміральським кораблем якої командував

Мегемет причалила, шукаючи захисту від бурі, до порту Мителени на острові Лесбосі.

Мегемет і турецькі вояки зійшли на берег, полишивши на кораблі 220 закутих невольників-веслярів та кількох вартових турок. Яхиновський разом з Степаном Сатановським та Стольчиною, козацькими старшинами, захопили його ножі, розбрóили вартових які охороняли комору з мушкетами, перерізали кабелі якорів і піл огнем турецьких портових гармат безжадної шкоди вийшли з Мителени.

Завзято гребли під командою Яхимовського ще прикуті до весел українці невольники. На п'ятнадцятий день плавання вони дісталися до Мессіни а потім до Палерма де корабель зустрів надзвичайний посол Короля Сіцилії, який дав зіль Яхимовському і вже вільним українцям, трьом грекам, двом англійцям і одному італійцеві. 22 турецькі вояки, полонені Яхимовського були передані сіцилійцям разом з дружиною турецького судді Юзуфа, вони мали бути обміняні на українців. П'ять дівчат українок, які були бранками у дружини Юзуфа: дві Ганни, дві Катерини і одна Маркита, одружились в Палермі з провідниками українцями. Корабель був куплений віце-

королем Сіцилії за 1500 еку, що були розділені нарівно між усіма невольниками.

Яхимовський і 30 його товаришів зробили подорож до Риму і були прийняті на урочистій аудієнції Папою Урбаном VIII-им. Українці передали Папі турецький прапор адміральського корабля зроблений з білого шовку чотирма вишитими півмісяцями та бронзовий опрацьований золотом ліхтар що прикрашав вітальню корабля. Папа приобіцяв українцям що прапор і ліхтар будуть оздобою церкви Сент-Кайо коли вона буде закінчена. На до поручення Папи кардинал Бірріно дав змогу українцям оселитись в Сент Жеронімо де Ріпера. Так закінчилась ця щаслива подія, – додає оповідання, дозволене до друку в Барделоні 1628 року.

Численні дипломатичні реляції в справі морських козацьких походів були опубліковані в кінці XVII-го століття головню в Венеції. (...)

Список використаних джерел:

1. Галайчук Богдан. Дипломатична історія // Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1939 рік. – Л., 1938. – С. 178-180.
2. Там само. – С. 182.
3. Там само. – С. 183.

Ірина МАТЯШ,

доктор історичних наук,
професор Дипломатичної
академії України при МЗС
України

Ірина КОНСТАНТЮК,

викладач кафедри славістики та германістики
Університету Манітоби
(Вінніпег, Канада)

**Продовження публікації
читайте у наступному
числі «З.С.»**

Republic of South Africa: Main directions of internal and external development of the country in terms of all-round globalization

УДК 94:327

АННОТАЦІЯ

У статті на основі головних викликів глобалізації з'ясовано особливості можливого сценарію розвитку для Південно-Африканської Республіки, висвітлено головні напрями внутрішнього та зовнішнього поступу країни.

Ключові слова: Цілі розвитку тисячоліття, дві сторони глобалізації для Південної Африки, соціальний контроль глобалізації, адаптація країни до глобального простору, глобалізація як засіб покращення, «ворота в Африку».

It is well known that in the modern world the Republic of South Africa (RSA) is considered as a state that from 1994 until now has been headed by the new quality management structure. The strategic policies of the country continue to be directed at strengthening the democracy, providing peace and political harmony, overcoming some negative consequences of the former regime of apartheid and constructing a multinational tolerant society. The country is showing promise with regards to market economy and rich mineral deposits. An important part of its geopolitical ascension is "usage of its political and geographical location of the state, including land, sea and other natural boundaries and socio-cultural ties with neighboring states, as well as the components of information and communication space, networks of ground, water, air and marine transport links" [1].

Due to advances in the sphere of human rights, South Africa has been provided with considerable political and financial support from the world's leading partners. This demonstrates the sustainability of the positive changes that have occurred over the last decade, as the status of any country in the world economy being determined by its competitiveness in the global market. However, along with the positive developments, there are problems

that require constant attention and search for their solutions. According to official data, more than 30 percent of the population have AIDS and live in conditions with the high levels of crime and poverty. Thus, appears the question: whether such a country can consistently follow primary Millennium Development Goals (MDG) (MDG are global aims, defined by the world community in order to remove the most glaring inequalities in global development of humanity accepted by the 189 member states, that have signed the Millennium Declaration during the Summit of the United Nations General Assembly in 2000), and also create a better and wealthier life for its people in the epoch of all-round globalization [2].

In order to precisely orientate in single, but by far not homogeneous flow of globalization, a number of significant types of this process should be noted. In particular, scientists distinguish historical, political, finan-

cial, economic, industrially-productive, demographically-migratory, informatively-cultural, ecological, epidemiological, scientific and technical, personal and criminal globalization [3]. We will now examine these types of Globalization within the context of one of the brightest and most extraordinary countries of the world.

From the historical point of view, global changes in South Africa started as early as in the 17th century with the arrival of the Dutch and British colonialists on its shores. New settlers brought with them Christian culture, and, later on, a mindset that created apartheid. From one side - these were positive civilized processes, and, from the second - racial humiliation and segregation of the native population.

Although during the politics of the latter South Africa suffered international sanctions: the country was excluded from many international organizations, and was forbidden to participate in the Olympic games. However, the epoch of colonialism has left a developed economy that subsequently, under favorable conditions, gave impetus to radical changes. In addition to the important geostrategic location of South Africa, the general characteristics of the country are complemented by its economic and cultural achievements, very active role of NGOs, social movements, churches and the media.

The rapid economic development of the country started in 1994, after which the country's membership in the British Commonwealth of Nations was renewed. It certainly brought significant benefits with regard to both the economy and to the world arena. Now South Africa skillfully complies with the rules of the new global economy. An important value for the government's macroeconomic strategy of the country is to attract international investors and create a favorable environment for them. The state has skillfully adjusted fiscal and monetary policy,

as well as providing incentives and a more or less stable socio-political environment. Officials of the country on all levels emphasize that the country is moving from economics to politics, and not vice versa.

It is known that globalization is a microeconomic phenomenon with macroeconomic consequences. In addition, it shows openness and is a factor that includes in itself expansion of the market role in allocation of resources and reforms. Today the GDP of RSA is 11 000 US dollars per capita, with the rate of increase at 3,2 percent (in the year 2013).

An important role is undoubtedly played by a political-humanitarian, and personal factor. The figure of the first President Nelson Mandela, his achievements continue to be an original political symbol and source of inspiration. His life became the example deserv-

ing inheritance, in order to gain knowledge and to have the possibility to realize those intentions. For example, today many South Africans hold leading positions in multinational corporations, large companies, and international organizations. This confirms the positive part of globalization, which changes not only foreign but also domestic policy. It is therefore very important for the country to balance their internal and external problems. At this stage, South Africa can be called a microcosm of globalization, because within the country is intertwined a huge variety of groups which, despite their diversity, mostly find understanding and build the bridges for cooperation in various spheres of life.

Examining the changes in foreign policy, it is necessary to note that from the beginning of the 60's and up to the 90's South Africa was building its foreign policy in

the following way. From one side its international relations were limited to fighting against the ideology of communism, from the second - the whole world reprobated it for its own policies of apartheid. The end of the "cold war" has changed external political vectors, and the gradual introduction of democratic principles of the all-embracing Program "African Renaissance" has generally influenced the internal transformation in RSA itself. Today, the state is faced with an uneasy task, namely to show the world that the "rainbow" nation (South African flag contains six colors of the rainbow) can protect the rights of all its citizens. In this direction, programs are being developed that do their best to accommodate the interests and needs of all South African citizens.

As known, globalization is a difficult journey for many countries. In order to mini-

mize its negative effects, each country must adjust it due to its realities [4]. Today it is not enough to just enjoy the fruits of globalization, since its distribution is uneven and sometimes very dramatic. It follows that if more attention will be paid to the consequences of "negative globalization", if the methods to overcome it will be worked out, then the benefits of it will be more effective for everyone. However, the question of multifaceted dimension of global processes, for certain reason, is being solved very slowly, and sometimes, unfortunately, quite tragically.

To address the external and internal issues of the states, to protect their interests, national governments enter political and economic unions with neighboring countries. In particular, the South African government played a key role at the time of the formation of the African Union (AU) and its strategic program of the New Partnership for Africa's Development (NEPAD). South Africa continues to play a leadership role in this organization, where the chairman of the AU Commission is Mrs. Dlamini Zuma, ex-Minister of Foreign and Internal Affairs of RSA. The main task is to deepen the partnerships with neighboring African countries that face similar problems in the process of globalization. A good example of such a partnership is Southern African Development Community (SADC), where all of its 14 member-states emulate the Republic of South Africa.

The country cooperates efficiently with the geographical South on the South-South vector. Governmental institutions

develop effective means to address many problems in order to adapt to the global space. Positive initiatives in South Africa include the following: development of alternative sources of funding for the projects related to combating poverty, hunger, AIDS, malaria and tuberculosis. Moreover, there were anti-Aids TV programs developed by the South African government and privately. These shows have become very popular and include: "Khomanani", "LoveLife", "Soul City" and "Soul Buddyz". After introducing these projects, the tendencies to stabilize the disease of AIDS in 2005-2007 and in 2008-2009 appeared to be significant [5].

A positive change is the South African compliance with international agreements on reducing the CO₂ emissions over the next 10 years to 34 per cent, although this statement does not satisfy the South African Chamber of Mining, Eskom Corporation and Sasul Corporations, which hold key positions in the mining industry. Mining remains one of the key sectors of the economy. Export of minerals brings 15 billion US dollars each year and is the basis of social and political stability.

Intercontinental natural challenges are also very perceptible: melting of glaciers in Antarctica, decrease in ocean levels and siltation of water resources, advance of desert, human factor (illegal destruction of populations of rhinos and elephants).

Problems of unemployment are inherent in any country, includ-

ing South Africa. The number of unemployed in the country is very high, which according to «Efficient Group in Pretoria» only in three months of 2009 increased from 3.87 to 4.18 million, and the overall level increased to 25 percent [6]. Indicators in this context were published on the 21st of March, 2014 in the official address of the President of South Africa Jacob Zuma on the occasion of the National Day of Human Rights. He said that under the existing Expanded Public Jobs Program, 3.7 million jobs have been created in the last 5 years in South Africa and is expected to create 6 million more in the next five years [7]. In addition, by embodying the State program to reduce unemployment the management facilitates the procedures of registering new companies, placing great hopes in the private sector. The important tools for the implementation of the aforementioned programmes are the industrial development and the Roadmap of the new growth. In addition, preliminary agreements with India and China give positive results - slowly but still the demand for their raw materials is increasing, and thus in the future will also possibly increase the number of

jobs.

On the one hand the global processes open new opportunities for modern countries, while on the other new efforts are required. As an example, large-scale construction works for the Soccer World Cup in 2010. For its preparation the country spent 4.6 billion US dollars, of which 2 billion were invested in infrastructure and 1.3 billion in the construction of the stadiums.

Improving health infrastructure for poverty-stricken South Africans is still one of the challenges facing the global agenda. The disastrous situation regarding the spread of AIDS on the continent unfortunately is not improving; only in South Africa the figure reaches 30 percent. The government is making every effort to not only prevent the spread of AIDS, but also to identify the already existing patients. However, there is a number of factors when quality, financially supported programs, even by the UN agencies, fail: illiteracy, territorial remoteness from major cities and personal indifference to one's health slow down the progress in this regard.

The main negative consequence of globalization in the field of labour is the increase of unemployment,

which leads to increased conflicts between business, government and workers. Typical examples of such conflicts include frequent cuts in power and water supply, as well as strikes. South African trade union COSATU has repeatedly taken out the workers on the streets. Only the 2009-2010 nationwide strike has repeatedly led to the suspension of such important areas as aviation, transport, mining, energy, healthcare and education. Regarding water supply, all water resources in South Africa are monopolized by a transnational corporation of French origin. As a result, half of the population does not have running water in their homes, and the annual turnover of this company is approximately equal to the annual state budget. The same situation applies to the electricity supply.

Lately the problem of education, its quality and access has become one of the most pressing challenges of globalization. Equal access to education for South Africans was granted by the relevant law back in the 60s, but, for various reasons, not everyone could take advantage of it. The country is in desperate lack of qualified teachers in rural secondary schools; and adult illiteracy

of the population, according to the UN sources, is quite high, as for such an advanced country, which RSA is considered to be. That is why the officials have developed the State program to combat illiteracy for adults, which today is very successful. As for

health care, this sector is still remaining unavailable for most people. There are not enough doctors for the poor, and most rural clinics are unable to provide basic medical services.

At the same time, transnational corporations use the South African platform in order to strengthen their positions in Africa. The country is in the European time zone, uses English as the primary language of business and has mixed European-African heritage. It has a good geographical location, an abundance of wild-life and natural landscapes, well-established transport, banking and telecommunications infrastructure. Additional advantages are independence of the Central bank and low national debt. All these factors attract a lot of tourists to South Africa, investors invest in real estate, wine, processing industry. There is a sufficient amount of skilled specialists in tourist, motor-car, aviation, shipbuilding and IT spheres that are able to render competitive services. A tendency to move transnational companies to South Africa is becoming more noticeable. Firstly, to take advantage of low salaries for both skilled and unskilled employees. Secondly, companies that work in energy-intensive industries move their productions to take advantage of low cost electric power, and also because of the proximity to mining industries. As a result, they are able to produce a wide range of quality products at competitive prices. Businesses of the South African origin SAB Miller, BHP-Billiton (mining operations and oil), Sappi (Pulp and Paper), Anglo American / De Beers,

Sasol (chemicals), Thawte (internet security) are world leaders in their fields [8]. All the world famous car brands, including Toyota, BMW, Mercedes, Volkswagen, Audi also successfully assemble and implement their products here.

Also noteworthy is the fact that South Africa is actively involved in the new joint space project to launch a satellite D-33, on which the private company Marcom Aeronautics and Space is currently working. If given sufficient state funding, the satellite can be launched as early as 2016. Over the next three years it is planned to allocate 22.7 million US dollars to this project. According to the Minister of Science and Technology of the RSA Derek Hanekom South Africa, its creation will significantly expand the capacity of the country to monitor and manage its valuable natural resources [9].

As you can see, South Africa with its fully growing

economy, based on modern infrastructure and relatively stable political environment, offers a wide range of business opportunities for foreign companies and investors. Ideally, the country would like to have a socially responsible business that would help the country to survive in today's global world. Thus, 1) flexible political control, 2) one of the most progressive constitutions in the world, primarily to protect property rights and freedom of speech, 3) rigid approach to corruption and bribery issues, and 4) progressive tax code - are the main pillars supporting the country that presents itself as a quite stable and predictable state in today's changing global environment.

However, globalization for South Africa - is two sides of the same coin. On one the hand, the country can increase mineral prices for constantly growing markets of China and Japan, however on the other - it has to

import grain and oil for the ever-increasing world market prices. The increasing mobility of people attracts skilled workers, but at the same time contributes to the number of unskilled workers (miners, cleaners, builders, gardeners) from Zimbabwe, Mozambique, Nigeria, Zambia, Lesotho, and Swaziland. This in turn increases the dissatisfaction of South African workers (nurses, teachers, scientists, engineers) who have to leave the country and migrate to Europe, USA and Australia. Thus, the ability of South Africa to equally act within globalization depends on the amount of its national capacity and its ability to carry out the foreign policy of equal power, while taking into account the interests of its citizens and defending their rights and freedoms. RSA could not have achieved such economic indicators and become the locomotive country of the African continent with good infrastructure alone.

Reforms and good governance are also required. Therefore, it is clear that globalization for the country is not the aim to develop but the means of improvement.

Unfortunately, society has not yet created enough effective institutions that would put globalization under social control and would force it to serve the people. It often means replacing the old dictatorships of national elites with a new dictatorship of international finance. Despite the fact that globalization enhances the ability of millions of people to achieve higher living standards, for others it does not achieve this. Many of them have found themselves in a worse situation because people lost their jobs and life is becoming less stable. So fundamental changes are needed that will allow each country to take responsibility for its own future, wealthy states will not avoid responsibility, and international institutions that govern globalization must be reformed [10].

Currently the international community is strengthening the awareness of uncontested approaches to key global and regional issues, as well as the answers to all common contemporary challenges [11]. In this context, RSA is particularly in favor of strengthening and expanding cooperation in the South – South format. Such cooperation is an important tool to facilitate the exchange of information, experience, research and technological advances, development of skills and knowledge in various areas, cooperation within environmental protection, energy security, development of joint modernization projects

and commercial and industrial relations. In this regard, we should not forget about transport opportunities, including the marine component, "because ports are most opened to the outside world, they perform an integrating function for the entire transport network of the state" [12].

Therefore, the country continues to work in a fairly new union, including Brazil, Russia, India, China and South Africa (BRICS), in the forum India, Brazil and South Africa (IBSA), in the New Asian-African Strategic Partnership (NAASP). South Africa hopes that cooperation with the countries of the South will help to overcome the challenges it faces, like bureaucracy, crime, AIDS epidemic, corruption and unemployment. In addition, the country has repeatedly called on the developed Western countries not only to fulfill its historical mission of providing assistance to the countries of the South, to whom they owe morally, but to do so publicly. On this occasion, the President of South Africa during his speech in the course of the 68th UN General Assembly in September 2013 gave a particular message, noting that "the developed North should stand ready to meet their commitment to contribute 0,7% of their gross national income towards official development assistance" [13].

Nevertheless, bold statements of South African government on reforms of global challenges meet wave of criticism inside the country. However, RSA does manage to carry out ambitious and rapid reforms to achieve their goals and objectives for the future. South Africa

is a unique country that combines development and recession, for which international community has high hopes, expecting that exactly South Africa by "opening the gates" to the entire African continent will promote economic growth and improve global economic situation as a whole.

Список використаних джерел:

1. Кудряченко А.І. Геополітичні виклики сучасної України / А.І. Кудряченко // Стратегічні пріоритети. — 2006. — №1. — С. 172 [Electronic resource] Available from: <http://www.social-science.com.ua/>
2. Цілі Розвитку Тисячоліття [Electronic resource] Available from: http://www.unaids.org.ua/uk/un_support/strategies/MDGs
3. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобальному світі ХХІ століття / Ю. Щербак // Дух і література. — 2003. — С. 32.
4. Beck U. What is globalization? // The global transformation reader. — Cambridge, Polity. — 2000. P. 102.
5. <http://www.statssa.gov.za/publications/P0302/P03022010.pdf>
6. South Africa's Unemployment Rate Increases to 23.5% (Update2) By Nasreen Seria and Mike Cohen - May 5, 2009 06:23 EDT Bloomberg.com 2009-05-05 [Electronic resource]. Available from: <http://www.bloomberg.com/aprs/news?pid=newsarchive&sid=aoB7RbcZCRfU>

7. Address by President Jacob Zuma on the occasion of National Human Rights Day Commemoration, Sharpeville, 21 March 2014

<http://www.dfa.gov.za/docs/speeches/2014/jzum0321.html>

8. Олійник Н. ІАІР — країна з триумфом керівництва / Н. Олійник // Освіта регіону: психологія, політологія, соціальні комунікації. — 2012. — № 4.

9. ЮАР готується створити новий супутник ДЗЗ. Новості космоса. [Electronic resource] Available from: <http://map-group.com.ua/news/283-yuar-gotovitsya-sozdat-novyy-sputnik-dzz>

10. Stiglitz J. Globalisation and its discontents. — New York; London, 2002.

11. Самойлова Л., Кузьмич Т. БРІКС. Можливості і перспективи / Л. Самойлова, Т. Кузьмич // Зовнішні справи. — 2013. — № 9. — С. 28.

12. Кудряченко А. Геополітичні виклики сучасної України / А. Кудряченко // Стратегічні пріоритети. — 2006. — №1. — С. 170 [Electronic resource] Available from: <http://www.social-science.com.ua/>

13. President Zuma challenges the United Nations. Remarks by President Jacob Zuma to the UN. // The Diplomat. Newsletter of the Department of International Relations and Cooperation. — 2013. — P. 11.

Лілія САМОЙЛОВА,
радник МЗС України,
аспірант Дипломатичної
академії України при МЗС

АННОТАЦИЯ

В статье на основе главных вызовов глобализации определены особенности возможного сценария развития для Южно-Африканской Республики, рассмотрены главные направления внутреннего и внешнего развития страны.

Ключевые слова: Цели развития тысячелетия, две стороны глобализации для Южной Африки, социальный контроль глобализации, адаптация страны к глобальному пространству, глобализация как способ улучшения, «ворота в Африку».

SUMMARY

In the article based on the main global challenges are determined the peculiarities of the possible scenario for South African global development and are highlighted the main internal and external directions of the country's path.

Keywords: Millenium Development Goals, two sides of globalization for South Africa, social global control, adaptation of the country to the global space, globalization as a means of improving, the «gate to Africa».

Економічне диво Панами

УДК 327:94

Частина II

Останніми роками Панама активно рекламує себе як потенційне місце проживання для пенсіонерів із США та Європи. Якщо іноземець похилого віку отримує 1000 дол. на місяць і може виділити на потреби своєї дружини ще 250, він має право жити в країні та користуватися значними пенсійними знижками. Вони включають у себе 50-відсоткову економію на вхідні квитки до театрів, музеїв і кінотеатрів, низькі ціни на транспорт і готельні послуги, податкові канікули на імпорт нажитого в іншій країні майна та придбання нового автомобіля без сплати податків. Люди похилого віку надають перевагу переїзду до гірського району Букете, де не так спекотно, як на узбережжі. Панама має дві системи охорони здоров'я – державну, за якою обслуговування здійснюється завдяки соціальному страхуванню, а також приватну, розраховану на іноземців похилого віку. Країна, що за роки функціонування 14 американських військових баз у зоні каналу зуміла створити якісну медичну інфраструктуру та підготувала кваліфіковану робочу силу (хірургів, фахівців із тропічних захворювань і дантистів) зі знанням англійської мови, є привабливою для іноземців, які хочуть провести останні десятиліття свого життя в теплому кліматі.

Як великий офшорний банківський центр, Панама має найбільшу кількість банків у Центральній Америці, тому проблем із виплатою пенсій чи розрахунком банківськими картками за товари та послуги в будь-якому районі не виникає взагалі. Нині тут мешкають 190 тис. громадян інших країн, причому значний відсоток із них – люди похилого віку [1].

Похідною від розвитку туризму є становлення Панами як осередку житлового будівництва регіону. Це одна з найбезпечніших країн, де у 2014 р. на 100 тис. людей припадало лише 15 убивств, тоді як у Гватемалі – 31, у Гондурасі – 66. Більш спокійними її сусідами вважаються лише Коста-Ріка та Нікарагуа. Крім того, з часів перебування тут платоспроможних військовослужбовців США в зоні каналу відкрилося багато універсальних магазинів, де продавалися американські товари і продовольство з усієї Латинської Америки. Відносна близькість Панами до східного узбережжя Сполуче-

Summary
The article analyses the causes and consequences of Panama's turning into logistical, touristic and financial centre of Latin America.
Keywords: Panama, the USA, canal, property, tourism.

них Штатів і Канади також сприяла переселенню сюди іноземців. Зокрема, з Маямі літак дістається до Панама-сіті за 2,5 години. Багаті жителі Венесуели купують тут нерухомість, щоб вкласти вільні гроші та перечекати соціалістичні експерименти президента Уго Чавеса, а нині – державне втручання в бізнес його наступника Ніколаса Мадуро. Ділові кола з Колумбії вбачали в панамських кондомініумах нагоду порятувати свої капітали і традиційно перебиралися сюди під час загострення громадянської війни між урядом і ліворадикальними партизанами. Крім того, атмосфера рекету і вуличних убивств змушує представників середнього класу з Сальвадору, Гондурасу і Гватемали переїжджати до Панами в пошуках нерухомості та безпечного життя. Тому країну ще називають «Островом хмарочосів у Центральній Америці» і «Притулком для багатіїв Захід-

ної півкулі». Недоброзичливці звинувачують політичну еліту в тому, що житлові висотні будинки зведені за гроші наркокартелів, які в такий спосіб знайшли місце застосування капіталу і здають квартири іноземцям. Зокрема, вважається, що «брудні гроші» нібито забезпечують формування 12% ВВП країни [2]. Загалом тут налічується 40 хмарочосів висотою понад 150 м, які можна побачити з гори Анкон, району старого міста Каско Віехо та шосейної дороги Амадор. Деякі з висотних будинків у столиці в різні історичні періоди були найвищими в Латинській Америці, а 242-метровий хмарочос «F&F Tower» навіть вважається символом регіону, адже 39 його верхніх поверхів постійно обертаються навколо своєї осі.

Панама суперничає як центр помешкання багатих латиноамериканців із Маямі, оскільки вони можуть в'їхати туди лише з візою, натомість у центральноамериканській країні для більшості іноземців таких обмежень немає. Самі вони приносять її економіці значні прибутки за рахунок участі в азартних іграх. Недаремно одним із головних інвесторів тут вважається мільярдер Дональд Трамп, який володіє в Панама-сіті 70-поверховим хмарочосом «Trump

Ocean Club» і найбільшим казино Центральної Америки. Ознакою привабливості країни є те, що практично всі відомі готельні групи мають тут свої заклади гостинності.

Як Сінгапур і Гонконг, Панама-сіті стала регіональною штаб-квартирою для транснаціональних корпорацій. Інвесторів приваблює аеропорт і порти на роздоріжжі різних регіонів, розвинена банківська мережа, знання місцевою робочою силою англійської мови, вільні економічні зони, безвізовий доступ до країни або можливість без зайвих формальностей отримати візу для своїх кваліфікованих працівників на період від 3 до 5 років. Тому банки займаються прибутковим бізнесом, фінансуючи будівництво хмарочосів і згодом здаючи їх у оренду ТНК. Нині 110 корпорацій зі світовим іменем мають офіси в Панама-сіті, що дало можливість забезпечити високооплачувану роботу 1300 місцевих громадян [3]. Крім того, будівельна галузь орієнтується й на спорудження великих виставкових центрів, куди згодом будуть привозити продукцію з усього світу.

Розвиток житлового будівництва сприяє відкриттю все нових і нових банків, які охоче надають громадянам своєї країни та іноземцям іпотечні кредити. Раніше Панама, де закон зі сприяння фінансовим установам набрав чинності 1970 р., була відома своєю офшорною банківською зоною, через яку відмивалися «брудні гроші» колумбійських наркокартелів, але нині тут діють прозорі банківські правила. Уже згада-

ний чинник нестабільності змушує громадян Колумбії, Мексики і країн Центральної Америки тримати гроші в місцевих банках, оскільки у США йде боротьба з фінансуванням тероризму і ухилянням від сплати податків. Загалом у Панамі працюють 95 банківських установ, активи яких перевищують 100 млрд дол. [4]. Країна приваблива для банкірів стабільністю валюти, присутністю провідних транснаціональних корпорацій і покупців нерухомості з усієї Латинської Америки, відсутністю обмежень на вивезення прибутків чи інвестованих коштів.

Крім того, вибухоподібне зростання кількості хмарочосів у столиці призвело до нового етапу розвитку транспортної інфраструктури, оскільки у нових жителів міста виник попит на ефективний транспорт. У квітні 2014 р. концерн компаній на чолі з бразильською ТНК «Odebrecht» завершив будівництво першої з трьох ліній метрополітену вартістю 2,1 млрд дол. (південно-північна), задуманих для збільшення ефективності перевезень жителів Панама-сіті. Усі станції ще не мають оздоблення, але поїзди курсують між ними. Локомотиви і вагони були нещодавно придбані у французької компанії «Alstrem». У кожному з вагонів чергує поліцейський, оскільки тут реєструють багато дрібних злочинів. Перше метро в Центральній Америці має 12 станцій, електронні вка-

зівники часу прибуття поїздів, відеоспостереження, а також потужні кондиціонери, під якими пасажери відпочивають від спеки та підвищеної вологості міста. Поїзди можуть перевозити щогодини 15 тис. пасажирів і лише 23 хвилини потрібно для подорожі між двома найбільш віддаленими районами Панама-сіті.

Система перевезень країни автоматизована і заснована на використанні карток, що поєднують доступ до різних видів транспорту і фактично слугують перепустками до перонів вокзалів чи автовокзалів. Кілька років тому муніципалітет столиці придбав велику партію жовтих таксі «Huindai», а іноземці можуть із легкістю взяти в оренду автомобіль будь-якого класу. Водночас для міжміських перевезень переважно використовують закуплені у Флориді старі шкільні автобуси, які водії прикрашають зовні малюнками та

індіанськими візерунками.

Актуальною проблемою для досить благополучної Панами залишається розвиток сільського господарства, яке не може підтримувати високі темпи перетворення країни на регіональний осередок подорожей і туризму, що невдовзі має намір приймати більше туристів, ніж становить чисельність населення Панами. Основні прибутки фермерам забезпечує вирощування кави в горах, рису, кукурудзи і бананів у низинах. Найдорожчими

панамськими кавовими зернами вважаються ті, що належать до сорту геша (gesha) із дерев ефіопського походження на високогір'ї. Провідне місце Панами на світовому ринку міцних алкогольних напоїв, яке утримує компанія «Abuelo», є одним із результатів наявності значних за площею плантацій цукрової тростини. Відомо також, що ця країна слугує осередком збуту жителям США і Канади подібної продукції з усього Карибського басейну. Загалом Панама, що багато років намагалася стати регіональним центром із надання різноманітних послуг, занедбала сільське господарство і виступає нетто-імпортером продуктів харчування. У цій галузі не використовують новітні технології, а місцеві фермери та індіанці значно бідніші за жителів міст, що не спонукає молодь до праці в сільській місцевості. Крім того, у Панамі досить дорога земля, а в

околицях столиці її примусово вилучають у власників для будівництва хмарочосів і торговельних центрів.

Бразилією є й енергетична галузь, адже надра країни не мають комерційних покладів нафти та газу. Під впливом енергетичної революції в сусідній Коста-Ріці у 2013 р. панамський парламент ухвалив закон про сонячну енергію, який надає суттєві пільги інвесторам. У країні, що має найвужчу смугу землі в Центральній Америці, також актуальним є питання ефективного використання енергії вітру. Нині гідроенергетика задовольняє 60% місцевих потреб, але вона не встигає за динамічним житловим будівництвом і потерпає через сухий сезон на узбережжі Тихого океану, який негативно впливає на роботу ГЕС. Хоча країна змушена імпортувати практично всі енергоносії, її географічна наближеність до нафтовидобувних партнерів (США, Венесуели та Трінідаду і Тобаго) спрощує це завдання [5]. Панама також об'єднана зі своїми сусідами Центральноамериканською електричною системою взаємозв'язку, яка дає змогу країнам із надлишком енергоносіїв постачати їх до сусідів, які в певний період мають дефіцит струму.

Країна є невеликою в регіональному вимірі, тому для неї характерна економізація зовнішньої політики. Це виявляє себе в тому, що Панама вважається одним із лідерів за кількістю ратифікованих угод про вільну торгівлю і захист інвестицій. Серед першочергових завдань політична еліта вбачає вступ до Тихоокеанського Альянсу, учасниками якого вже є Колумбія, Чилі, Мексика та Перу. Для цього панамські урядовці й дипломати повинні укласти з усіма членами організації договори про лібералізацію торгівлі. Подібний намір має і сусідня Коста-Ріка, а це сприятиме регіональній інтеграції на сході Центральної Америки. Для Панами, яка відзначається доволі значною економічною свободою, набагато важливіше підтримувати відносини з Тихоокеанським Альянсом, ніж із членами угруповання МЕРКОСУР, що являє собою бюрократичний блок, відносини всередині якого характеризуються постійними суперечками між Бразилією й Аргентиною, з одного боку, і між Бразилією та Парагваєм і Уругваєм — з іншого.

Важливе значення в зовнішній політиці країни відводиться зв'язкам зі Сполученими Штатами, як із де-факто колишньою

колоніальною метрополією. Для цього є низка причин. По-перше, обидві сторони зацікавлені в протидії наркотрафіку та ефективній взаємодії правоохоронців у трикутнику США — Панама — Колумбія. Панама межує з Колумбією і є логістичним центром, через який на ринки Сполучених Штатів постачаються товари у великих обсягах, тому транспортні потоки на цьому напрямку контролювати надзвичайно важко. У густих джунглях Дар'єну на кордоні з Колумбією переховуються бойовики ліворадикальної організації FARC, які заробляють гроші, збуваючи кокаїн у Центральній Америці за допомогою місцевих молодіжних банд. Тому кораблі берегової охорони США і Панами постійно взаємодіють між собою, а панамські прикордонники та поліцейські мають сучасне обладнання і озброєння зі Сполучених Штатів. Співпраця, яку заохочує офіційний Вашингтон, також полягає в обміні інформацією і спільному тренуванні фахівців із Панами та Колумбії. По-друге, Сполучені Штати мають право доступу до даних про своїх громадян, які відкрили рахунки в панамських банках, що зменшує кількість випадків ухилення від

сплати податків. По-третє, фермери із США вважаються важливими постачальниками рису, м'яса, бобових, сої, пшениці та кукурудзи на панамський ринок. Нарешті, судна цієї країни є одними з головних користувачів трансокеанського каналу. У 2014 р. судовласники Сполучених Штатів перевезли через цей шлях 48,6 млн тонн зернових і 32,3 млн тонн «чорного золота», видобутого в Техасі й акваторії Мексиканської затоки. Подібне стосується і вугілля, адже США є його найбільшим експортером у світі. Відповідно, з 1 млрд дол. платні за транзит Панамським каналом більшість виплат припадає на його користувачів із єдиної наддержави. Починаючи з 2012 р. між обома країнами діє Угода про сприяння торгівлі, яка забезпечує безмитний товарообіг. Минулого року Панама імпортувала зі Сполучених Штатів товари і послуги на суму, що перевищила 11 млрд дол., а експортувала туди свою продукцію лише на 500 млн дол. [6]. Пояснення цього феномену полягає в тому, що сюди завозять не тільки продовольство, а й споживчі товари, до яких панамці звикли ще з часів перебування в зоні каналу американських військових баз.

Водночас для країни є принципово важливим підтримувати дружні відносини з КНР. Після того, як наприкінці 1999 р. під юрисдикцію Панами перейшов знаменитий канал, корпорація з САР Гонконг «Hutchison Whampoa Limited» взяла в довготривалу оренду два його головні порти – Бальбоа й Крістобаль, перший із яких розміщувався ближче до тихоокеанського узбережжя цієї країни, а другий – безпосередньо на атлантичному. Нині, паралельно з розширенням пропускної спроможності каналу, відбувається збільшення площ складів і кількості великих кранів у портовій зоні, що перебуває під контролем «Hutchison Whampoa Limited». Фактично КНР використовує Панаму як логістичний центр, звідки відбувається продаж її дешевих споживчих товарів у Латинській Америці. У столиці країни також живе численна китайська діаспора, представники якої працюють рестораторами та утримують продовольчі крамниці, а в школах країни навіть викладають мову мандарин. При цьому, як не парадоксально, Панама залишається одним із небагатьох у регіоні державних акторів, що досі підтримує дипломатичні відносини з Тайванем [7].

Незважаючи на значні економічні успіхи, «місцю, де багато риби» притаманне значне соціальне розшарування, адже 40% панамців мешкають у бідності. Особливо це характерно для регіонів за межами столиці та навіть для

другого найбільшого міста – Колона. Однак уряд вважає, що всі проблеми можна вирішити за рахунок розвитку сфери послуг і підвищення якості освіти. Ураховуючи зростання попиту на англомовних фахівців із технічними знаннями, політична еліта планує перетворити Панаму на освітній осередок Центральної Америки. Як наслідок, на колишній американській військовій базі Форт Клінтон у 2013 р. відкрили «Місто Знань», у якому для відділень закордонних університетів і працевлаштованих там викладачів передбачено податкові пільги. Нині на його території є 15 філій відомих західних вузів. У 2014 р. міністерство освіти почало здійснювати п'ятирічну програму під назвою «Двомовна Панама», яка передбачає підготовку 10 тис. учителів зі знанням англійської мови. Після закінчення навчання на батьківщині кандидати зможуть отримати тримісячну практику спілкування в 14 університетах США та 4 вищих навчальних закладах Великої Британії.

Отже, створена завдяки інтервенції США проти

Колумбії Панама стала формально незалежною державою в 1903 р., однак по суті десятиріччями залишалася колонією офіційного Вашингтона, бо центральну частину країни 85 років контролювали американські військові. Лише перехід під її юрисдикцію трансокеанського каналу ознаменував здобуття справжнього суверенітету. У 2000-х роках країна створила сприятливі умови для приходу міжнародних інвесторів у галузі транспорту, страхових послуг, житлового і комерційного будівництва, а також використала вигідне географічне положення для розвитку туризму і сфери авіаційних перевезень. Перемога правоохоронців США і Колумбії над наркокартелями міст Медельїн та Калі в першій половині 90-х років дала змогу зробити сусідню Панаму більш стабільною і позбавила її слави осеред-

ку відмивання «брудних грошей» уже в новому столітті. Сьогодні вона вважається «економічним тигром» Центральної Америки завдяки великим будівельним проектам і потужній економіці, пов'язаній зі сферою послуг. Важливим резервом на майбутнє виступають корисні копалини країни, адже її надра багаті молібденом і золотими, срібними та мідними рудами.

Список використаних джерел:

1. Panama lures expats seeking a low-cost lifestyle//The Telegraph. – 2015. – February 12.
2. Panama Enjoys Historic Office Construction Boom//World Property Journal. – 2014. – April 8.
3. More Multinationals in Panama//Central America Data. – 2014. – October 6. – http://en.centralamericadata.com/en/article/home/More_Multinationals_in_Panama
4. Investing in Panama: The view from my apartment says it all//Moneyweek. – 2014. – November 3.
5. Panama's First Solar Farm//Energy Matters. – 2014. – February 17.
6. Panama's US envoy offers upbeat economic outlook for 2015//Tico Times. – 2014. – December 8.
7. Panama Canal: Is another expansion in the cards?//Miami Herald. – 2014. – December 8.

Павло ІГНАТЬЄВ,
доктор політичних наук,
професор

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано причини та наслідки перетворення Панами на транспортний, туристичний і фінансовий осередок Латинської Америки.
Ключові слова: Панама, США, канал, нерухомість, туризм.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы причины и последствия преобразования Панама в транспортный, туристический и финансовый центр Латинской Америки.

Ключевые слова: Панама, США, канал, недвижимость, туризм.

Місце ЮНЕСКО в системі міжнародних відносин

УДК 94 (100)

ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) є однією з важливих установ ООН. Вона покликана зберігати мир у світі шляхом поширення освітніх, культурних і наукових зв'язків між країнами. Світ постійно перебуває у стані локальних воєн, боротьби з агресією, нетерпимістю, втручання одних країн у внутрішні справи інших. Тому місією ЮНЕСКО є сприяння мирному співіснуванню, поширенню ідеї ненасилля та миру. У Статуті організації можна побачити ідею її створення та діяльності: «Думки про війну виникають у розумах людей, тому у свідомості людей потрібно укорінювати ідею захисту миру» [1, с. 5]. ЮНЕСКО працює над створенням умов для відкритого діалогу між країнами, який базується на загальних цінностях кожної країни, її культури. Боротьба з бідністю, взаємна повага, стійкий розвиток є важливими складовими діяльності цієї організації. Цілі її полягають у сприянні зміцненню миру та безпеки шляхом розширення співробітництва народів у галузі освіти, науки і культури.

Друга світова війна вплинула на формування ідеї створення такої організації. Адже в результаті воєнних дій багато пам'яток культури було пошкоджено, архіви, бібліотеки, наукові установи знищено. Тому ще в 1942 р. відбулася зустріч міністрів освіти союзних дер-

жав у Лондоні. Вони обговорили одну з найважливіших проблем – відродження освіти. Ініціатива скликання цієї конференції належить голові Британської Ради М. Робертсону та його колезі з Комісії у справах освіти Р.А. Батлеру. Основними питаннями цієї конференції було підрахування збитків освітніх установ і вироблення дій щодо їхнього відродження. У заході взяли участь Велика Британія, Бельгія, Греція, Нідерланди, Норвегія, Чехословаччина, представники інших країн. Були й спостерігачі – Франція, Австралія, Китай, Південна Африка, США та ін.

Наступним кроком у створенні організації стала конференція в Сан-Франциско, що відбулася в 1945 році. Однак на ній не було визначено конкретні дії. Цього ж року в Лондоні пройшла підготовча конференція. Підписання та ратифікація Статуту поклали початок офіційній діяльності ЮНЕСКО. Організація була створена 16 листопада 1945 р., а 4 листопада

Summary
The history of UNESCO's foundation, main directions of Organization's activities are researched. Author studies the role of UNESCO in the development of cultural, educational, scientific spheres. The author emphasizes on high importance of cooperation with UNESCO for every country. According to the article the author outlines perspective and directions of UNESCO's activities.
Key words: UNESCO, convention, education, science, culture.

наступного року її Статут ратифікували 20 держав світу. У 1958 р. відбулося офіційне відкриття штаб-квартири в Парижі.

ЮНЕСКО має 3 основні органи: Генеральну конференцію, Виконавчу раду і Секретаріат. Генеральна конференція обирає Генерального директора, який керує Секретаріатом. Із 1946 р. цю посаду обіймали: Джуліан Хакслі (1946-1948 рр., Велика Британія); Хайме Торрес Бодет (1948-1952 рр., Мексика); Джон В. Тейлор (тимчасовий виконувач обов'язків 1952-1953 рр., США); Лютер Еванс (1953-1958 рр., США); Вітторіно Веронезе (1958-1961 рр., Італія); Рене Майо (1962-1974 рр., Франція); Амаду-Махтар М'Боу (1974-1987 рр., Сенегал); Федеріко Майор (1987-1999 рр., Іспанія); Коїтіро Мацуура (1999-2009 рр., Японія); Ірина Бокова (з 2009, Болгарія) [2]. Цей список підтверджує

висновок про те, що ЮНЕСКО, дійсно сприяє поширенню ідеї рівності, незалежно від раси, мови, релігії. А те, що з 2009 р. на цій посаді перебуває Ірина Бокова, свідчить про рівність чоловіків і жінок у сучасному світі, чим також опікується організація.

За роки свого існування ЮНЕСКО мала як здобутки, так і прорахунки, був період розквіту і часи проблем. Деякі великі держави виходили зі складу організації в той чи інший період, впливаючи на її фінансовий стан. Зокрема, в 1984 р. вийшли США, у 1986 р. Велика Британія. Через певний час ці країни повернулися в ЮНЕСКО відповідно в 1997 і 2003 роках. Звичайно, організацію не минули такі світові проблеми, як «холодна війна», розпад Радянського Союзу та біполярного світу. СРСР вступив у ЮНЕСКО в 1954 році, йдеться лише про Україну, Росію та Білорусію, а 12 інших колишніх радянських республік – із 1991 по 1993 роки.

Освіта є однією з основних сфер діяльності ЮНЕСКО. Зокрема, за словами колишнього генерального директора ЮНЕСКО Федеріко Майора: «Для ЮНЕСКО освіта – це не тільки одна з цілей і навіть не тільки одне з прав, закріплених у

Всесвітній декларації прав людини, вона є також нашим основним і часто нашим єдиним важелем діяльності» [3, с. 4]. Як зазначає ще один колишній генеральний директор організації Коїтіро Мацуура, «...право на освіту є одним з основних прав людини і це повинно бути доступно всім, без всякого виключення за економічними, соціальними, культурними або географічними ознаками» [4, с. 28].

ЮНЕСКО активно працює над розвитком базової освіти, яка полягає в отриманні мінімальних знань і навичок, необхідних для того, щоб кожен міг повною мірою сприяти створенню свого оточення і регулювати власне життя. Базова освіта повинна бути доступною для всіх, включаючи найбідніші прошарки суспільства, неписьменних дорослих, а також дітей, які не відвідують школу. Саме базова освіта розробляє стратегії, які повинні об'єднувати як формальну систему шкільного навчання, так і всі альтернативні варіанти неформального сектору. Це особливо стосується країн Африки, де проблема неграмотності є однією з актуальних.

Діти з особливими освітніми потребами, а також із малозабезпечених сімей не мають рівних прав з іншими своїми однолітками в отриманні якісної освіти. ЮНЕСКО бере участь у боротьбі з дискримінацією у сфері освіти, намагаючись зробити початкову освіту обов'язковою і безкоштовною, середню освіту – загальним надбанням і забезпечити її загальнодоступність, вищу освіту – доступною для всіх на

основі повної рівності.

Важливу роль ЮНЕСКО в галузі освіти та реалізації її освітніх проектів підтвердили міжнародні освітні форуми. Незважаючи на їхню кількість, на наш погляд, головним залишається зустріч у Дакарі (Сенегал) у 2000 р., де були прийняті Дакарські рамки дій «Освіта для всіх» (ОДВ), які включили в себе розширення і вдосконалення комплексних заходів із виховання дітей молодшого віку, доступ до безкоштовної освіти всіх дітей, особливо дівчаток, рівноправний доступ молоді і дорослих до освітніх програм тощо. Міжнародний освітній форум у Дакарі був першою і дуже важливою подією у сфері освіти на початку нового тисячоліття. Затверджуючи запропонований план дій, 1100 учасників форуму підтвердили намір досягти реалізації стратегії «Освіти для всіх» (ОДВ) до 2015 року. На Форумі було сформульовано такі завдання ОДВ:

- розширення і вдосконалення комплексних заходів з догляду за дітьми молодшого віку та їх виховання, особливо відносно найбільш уразливих і знедолених дітей;

- забезпечення того, щоб до 2015 р. всі діти, особливо дівчатка, діти з неблагополучного середовища і з етнічних меншин могли вільно здобувати безкоштовну і обов'язкову високоякісну початкову освіту;

- забезпечення того, щоб освітні потреби всіх молодих людей і дорослих задовольнялися на основі рівного доступу до відповідних програм навчання і придбання життєвих навичок;

- підвищення на 50% рівня писемності дорослих до 2015 р., особливо жінок, і надання всім дорослим рівного доступу до базової та безперервної освіти;

- ліквідація гендерних відмінностей у початковій і середній освіті до 2005 р., досягнення гендерної рівності у сфері освіти до 2015 р. з приділенням особливої уваги наданню дівчаткам повного і рівного доступу до освіти, забезпеченню їхньої доброї успішності в рамках високоякісної базової освіти;

- всебічне підвищення якості освіти, забезпечення доброї успішності для всіх, аби кожен міг досягти визначених і таких, що піддаються оцінці показників навчання, особливо відносно писемності, рахунку і найважливіших життєвих навичок [5, с. 8].

За допомогою ЮНЕСКО відбувається розвиток освітніх програм, проведення конференцій з актуальних питань, удосконалення набутого досвіду. Однак проблеми залишаються: доступ до безкоштовної освіти, боротьба з дискримінацією тощо. Співпрацюючи з організацією в цій галузі, країни світу повинні більш активно просувати її конвенції, імплементувати важливі нормативні положення у своє законодавство.

Звичайно, сфера культури є важливою складовою політики ЮНЕСКО, яка працює не лише над збереженням культурної спадщини людства, а й приділяє велику увагу створенню культурного діалогу між країнами світу, сприяє культурному різноманіттю, захищає об'єкти підводної культурної спадщини тощо.

Узагалі, розрізняють матеріальну і нематеріальну (духовну) спадщину людства. Матеріальній завжди надавалася особлива увага. Це є логічним, адже саме пам'ятки культури, в першу чергу, знайомлять нас із будь-якою державою світу, її самобутністю та неповторністю. У разі збройного конфлікту саме ці об'єкти перебувають під загрозою знищення. Основою для створення цілої системи збереження культурних пам'яток по всьому світу є Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, прийнята в 1972 році.

У цій конвенції культурну спадщину визначають як «пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури і живопису, елементи або структури археологічного характеру, написи, печери і групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних побудов, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких являє видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні творіння людини і природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології» [6].

Для того щоб та чи інша пам'ятка могла потрапити до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, вона повинна відповідати необхідним критеріям. Критерії визначення культурної спадщини і природної спадщини відрізняються, що зумовлено

фізичними відмінностями об'єктів.

Збереження культурної та природної спадщини – це завдання, у першу чергу, кожної країни. Держава підписує Конвенцію 1972 року. Після цього вона може підготувати так званий Попередній список культурних і природних об'єктів, які є на її території та мають універсальне значення. Вибираючи з цього списку пам'ятки та заповнюючи необхідну форму, держава надсилає заявку у Центр всесвітньої спадщини. У результаті роботи комісії і рішень на міжнародному рівні об'єкти можуть бути внесені до Списку всесвітньої спадщини. Однак на цьому не закінчується робота національних урядів країн. Держави повинні постійно звітувати про стан своїх пам'яток та роботи над їх збереженням. У разі невиконання країнами зобов'язань щодо охорони об'єктів, ЮНЕСКО може виключити останні зі Списку всесвітньої спадщини.

Організація у своїй діяльності велику увагу приділяє також охороні нематеріальної спадщини людства. Традиційна культура безпосередньо пов'язана із самобутністю

Влітку цього року під патронатом Надзвичайного і Повноважного Посла України у Франції, Постійного представника України при ЮНЕСКО Олега Шамшура у головному залі штаб-квартири Організації об'єднаних націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) у Парижі відбувся благодійний концерт «Україна: Таланти заради майбутнього» за участю лауреата багатьох міжнародних конкурсів, Камерного дівочого хору Київської середньої спеціальної музичної школи-інтернату імені Миколи Лисенка. Його мета – збір коштів для гуманітарного проекту допомоги дітям, сім'ї яких постраждали внаслідок воєнних дій в Україні.

народу. У 2003 р. було прийнято Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини, однак ратифікація її відбулася лише у 2006 році. Що ж до поняття «нематеріальна культурна спадщина», то в тексті в ст. 2 п. 1 конвенції зазначено: «Нематеріальна культурна спадщина» означає звичаї, форми уявлення і вираження, знання і навички, – а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти і культурні практики, – визнані співтова-

ристами, групами і, в деяких випадках, окремими особами в якості частини їх культурної спадщини» [7, с. 60.]. Важлива роль у збереженні нематеріальної спадщини людства належить мові. Адже саме завдяки цьому засобові комунікації людство може передавати наступним поколінням традиції. Значним етапом збереження нематеріальної спадщини було здійснення двох програм: «Живі скарби людства» (1993 р.) і «Проголо-

шення нематеріальної спадщини людства» (1997 р.). Остання посідає значне місце в діяльності ЮНЕСКО.

Організація сприяє діалогу культур, адже лише за умови культурного, мирного спілкування між народами можна досягти компромісу, уникнути війни. Взаємовідносини на основі поваги, допомоги, підтримки є надзвичайно важливими в сучасному світі.

Наступною важливою складовою діяльності ЮНЕСКО є наукова сфера. Серед проектів організації в цій галузі варто відзначити такі програми: «Людина і біосфера» (МАБ), Міжнародна океанографічна комісія (МОК), Програма в галузі керування соціальними перетвореннями, Міжнародна гідрологічна програма (МГП), Міжнародна програма фундаментальних наук, Міжнародна програма геологічних наук тощо. У напрямі соціальних і гуманітарних наук ЮНЕСКО акцентує увагу на сприянні науковим дослідженням у сфері філософії, соціальних наук, сприяння дотриманню і пропаганді прав людини й демократії, боротьбі проти всіх форм дискримінації, поліпшенні станови-

ща жінок. Організація також допомагає підвищувати науковий потенціал країн, що розвиваються. Адже саме для цих держав питання розвитку наукової сфери є особливо актуальним, оскільки їй незадовільне фінансування не дає змоги повноцінно функціонувати, приносячи нові здобутки для своїх країн. Зарплата вчених, наукових співробітників, викладачів наукових установ країн СНД порівняно з їхніх колег у розвинених державах світу є надзвичайно низькою. Тому не дивно, що спостерігається відплив, особливо молодих наукових кадрів, за кордон у пошуках гідної оплати своєї роботи. До того ж сам сектор науки є досить бідним, оскільки ні на нове оснащення, ні на різноманітні проекти гроші державою практично не виділяються.

На Всесвітній конференції з науки в Будапешті зазначалося, що урядам варто в рамках національної політики в галузі науки визнавати ключову роль наукових досліджень у справі набуття знань, підготовки вчених і освіти громадськості. Наукові дослідження, фінансовані приватним сектором, стали вирішальним фактором соціально-економічного розвитку, однак це не може позбавити від необхідності проведення досліджень, фінансованих державою.

Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» («The Man and the Biosphere Programme – МАБ») пропонує використання міждисциплінарних досліджень і створення потенціалу для поліпшення взаємодії людини з навколишнім

середовищем у глобальному масштабі. Програма використовує Всесвітню мережу біосферних заповідників як модельних ділянок стійкого розвитку, що є опорними майданчиками для поширення знань, досліджень і моніторингу, освіти й підготовки кадрів.

МОК (Міжнародна океанографічна комісія) поглиблює наукові знання і розуміння океанічних і узбережних процесів, здійснює нагляд за станом океану, допомагає державам у розробленні та здійсненні політики стосовно океану і узбережних вод тощо. Міжурядова океанографічна комісія координує наукові дослідження агентств та інститутів ООН, веде постійне спостереження за океаном з метою вчасного сповіщення населення про цунамі або урагани. Комісія також бере участь у створенні Глобальної системи спостереження за океаном, яка допомагає краще зрозуміти вплив морських течій на зміни клімату. Для цього використовуються дані, одержувані з кораблів і супутників.

У галузі гуманітарних і соціальних наук ЮНЕСКО намагається розробити норми і налагодити інтелектуальне співробітництво. Усе це повинно базуватися на повазі ідеалів справедливості, свободи та людської гідності. Організація прагне вирішити питання прав людини, боротьби з дискримінацією, підняти їх на рівень наукових досліджень і політичних рішень.

З ініціативи ЮНЕСКО постійно відбуваються зустрічі, симпозиуми, конференції, де представники різних країн світу намага-

ються спільними зусиллями вирішувати актуальні проблеми сучасності: збереження культурної спадщини, створення освітніх проєктів, які допомогли б відсталим країнам отримувати можливість навчатися, поширення новітньої інформації, заохочення до міжкультурного діалогу, залучення молоді до активної співпраці. Це повинно будуватися на збереженні прав людини, взаємній повазі, співробітництві країн для вирішення найважливіших питань сучасності.

Список використаних джерел:

1. Устав Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры / Основные документы. Издание 2014 года, включающее тексты документов и изменения, принятые Генеральной конференцией на 37-й сессии (Париж, 5-10 ноября 2013 г.) [Электронный ресурс] / База данных UNESDOC. — Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002269/226924r.pdf#page=6> —
2. Генеральный директор [Электронный ресурс] / Официальный сайт ЮНЕСКО. — Режим доступа: <http://www.unesco.org/new/ru/unesco/about-us/who-we-are/history/directors-general>
3. Майор Ф. Образование и человеческое развитие / Ф. Майор // ЮНЕСКО.

Деятельность в области образования во всем мире. — Париж, 1994. — С. 4.

4. Мацуура К. Глобализация — это также культурный процесс / К. Мацуура // Международная жизнь. — 2000. — №8-9. — С. 28.

5. Текст, принятый Всемирным форумом по образованию Дакар, Сенегал, 26-28 апреля 2006 г. // Всемирный форум по образованию (2000; Дакар). Дакарские рамки действий: Образование для всех: выполнение наших коллективных обязательств: Приняты Всемирным форумом по образованию: 26-28 апреля 2000 г., Дакар, Сенегал, включая шесть региональных рамок действий. — Париж: ЮНЕСКО, 2000. — С. 8.

6. Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия [Электронный ресурс] // Сайт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. — Режим доступа: <http://whc.unesco.org/archive/convention-ru.pdf>

7. ЮНЕСКО. Генеральная конференция. Сессия (32; 2003; Париж). Акты Генеральной конференции: 32-я сессия: 29 сентября — 17 октября 2003 г., Париж. — Париж: ЮНЕСКО, 2004. — С. 60.

Вікторія ПІЛЬКЕВИЧ,
кандидат історичних наук, асистент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто історію створення ЮНЕСКО, головні напрями її діяльності. Висвітлено здобутки в діяльності організації, визначено її роль у розвитку культурної, освітньої та наукової сфер країн світу. Встановлено, що співробітництво з ЮНЕСКО — важлива складова зовнішньої політики держав. З'ясовано перспективи та напрями подальшої діяльності організації в системі міжнародних відносин.

Ключові слова: ЮНЕСКО, конвенція, освіта, наука, культура.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена история создания ЮНЕСКО, главные направления ее деятельности. Освещены достижения организации, отмечена ее роль в развитии культурной, образовательной и научной сфер стран мира. Отмечено, что сотрудничество с ЮНЕСКО — важная составная внешней политики государств. Определены перспективы и направления дальнейшей деятельности организации в системе международных отношений

Ключевые слова: ЮНЕСКО, конвенция, образование, наука, культура.

Своєю сутністю гомеопатія покликана допомагати людям

Тетяна Дем'янівна Попова народилася 15 вересня 85 років тому в Кировограді. У 1956 р. почала працювати хірургом, а згодом, перейнявши досвід батька, засновника Київської гомеопатичної школи, всесвітньо відомого Дем'яна Попова, стала лікарем-гомеопатом. Саме вона очолила в 1989 р. Центр гомеопатії Міністерства охорони здоров'я України. Ця тенденція жінка стала засновником та організатором Національних конгресів з гомеопатії в Україні, учасником численних міжнародних гомеопатичних форумів. У 1990 р. вона отримала почесну медаль за розвиток гомеопатії на Міжнародному конгресі в Мексиці. Численні праці ювіляра перекладені й видані в Росії, Франції, Чехії, Німеччині. Сьогодні переважна більшість українських гомеопатів вважає себе прихильниками Київської гомеопатичної школи та учнями лікаря Попова. Хоча справжніми учнями і послідовниками є вкрай невелика група лікарів, які не тільки особисто були знайомі з Дем'яном Володимировичем, а й на практиці дотримуються положень його доктрини. Тетяна Дем'янівна також виховала чимало відомих лікарів-гомеопатів, які продовжують працювати в Україні. Відтепер Інститут гомеопатії у своїй освітній програмі зберігає і розвиває кращі традиції школи.

Із Тетяною Дем'янівною легко й цікаво спілкуватися. Вона захоплено говорить не тільки про гомеопатію, з якою пов'язане все її свідоме життя, а й про філософію, фізику, людські відносини, зрештою, світобудову. І що примітно — жодного слова про свої успіхи,

про безліч вдячних людей, яким допомогла, яких позбавила від болісних хвороб. Слухаєш її та мимоволі замислюєшся: а що, власне, знають про гомеопатію наші сучасники, наскільки часто пишуть про неї ЗМІ? Відповіді на ці та інші запитання — в ексклюзивному інтерв'ю з Тетяною Поповою Віктора Коломака для журналу «З.С.».

— Тетяно Дем'янівно, вітчизняну гомеопатію пов'язують із династією Попових. І це логічно, адже з двох із невеликим сотень років існування цього напрямку медицини, з моменту заснування її професором Лейпцизького університету Крістіаном Ганеманом, Ваша сім'я сумарно віддала гомеопатії понад 130 років. Більше 60 з них — особисто Ваш стаж. Що це — захоплення, прагнення довести право гомеопатії бути серед найбільш авторитетних напрямів медицини, забезпечити її розвиток і прогрес чи просто професійне бажання допомогти хворим позбутися недуг?

— Головним є бажання допомогти людям. Воно не погамовне, не вичерпується навіть з віком. Чому? Я не шукаю відповіді на це запитання, для мене воно, швидше за все, є риторичним. Що ж стосується мого вибору, то

Т. Попова, заслужений лікар України

роль батька в ньому безсумнівна, однак чисто віртуальна — жодного переконування, а тим більше агітації. Альтернативою їм була робота гомеопатом із 1935 року. Відтоді гомеопатія стала сімейним і захопленням, і покликанням. До речі, коли прийшов час обирати моїм синам, я сказала: «Вирішуйте самі на користь професії, яка вам подобається». Вони обрали гомеопатію.

— Як відомо, вітчизняна гомеопатія пройшла складний шлях становлення, переживала й нелегкі часи, існувала мало не в підпіллі. Чи не спричинило це песимістичних настроїв і що було запорукою Вашої віри в її можливості та майбутнє визнання?

— По життю я оптиміст, тому песимізму не було ніколи. У мене тисячі листів — і всі з подяками. Хіба може йтися про песимізм!

На чому ґрунтувалася моя віра? На базових особливостях гомеопатії, її незаперечних перевагах. Найперше — нешкідливості. Адже світова фармакологія була дуже небезпечною ще багато років тому. А коли розпочалося широке застосування гормонів у натуральному вигляді, то вона стала надзвичайно небезпечною. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, побічні ефекти від фармакологічних засобів вийшли сьогодні на четверте місце серед причин смертності. Однак справа не лише в цьому. Скажімо, видалення мигдалин — дуже шкідливе. Я звернула увагу: жінки, які скаржаться на захворювання яєчників, майже всі не мають мигдалин, що є, до речі, ендокринними органами. Те ж саме з апендиксом — він є

сторожем у череві.

При застосуванні гомеопатичних засобів побічні дії, важкий перелік яких характерний для будь-якого медичного препарату, відсутні зовсім. Треба мати на увазі, що близько 60% гомеопатичних засобів — рослинного походження, близько 30% — мінерального, решта — тваринного, іншого біологічного та синтетичного. В основу підбору індивідуального гомеопатичного лікування його засновник Ганеман поклав так званий принцип подібності, описаний ще Гіппократом і Парацельсом. Відповідно до нього, якщо речовина у великих дозах викликає в організмі хворобливі симптоми, то ця ж речовина, призначена в мізерно малих дозах, величина яких може бути меншою в десятки тисяч разів від найменшої, що застосовується в загальнозживаючих алопатичних препаратах, викликає такі ж болючі прояви незалежно від причин виникнення хвороби. У цьому разі прийнятним є застосування засобів, виготовлених навіть з отрут з мізерним їх дозуванням. Тобто гомеопатія використовує всі відомі речовини з протилежним знаком.

Варто сказати й про те, що гомеопатична терапія абсолютно не має алергічних реакцій, що характерно при застосуванні звичних медпрепаратів. За офіційною статистикою, в Україні майже 80% дітей мають алергічні реакції. Але ж перша заповідь лікаря — «не нашкодь». За наявними даними, люди мають різну чутливість до хімічних препаратів, не однаково на них реагують. Тобто необхідним є індивідуалізований підбір

будь-якого лікування. Гомеопатія саме й сповідує метод індивідуалізованої терапії.

— Проте й нині гомеопатія має статус нетрадиційного лікування, її наукові методи не розроблені, виробництво гомеопатичних ліків відділено від державної фармакологічної промисловості, академічна наука не визнає прав гомеопатії. У чому причини такого ставлення — чи тільки в нетрадиційному підході до лікування?

— Я брала участь у багатьох конгресах, конференціях, читала лекції, вела семінари. У нас діє гомеопатична школа, яка відома далеко за межами України, досягла навіть Гвінеї. До нас приїздять повчитися колеги з багатьох країн. Хіба це не визнання?! Можна радіти і з того, що в нашій країні гомеопатія функціонує. Наприклад, я, будучи гомеопатом, стала заслуженим лікарем України.

Що ж до нетрадиційності, то начебто й так. Однак я б назвала це «терапією вибору».

— Можливо, нетрадиційність зводиться до того, що медицина лікує хворих, а гомеопати — конкретну людину?

— Так, у цьому особливість гомеопатії: ми лікуємо людину як ціле. Тому мені й подобається поняття «терапія вибору». Пацієнт обирає собі терапію.

— Але ж лікар-гомеопат повинен вирішувати, яке лікування призначити хворому?

— Нашого головного принципу ми вже торкалися: подібне лікується подібним. Це шлях до вибору ліків. А фактично ми вкладаємося у філософію душі — це діалектика. Інша справа, що в Радянському Союзі керувалися діалектичним матеріалізмом. А от древні пов'язували з діалектикою більш широке поняття.

Нас ніби «стискали», тримали в рамках. Вважається, що принцип подібності — це метод пошуку ліків, не головна філософська концепція, а саме метод пошуку ліків. Тепер я усвідомлюю: треба розглядати все вище — це діалектика! У радянську епоху я пропонувала обговорити це питання не одному викладачеві вузівських кафедр марксистсько-ленінської філософії. Однак жоден не погодився.

Древні філософи, зокрема грецькі, вели мову саме про діалектику. Якщо говорити про ту чи іншу хворобу, то в такому світлі це глибоке її розуміння. Візьмемо серцево-судинну дистонію: такий, з дозволу сказати б, діагноз можна поставити чи не кожній дорослій людині. Але чим спричинене це явище? По суті це навіть не діагноз, бо щодо більшості хвороб ідеться про якісь матеріальні речі. Скажімо, сечокам'яна хвороба жовчного міхура, варикоз вен... А що матеріального у вегето-судинній дистонії? За нею — гіпертонічна хвороба, витоком якої може бути душевний стан людини.

— Чи є захворювання, які гомеопати, так би мовити, обходять?

— Нам заборонено, зокрема, займатися онкологічними недугами.

Але ось деталь... Колега з Німеччини написала мені, що чоловік оперувався з приводу онкології вже чотири рази. Його стан моторошний, і він погіршувався після кожної операції. Колега висловлює припущення: якби чоловік не оперувався, було б не гірше. Але це до слова...

Вважається, що гомеопатичне лікування ефективне, насамперед, для зцілення від алергічних, неврологічних захворювань, патології органів травлення, серцево-судинної, урологічної, гінекологіч-

ної, ендокринної систем, запальних процесів суглобів. У мене, наприклад, був випадок, коли у шестирічного хлопчика після нашого лікування зникла грижа. Ще один цікавий епізод пов'язаний із вивихом плеча у жінки, який постійно доводилося вправляти його. Після курсу гомеопатичного лікування все минулося.

— Можете пояснити, за рахунок чого?

— Справа в тому, що гомеопатія має сильний вплив на тканини. Призначаючи лікування, я враховувала цю обставину.

— А якщо розглядати постчорнобильські захворювання?

— Ми не особливо звертаємо на це увагу. Дивимося, що це за людина, як і чим вона живе. Якщо, скажімо, це стосується захворювання суглобів — які в неї тканини. І з такої своєрідної «об'єктивки» робимо «вибір терапії».

— А як же принцип подібності?

— Ми йдемо за вчителем. Тоді подібних явищ не було, і в описаних патогенезах немає вказівок, що причиною є радіація. Можливо, наступні покоління гомеопатів внесуть це. До речі, радіація вплинула на різних людей по-різному: одних відправила на той світ, інших зробила хворими, а треті не мають проблем.

— Тим часом досі чимало феноменів гомеопатії не знайшли пояснення з позицій сучасної науки. Яким є Ваше ставлення до цього?

— Лікар виписує пацієнтові ліки, той їх приймає, але ми не знаємо, куди ж речовина зникає. Проблема в тому, що ми спілкуємося мовою макросвіту, а нам необхідна мова мікросвіту. Нею говорять, зокрема, фізики-теоретики. Відповідно до положення горезвісного марксизму, кількість переходить у якість.

Куди вона зникає, скажіть, будь ласка? Не все, що ми бачимо в мікроскоп, є життям. Спілкуючись із фізиками, зокрема грузинськими, я переконувалася в їхньому розумінні, що в нашому підході до проблеми лікування є правда. Природна наукова правда. Просто це ніхто не вивчає. Адже фізикам жодного діла немає до медицини. А медики, на жаль, — абсолютно малограмотні фізики. Потрібні контакти, об'єднання зусиль. Директор Інституту фізики в Тбілісі Андріаношвілі якось мені сказав: «У житті бувають несподівані речі. Ви допомагаєте людям — навіть вам знати ці теорії». А наука вимагає, щоб ми пояснили все на науковому рівні. Я переглядала свою картотеку — близько 70-80% це хороші результати. Навіть у тих випадках, коли сумнівалася сама.

— Восени нинішнього року повинен відбутися черговий з'їзд гомеопатів України. У його програмі — й заходи з нагоди Вашого ювілею. Напевно, колеги чекають від Вас напутнього слова. Що маєте намір їм сказати?

— У мене є лист, написаний на першому курсі батькові про те, що думаю про професію. Маю намір прочитати його на з'їзді. У ньому я веду мову про те, яким бачу лікаря-гомеопата: йому потрібно бути чесним і старанним, допомагати людям і співчувати їм. Це те, що вважаю найголовнішим і що може сприяти в гомеопатичному лікуванні. Відтоді минуло 60 років, протягом яких я не тільки лікувала, а й писала книжки...

— Коли ж усе встигали?

— Сама себе про це запитую...

В. Коломак
(газета «Голос України»,
27 серпня 2015 р.)

Мистецтво прямої дії Матвія Вайсберга в арт-просторі МЗС України

В арт-просторі Міністерства закордонних справ України була організована виставка Матвія Вайсберга «СТІНА. 28.01 – 8.03.2014», приурочена до Дня Незалежності України – масштабний твір із 28-ми самостійних образотворчих полотен, створених відомим київським художником під впливом кривавих подій Революції Гідності на Майдані. Зібрані воєдино, вони доповнюють одна одну – за фактажем, хронологією, психологізмом і драматургією подій. На картинах знайшли відображення три події: ніч першого грудневого штурму, тиждень активних січневих боїв і три дні протистояння наприкінці лютого. Роботи «Стіни» не мають фотографічної подібності з реальністю. Це живопис, який передає величезне емоційне та смислове навантаження.

За два місяці після початку протистояння М. Вайсберг написав кілька робіт, присвячених Майдану. Саме тоді художник зрозумів, що хоче написати масштабний твір, скомпонований із самостійних живописних полотен, що разом утворюють своєрідну «стіну».

Як пояснював сам автор, Майдан за відчуттям став для нього фрагментарним. І ця фрагментарність пізніше склалася, на кшталт пазлу, в якусь цілість. При цьому кожний фрагмент був вартий того, щоб його потім нескінченно фрагментувати.

Про емоційну вартість, яку віддав художник за свою працю, можна лише здогадуватися з його лаконічних коментарів: коли зробив останню роботу, прийшов додому і заплакав. А робив усе полотно 40 днів з перервами на війну, спершу відчуваючи смак газу на губах («Я там ковтнув чимало»). Почав працювати, коли настало

перемир'я, бо зрозумів, що може зникнути гострота сприйняття. Тоді й визначився із формою, у якій хоче все відтворити. Він робив раніше подібне багатолітє полотно на старозавітні сюжети. Після тієї роботи залишилися три заготовки. Ось так біблійна стіна переросла в нинішню – гостросучасну.

«Хоча насправді не переросла. Те, що я тоді малював – це були якісь уявлення про рухи, які відбувалися, умовно кажучи, три тисячі років тому. Хоча вони природно спрягалися (і не лише часом. І раптом я побачив усе те ж саме насправді.

Мало того, що побачив. Я ще й став безпосереднім учасником і свідком усього цього. Всі пам'ятають Тютчева: «Блажен, кто посетил сей мир в его минуты роковые»? Я пам'ятаю наступний рядок: «Его призвали все благие как собеседника на пир». Так ось, бенкет, як ми тепер розуміємо, буває доволі сумним. Це була просто війна. Я просто бився, я просто воював, коли перші роботи робив. Я себе в такому стані ніколи не знав, природно. Ми себе взагалі не знали. Ніхто...»

Художник може докладно пояснювати кожну роботу, кожен штрих на полотні. Верхній ряд – романтичний початок майдану... Далі – Інститутська. Через годину відбудеться бійня. Це для нього – найстрашніший спогад, адже ніхто не знає, скільки людей полягло 18 лютого. Матвій Вайсберг запитує: що це було? хто туди людей повів? навіщо? І має надію, що на ці запитання ми ще знайдемо відповіді.

«Я хотів, щоб тут була достовірність документа... Я придумав такий термін: мистецтво прямої дії.

Живопис прямої дії. Маю надію, що час додасть ще якесь своє розуміння, напластування – заради цього художники і пишуть», – сказав митець, наче підводить ризику зробленому, але знову й знову повертається до сприйняття тих подій...

«Переживання були настільки

сильними, що перші два місяці протестів я не міг писати, – пригадує Матвій Вайсберг. – Спочатку виходив на Майдан як громадянин, а не живописець – як і сотні тисяч людей навколо». Відверто зізнається, що тоді про живопис було навіть соромно думати...

«Практично всі мої друзі – українці, росіяни, вірмени, грузини, євреї – так чи інакше були пов'язані з протестним рухом. І саме Майдан був найбезпечнішим місцем у Києві для всіх, зокрема для євреїв. Ми переконалися, що наші відмінності – мовні, релігійні, орієнтаційні – є набагато менш проблемними, ніж протистояння добра та зла. Тому за весь час революції робити щось, окрім як брати в ній участь, у мене не виходило. Два місяці навіть думати про фарби було соромно! І тільки в останні дні перемир'я почав малювати: зрозумів, що можу втратити відчуття гостроти».

Свою «Стіну скорботи, гніву, боротьби і надії» (так теж називає автор цикл робіт), він порівнює зі скалкою, яку витягуєш із серця. «Рана кровоточить, а ти все одно далі її витягуєш», – так тяжко

давалися художникові зображення на полотні пережитих подій. «Це була просто війна. Коли малював перші роботи, я просто бився, воював на Майдані, як міг і вмів. У такому стані під час малювання не знав себе досі... І от весь цей гнів, печаль, біль, надія – усе це почало виливатися...»

Потім він розповів, що на Майдані було багато речей, схожих на стіну. Приміром, стіна вогню, або та, що з деревинки, на яких написані населені пункти, звідки приїжджали майданівці. «Але в моєму розумінні стіна – це все-таки щось захисне, відгородження від зла. Я не боюся бути пафосним, бо весь цей час саме таким і

був. Останні роки ми якось цього дуже соромилися, але раптом виявилось, що можна бути пафосними і в хорошему сенсі. Коли я вночі співав Гімн України, то раніше такого не робив».

Що характерно, досі червоної фарби на палітрі Вайсберга не було. Пояснює, що вона сама з'явилася, так вийшло: «Це ж не я, а мене вибрав час. Як і всіх нас...»

Це на його очах підпалювали вантажівки, відбулася перша атака «беркутівців». До останнього часу він не міг змусити себе перейти по той бік барикади, де вони стояли. Каже, що на Майдані теж було дві сторони – Добра та Зла. Як зображував «беркутівців», пояснює: ось ці

бліді крапки – це відблиски на їхніх шоломах. Виникло порівняння – повзуча ікра.

«Коли вони голого козака знімали на морозі, вони вже програли. Тому що є речі, які людська душа винести не може. Коли фашисти мучили жінок та дітей, неможливо було їх не перемогти. Дивлячись на таке, можна або перемогти, або померти», – такий вирок митця, багато в чому співзвучний із сьогоднішньою підступною війною.

Матвій Вайсберг вважає, що Майдан, окрім іншого, має властивість до самоочищення. І сьогодні, на його думку, важливо навчитися менше прислухатися до риторики і більше придивлятися до дій. Його «Стіна» – твір особливий з етичної точки зору. За нього заплачено кров'ю людей. І щоб нас краще розуміли за кордоном, художник прагне показати свою виставку в інших країнах. Тому що, як зізнається, «Стіна» – його послання миру, документ часу, шматочок історичної стіни. Це – картина, яка пишеться зараз, повідомляє про минуле і надсилається в майбутнє.

**Інф. «З.С.»
за матеріалами ЗМІ**

Нове про формування українсько-польського кордону після Другої світової війни

Зовсім недавно в Польщі вийшла монографія Анджея Вавринюка «Польсько-радянський кордон після 1944 року (на ділянці з Україною)», (Andrzej Antoni Wawryniuk. Granica polsko-sowiecka po 1944 roku (na odcinku z Ukrainą). – Chelm, 2015. – 519 s.). Її автор – науково-педагогічний працівник Державної вищої фахової школи в Холмі, фахівець у галузі історії надбужанського регіону, польсько-радянських взаємин у 1944-1952 рр. та польсько-української співпраці, автор понад 120 наукових публікацій, у тому числі трьох десятків монографій.

Із часу здобуття Україною незалежності чверть століття тому наукові праці обох українсько-польського кордону, присвячені стосункам між обома державами, мають виняткове значення. На шляху формування своєї державності у ХХ ст. обидва народи зіткнулися з неймовірними труднощами як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Більше того, намагання відтворити власну державність породжувало конфліктну ситуацію між українцями і поляками в питаннях приналежності територій спільного проживання до Польщі чи України. На розпалювання напруження в цьому питанні постійно впливала політика сусідніх держав, які намагалися використати її для задоволення своїх великодержавних інтересів у центрально-

східній частині Європейського континенту.

Попри труднощі міждержавні українсько-польські відносини після здобуття Україною незалежності сформувалися і розвиваються як добросусідські та дружні на підставі відповідної угоди від 18 травня 1992 р., про що нагадує нам автор рецензованої монографії у вступі до неї (с. 10).

Анджей Вавринюк поставив за мету, як сам пише, здійснити «комплексний аналіз політичних рішень, які впливали на формування східного кордону Польської Речі Посполитої в 1944-1952 роках». Як годиться, для досягнення поставленої мети автор визначив низку конкретних завдань, зокрема: розглянути процес формування польсько-радянського кордону на ділянці з Україною з відповідною оцінкою ролі правлячих кіл кожної зі сторін; здійснити аналіз рішення про т.зв. обмін населенням між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення, із зазначенням наслідків того рішення для жителів прикордонних регіонів з обох боків; оцінити позицію США та Великої Британії у справі польсько-радянського територіального розмежування; показати справжню мету СРСР, попри заяви його керівництва про захист західних українців і західних білорусів від насилля з боку влади міжвоєнної Польщі та щодо визначення міждержавного кордону.

Слід зазначити, що автор побудував своє дослідження на доволі широкій джерельній базі з архівів Польщі, Великої Британії, США, України. Зокрема, він залучив численні матеріали з Архіву нових актів у Варшаві, багатьох відомчих архівів Польщі, місцевих архівів країни. З американських архівосховищ використав документи з Архіву Інституту Гувера та Інституту імені Пілсудського. Потрапили в поле зору автора матеріали з Інституту Польщі та Музею імені Сікорського в Лондоні. Само собою, знаходимо там і посилання на Центральний державний архів громадських об'єднань України та Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г.С. Пшеничного.

Поява рецензованої книги саме тепер, коли Росія відверто зневажає державні кордони України, нехтує світовою громадською думкою щодо поважання територіальної цілісності держав, попираючи власні міжнародні зобов'язання, викладені в Будапештському меморандумі 1994 р., є свідченням зовнішньої політики царської Росії, потім Радянського Союзу, а тепер і Російської Федерації стосовно кордонів із суміжними державами.

Свої роздуми автор увібрав у п'ять розділів, перший із яких присвятив ролі Польщі на міжнародній арені в роки війни. У ньому він розглянув чотири принципових, на його думку, проблеми, а саме:

німецько-радянські

угоди від серпня і вересня 1939 р. та їх політичні наслідки;

«буферна» держава чи Польська Об'єднана (Соціалістична) Радянська Республіка;

польське питання під час німецько-радянської війни;

діяльність Микити Сергійовича Хрущова і влади Української Радянської Соціалістичної Республіки, спрямована на влучення Холмщини до складу України.

Отже, автор у першому підрозділі спробував коротко охарактеризувати стосунки Польщі із суміжними – Німеччиною на заході та Радянським Союзом на сході – державами у міжвоєнний період. Після того звернув увагу на переддень Другої світової війни та її початок, охарактеризувавши німецько-радянський Пакт про ненапад від 23 серпня 1939 р. і Договір про дружбу і кордони від 28 вересня того ж року. Першими з обома документами громадян ще тодішнього Радянського Союзу ознайомили литовці, опублікувавши два томи матеріалів, присвячених радянсько-німецьким стосункам у 1939 році. Власне, у першому томі того документального збірника йдеться про територіальне розмежування між Німеччиною та СРСР, що стало на час ліквідації польської державності кордоном між обома завоюваннями. На засадах, передбачених другою угодою, створювалося буферне Генеральне губернатор-

ство під німецьким зверх-ництвом зі столицею у Кракові, до якого після вибуху німецько-радянської війни увійшла Східна Галичина, на території якої восени 1939 р. були створені західноукраїнські області.

Маловідомою для українського читача, зрештою й польського загалу, є спроба створення Польської Союзної Радянської Республіки на теренах сучасних Люблинського і Підляського воєводств Польщі (с. 48-78). Реалізації планів зашкодили подальші події.

Переходячи до з'ясування польського питання в добу німецько-радянської війни, автор пов'язує його із взаєминами Великої Британії та СРСР (с. 48-91). На сторінках книги знаходимо твердження про те, що британський уряд був зацікавлений у налагодженні військової співпраці з Радянським Союзом у війні проти Німеччини і намагався переконати польський емігрантський уряд, який перебував у Лондоні, знайти шляхи до примирення з можливим союзником по Антигітлерівській коаліції. Польська емігрантська влада, яка сподівалася за допомогою Заходу повернути собі втрачені у 1939 р. східні креси, опинилася у складній ситуації. З одного боку, вона вважала, що СРСР повинен повернутися до визнання кордонів згідно з Ризьким договором 1921 р., а з іншого – реальність ставила під сумнів такі сподівання. Автор наводить текст радянсько-польської угоди, підписаної 30 липня 1941 р. польським прем'єром Владиславом

Сікорським у присутності британського прем'єра Уінстона Черчілля, але без згоди емігрантського президента Владислава Рачкевича, а також згадує про два протоколи до неї, останній таємний. Власне в другому мав місце натяк на можливе врегулювання територіального питання на користь Польщі в майбутньому.

Дослідник правомірно вказує, що підписання угоди викликало розкол в емігрантському середовищі, певною мірою бойкот дій Сікорського. Тим не менше, на початку грудня того року польський прем'єр зустрівся у Москві з радянським лідером Йосипом Сталіним, з яким обговорив питання формування польської армії в СРСР, її евакуації, позики на утримання. Порушувалося й питання повоєнного польського кордону, на що Сталін, за твердженням автора монографії, відповів: «Не будемо, очевидно, сваритися через кордони» (с. 89).

У завершальній частині першого розділу дослідник зупинився на пропозиції Микити Хрущова про створення у складі УРСР Холмської області на історичних землях півдня Підляшшя, Холмщини і Надсяння, яку Сталін відхилив (с. 91-108).

У другому розділі автор розглянув правові аспекти формування польсько-радянського кордону на ділянці з Україною. Він висвітлює позицію США та Великої Британії щодо

цього (с. 109-122); зупинився на баченні проблеми українськими незалежними структурами (с. 122-128); охарактеризував польсько-радянські угоди щодо спільного кордону наприкінці Другої світової війни та по її закінченні (с. 128-149); проаналізував угоду про обмін населенням від 9 вересня 1944 р., яка мала безпосереднє відношення до формування кордону (с. 150-180). Автор, між іншим, зауважив, що «після нападу III Рейху на Польщу 1 вересня 1939 р. і вторгнення 17 вересня 1939 р. Радянського Союзу, крім символічно проголошених декларацій, Річ Посполита не отримала ніякої допомоги». Осамітнена Польща втратила близько 70 тис. військових загиблими, 133 тис. були поранені, майже 300 тис. потрапили в німецький полон, а близько 133 тис., у тому числі майже 18 тис. офіцерів, – у радянський

(с. 109).

Як відомо, остаточно доля Польщі вирішувалася в лютому 1945 р. на Ялтинській конференції керівників Великої Британії, СРСР та США, що польською стороною було сприйнято «як кара для поляків за те, що не хотіли визнати нового поділу своєї батьківщини» (с. 118). Цитований фрагмент автор запозичив із відозви тодішнього польського парламенту на вигнанні «До членів парламентів вільних народів». Власне два питання непокоїли польських політиків – це проблема створення уряду в повоєнній Польщі та її кордонів, зокрема, східного.

Судячи з усього, за текстом підрозділу Польсько-український кордон в теорії та практиці ОУН-УПА автор має на увазі те, що вже тривалий час обговорюється українськими та польськими суспільствознавцями, а саме: на теренах сумісного проживання кожен із двох народів бачив свою власну державність. Проте, як на нашу думку, не виписав цього аспекту чітко, посиляючись на висловлювання інших авторів, що можна зрозуміти як спробу українських незалежницьких організацій відірвати суто польську територію від Польщі, а не терени змішаного українсько-польського проживання, яким було Закерзоння (с. 122-128).

Далі, говорячи про погодження справи стосовно

польсько-радянського територіального розмежування, автор почав розповідь від часу підписання головою Польського комітету національного визволення Едвордом Осубкою-Моравським 27 липня 1944 р. в Москві таємного порозуміння про східний кордон Польщі (с. 136) і закінчив угодою від 16 серпня наступного року, за якою остаточно фіксувалася лінія кордону (с. 145). При цьому не можна не згодитися з автором, що радянська сторона вирішувала питання згідно зі своїми великодержавними амбіціями, а не в інтересах українців і поляків.

Однією з найважливіших складових вирішення проблеми польсько-радянських взаємин було питання міжлюдських стосунків обабіч кордону, що знайшло своє розв'язання в Угоді від 9 вересня 1944 р., текст якої не публікувався, але популярно її називали угодою про обмін населенням (с. 150-180). Від її виконання певною мірою також залежало визначення лінії кордону, про що пише автор, посилаючись на Фонд Болеслава Брута в Архіві нових актів.

Наступний розділ монографії присвячено створенню і діяльності Польсько-радянської комісії щодо делімітації та демаркації кордону (с. 181-215), а також спробам польського Тимчасового уряду національної єдності домогтися найкориснішого перебігу лінії кордону для себе на ділянці з радянською Україною (с. 216-233). На нашу думку, останній фрагмент може служити повчальним прикладом для сучасної України у справі обсто-

ювання вже свого східного кордону все з тим же східним сусідом, із яким мала справу Польща після Другої світової війни.

У наступному, четвертому, розділі автор розглянув проблему міждержавного кордону на ділянці з радянською Україною впродовж 1947-1951 рр., виділивши три аспекти: формування польсько-радянського кордону протягом 1944-1948 рр. у межах тодішнього Жешовського, а тепер Підкарпатського воєводства (с. 235-281); делімітація східного кордону Польської Речі Посполитої після Другої світової війни у контексті т.зв. справи Медики (с. 281-299); праці з міждержавного розмежування між Люблинським воєводством і Волинською областю (с. 300-338).

Польська сторона, як пише автор, посилаючись на численні документи, послідовно обстоюючи інтереси своєї держави, намагалася залишити за собою ту чи іншу частину попередньо змішаного польсько-українського (чи українсько-польського) терену. На його сторінках знаходимо чимало конкретних випадків взаємного поборювання, особливо актів насилля над українцями з боку польських владних структур і підпільних організацій (с. 236-238 та ін.).

Останній розділ автор присвятив проблемі кордону між Польщею та Україною після його сформування станом на 1947 рік. Майже сто сторінок (с. 339-429) містять аналіз найважливіших міждержавних документів щодо визначення лінії кордону та його функціонування. Завершується розділ фак-

том обміну територіями в 1951 р., коли до Польщі відійшов район Устриків Долішніх (від тодішньої Дрогобицької області), а до України новоутворений Забузький район Львівської області (від Люблинського воєводства) (с. 394-429).

До кінця 40-х і на початку 50-х років неодноразово виникали питання щодо уточнення тієї чи іншої ділянки кордону. Причому кожна зі сторін намагалася отримати певну вигоду. Єдиною відмінністю було те, що при всіх комбінаціях польська сторона дбала передусім про долю тієї частини власного народу, яка проживала на терені, з якого його належало виселити, чого не скажеш про радянську сторону, яка формально нібито турбувалася про українців, яких ввозила на свою територію, а насправді того не робила.

Процес формування східного кордону Польщі тривав від початку Другої світової війни. Зусилля польського емігрантського уряду відстояти лінію кордону, визначену Ризьким договором 1921 р., не мали успіху, бо «навіть тодішні союзники – Велика Британія і США – відмовилися визнавати його статті» (с. 431).

Автор висловлює жаль, що «під час війни діяли два, незалежні від себе, осередки польської влади», маючи на увазі емігрантський уряд у Лондоні і Спілку польських патріотів у Москві, яка переросла згодом у Польський комітет національного визволення. У свою чергу, «боротьба за майбутню Польщу між обома політичними центрами призвела до патової ситуа-

ції у справі встановлення єдиного правлячого представництва в державі» (с. 431).

Якщо спробувати провести аналогію, то спадає на думку, що нинішнє становище України дещо нагадує ситуацію Польщі в 1939 році. Щоправда, є й суттєва відмінність. Захід, як нам видається, остаточно переконався в нещирості теперішньої Російської Федерації в політиці щодо своїх найближчих сусідів, зрештою – не лише стосовно них. Інше питання, українське суспільство поки що більш хворе, ніж було хворим польське 75 років тому. Тим не менше, обом народам – українському і польському – на перспективу не слід думати, хто перед ким більше завинив у минулому, а сконцентрувати спільні зусилля на міжнародному рівні, щоб не допустити насилля з боку північно-східного сусіда не лише над Україною, а й над іншими сусідніми державами, що фактично загрожує всій Європі, як, зрештою, існуючому світопорядкові.

З цієї точки зору монографія Анджея Вавринюка є помітним внеском до суспільствознавчої науки.

Юрій МАКАР,

*доктор історичних наук,
професор, заслужений діяч
науки і техніки України,
завідувач кафедри
міжнародних відносин
Чернівецького національного
університету імені Юрія
Федьковича*

Віталій МАКАР,

*кандидат політичних
наук, доцент кафедри
міжнародних відносин
Чернівецького національного
університету імені Юрія
Федьковича*

«Європейський Союз: дезінтеграція чи відродження?»

На обкладинці книжки, що вперше вийшла друком 2014 р. в США, зображена монета євро, що тане, мов морозиво, під сонячними променями, і для Дж. Сороса це цілком адекватний образ проблем економічного Союзу. Утім коло питань, із яких висловлюється Дж. Сорос, набагато ширше за традиційне, за його ж визначенням, для економічної науки, яка навряд чи оперує такими категоріями, як «трагедія». Чому ж слово «трагедія» зникло з назви в українському виданні? Тому є низка причин, спробуємо пояснити деякі з них.

Сорос прямо вказує в розділі книги «Трагедія», що проводить стосовно Європи певну аналогію з античною трагедією Софокла «Цар Едіп», цим, за визначенням Аристотеля, ідеальним відтворенням «серійної і закінченої дії, яка, викликаючи жаль і страх, спричинює катарсис (очищення)». Однак якщо у Софокла герой трагедії цар Едіп приречений на загибель не власними вадами й пристрастями, а долею, то в Сороса все відбувається навпаки – його роздуми спрямовані на те, щоб уникнути трагічної розв'язки шляхом «роботи над помилками», у якій він у полемічному запалі навіть пропонує відмовитися від «верховенства закону», тобто

переглянути «недолугі», на його погляд, статті Маастрихтської угоди. Він полемізує з А. Меркель, яку вважає прихильницею та стовпом вичікувальної позиції «час покаже» в європейських справах. Сорос виступає за рішучу відмову від старих правил, якщо вони не відповідають вимогам часу, не здатні забезпечити подолання кризи. Тобто в ньому немає ніякої покорі долі, він жодним чином не згодний з історичною приреченістю Європейського Союзу, веде невпинну боротьбу за його збереження шляхом реформування, у процесі якого політичний імператив до об'єднання мав би визначати пріоритети економічної політики, насамперед, держав-лідерів ЄС.

Здавалося б, на перший погляд, такий підхід не є природним для фінансиста, фахівця з цінних паперів. Утім це цілком відповідає ставленню Дж. Сороса до економічної теорії, у цілому його філософським поглядам і практичним крокам філософа й філантропа, який не тільки прагне пояснити існуючий світ, зокрема межі й механізми його пізнання, а й змінити справи на краще.

Характерними для демократичного аристократизму Дж. Сороса є наступні рядки, автор

яких парадоксальним чином поєднує самокритичну оцінку та гордість: «Я визнаю, що сам не є найбільш кваліфікованим підприємцем, тому я завжди намагаюсь знайти добрих менеджерів, на яких можна поклатися. Але я добрий критик менеджерів. Я пишаюсь тим, що є найуспішнішим і найбільш високооплачуваним критиком у світі. Це завжди було основою мого успіху на фінансовому ринку, тому я підкреслюю свою роль як критика...» Критичний погляд філантропа віддавна спрямований і на Україну.

Про загальні мотиви, з яких це відбувається, Дж. Сорос писав (з іншого приводу): «Складно чинити опір розвитку репресивних режимів зовні. Шанси надати допомогу демократичному уряду – коли цей уряд є демократично обраним, але не має можливості виконати свої обіцянки – набагато кращі. [...] Я намагався запобігати кризам, допомагаючи будувати відкрите суспільство, і ми досягли деяких успіхів, що проявляється у відсутності кризи в деяких країнах або в здатності інших країн впоратися з кризою».

Відчуваючи величезний потенціал становлення в нашій країні відкритого суспільства, Дж. Сорос заснував в

Україні фундацію «Відродження» ще до здобуття незалежності – у 1990 році. Він часто відвідував Київ, особливо в перші роки здійснення українських проектів, які засвідчили налагодження міцного багатоаспектного живого зв'язку фундації з громадянським суспільством. Сорос, вбачаючи свою особисту роль, насамперед, як комунікатора між громадянським суспільством, фундацією та владою, жодного разу не приїздив в Україну з 2004 по 2014 роки. Причини цілком зрозумілі – розчарування «вікном можливостей», що «зачинилося» за правління президента-нездарі В. Ющенка, котрий до того ж проклав шлях на Банкову донецькому клептократичному антиконституційному режиму В. Януковича.

У ті часи Європейський Союз для українців був насправді, як дотепно визначили українські дослідники Г. Яворська та О. Богомолів, «непевним об'єктом бажання». Трагедією для України постало б, якби з примусу В. Путіна та В. Януковича ЄС зберігся в такій якості. З початком Революції Гідності ця непевність щезла назавжди. Сорос, який п'ять разів відвідав Київ протягом року від її початку, з вагомими на те під-

ставами вітав народження нової України: «Мене відразу вразили величезні позитивні зміни в зрілості та компетентності, що відбулися за цей час у моєму фонді і в громадянському суспільстві в цілому. Зараз залученість українців у суспільні й політичні процеси, напевно, вища, ніж деінде у Європі. Люди довели свою готовність жертвувати життям заради своєї країни. В цьому прихована сила нової України, яку недооцінює Захід».

Сорос надає їй нового, дійсно трагічного значення розвиткові подій наприкінці осені 2014 року: «Європа не хоче визнавати, що напад Росії на Україну непрямым чином означає напад на Європейський Союз, на його принципи і структуру урядування. Повинно бути очевидним, що країні або спільноті країн, які знаходяться у стані війни, не варто продовжувати політику жорсткої бюджетної економії, як це робить Євросоюз. Усі наявні ресурси необхідно змусити працювати у воєнному режимі, навіть якщо це спричинить збільшення бюджетного дефіциту. Крихкість нової України робить байдужість Заходу ще більш згубною. Під загрозою не лише виживання нової України, а й майбутнє НАТО і самого Євросоюзу. [...] З Євросоюзом щось не так, якщо путінська Росія виявляється настільки успішною, хоча б у короткостроковій перспективі. У бюрократії ЄС більше немає монополії на владу і в неї

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ:

Дезінтеграція чи відродження?

ДЖОРДЖ СОРОС

у бесідах із
ГРЕГОРОМ ПЕТЕРОМ ШМІЦЕМ

У новій книзі видатний фінансист, благодійник та філософ Дж. Сорос фокусується на шляхах відновлення та надання життєздатності Європейському Союзу, якому від-

дає належне як унікальному цивілізаційному проекту. Конструктивна критика кризових явищ у ЄС, неприйняття «ринкового фундаменталізму» органічно поєднується в автора з конструктивними пропозиціями, зокрема щодо актуальної та потенційної ролі Німеччини в Союзі. До книги також включено дві статті Дж. Сороса, присвячені Україні після Революції гідності та програмі надання нашій країні адекватної допомоги з боку світової спільноти. Автор доводить, що «рятуючи Україну ЄС рятує й себе».

дуже мало того, чим варто було б пишатися. Вона повинна навчитися бути більш єдиною, гнучкою та ефективною. А самі європейці повинні ретельніше придивитися до нової України. Це допоможе їм повернути той дух першопрохідців, який призвів до створення Європейського Союзу. Рятуючи Україну, Євросоюз рятує самого себе». Друг України – Дж. Сорос зрадив би собі, якби в цій самій статті не надав і конкретних рекомендацій з необхідних кроків Заходу на допомогу нашій країні, чий масштаб повністю відповідав би гостроті кризи, насамперед щодо реструктуризації зовнішнього боргу України. Зі свого боку, фундація Дж. Сороса безпосередньо сприяла успішному пошукові у світі й відбору кандидатів до уряду України, сформованого за результатами виборів у жовтні 2014 року.

Навіть вороги Дж. Сороса й відкритого суспільства – адепти конспірологічного міфу про світовий тіньовий уряд, що буцімто приховується за лаштунками української Революції Гідності, як й інших «кольорових» революцій, побічно визнають епічний масштаб його надзвичайної постаті, надаючи провідну роль у своїй облудній, досить популярній, на жаль, зокрема в Росії, виставі про «змову підступних сіоністів із Волл-стріту задля світового панування».

Масштабність особи Дж. Сороса обумовлена тим, що він водночас належить до декількох епох, пов'язуючи їх між собою. Минулому – він родом із часів Голокосту, коли сформувався його стоїцизм і жага справедливості. Сучасності – у якій він своєю діяльністю щодня робить «стрибок з царства необхід-

ності до царства свободи», незважаючи на обмеженість наявних у його розпорядженні засобів для зміни стану справ прагне подолати кризу. Майбутньому – бо його ідея соціальної відповідальності бізнесу й політиків за долю людства, подолання ринкового фундаменталізму, державного егоїзму та примітивної тваринної жадібності «сильних світу цього», досі не є пануючою в глобалізованому світі. Але поза її реалізації, мабуть, неможливо уникнути перспективи «темних віків». Сорос, як це підтверджують його думки та практики, є унікальним уособленням поєднання мрійника, провидця та націленого на результат практика, який міцно стоїть обома ногами на цій грішній землі. Схильність до роздумів ніколи не ставала на заваді вчинкам філантропа, невдачі й

розчарування стимулювали подальший пошук об'єктів і методів благочинності, за гострого розуміння обмеженості її впливу та подекуди неоднозначних наслідків.

Уважний читач книги, можливо, помітить, що деякі оцінки подій, політики і політиків автора уточнюються, змінюються навіть від одного інтерв'ю до іншого, тим більше в доданій статті «Прокинься, Європо», між якою та основним текстом розрив у часі сягає майже року. Так, зважаючи на провідну роль А. Меркель у організації ЄС на санкції щодо путінської Росії у відповідь на агресію проти України та анексію Криму, Сорос змінив гнів на милість і навіть відмовився від ідеї «звільнення» Європи від німецького лідерства.

Однак це зовсім не дивно для автора концепції «людської непевності». Сила Дж. Сороса виявляється й тоді, коли він не бариться визнавати помилку, адже «ключова особливість справ людських» полягає в тому, що люди «діють на підставі недосконалого розуміння ситуації, а результати їхніх дій не відповідають їхнім очікуванням».

Мені було дійсно цікаво працювати над рукописом перекладу цієї книги українською мовою як науковому редактору, час від часу виникало бажання вступити в полеміку з автором стосовно деяких її тез, зокрема щодо так званої геополітики. Вважаю це доброю ознакою, упевнений, що кожен

читач знайде для себе в основному тексті та додатках багато нового й неочікуваного. Отже, бажаю Вам радості від спілкування з неординарною, пристрасною, глибокою людиною — другом України Джорджем Соросом.

Олександр ПОТЕХІН,
доктор історичних наук,

***P.S.** Наполегливі зусилля Дж. Сороса мобілізувати світову спільноту на допомогу Україні не припиняються. У січні 2015 р. він виступив ще з однією програмною статтею — «Нова політика порятунку України», що містила розгорнутий план допомоги нашій країні з боку Заходу, здатної зупинити агресію Російської Федерації та вплинути на її поворот до модернізації за українським зразком. Цей план передбачав кроки реформаторів України та західних інституцій назустріч одне одному та вказував на доступні джерела фінансування. Сподіваємося, його вдасться реалізувати. Про те, що треба для цього зробити, йшлося на зустрічі Дж. Сороса та президента П. Порошенка в Києві.*

Того ж місяця, після участі Дж. Сороса у Всесвітньому економічному форумі в Давосі в якості головного промотора інтересів української демократії, на сторінках «Нью-Йорк таймс» з'являється ще одна публікація американського фінансиста і філантропа — цього разу у співавторстві з відомим французьким філософом

Бернаром-Анрі Леві — «Врятуйте нову Україну».

Зокрема, на думку авторів статті, Європейський Союз, допомагаючи Україні, врятує не тільки нову демократію в цій країні та себе, а й допоможе майбутній Росії. Запорука тому — «дух сотень тисяч людей, які рік тому зібралися на Майдані, зараз ще міцніший». Нова Україна прагне стати протилежністю України старої, і для цього їй потрібна допомога, перш за все, — фінансова. Трансформація України — це небувалий експеримент в історії демократії, як переконані автори, який приречений тим, що полягає не тільки в захисті територіальної цілісності України від прямої військової агресії Росії, а й у конструктивній роботі всередині суспільства. «Активісти Майдану перейшли від опозиційної діяльності до будівництва нації», — стверджується в статті. Багато хто з активістів з цією метою залишили свої колишні високооплачувані посади. Незважаючи на самовідданість громадян, нова Україна стикається з загрозами України старої, олігархічної, яка щільно загрузнула в бюрократії. На переконання авторів, українські реформатори мають серйозну загрозу в особі Президента Росії В. Путіна, який «хоче дестабілізувати Україну за будь-яку ціну».

Сорос і Леві порівнюють Україну з Грузією, коли цю країну очолив

Міхаел Саакашвілі, революційний лідер, який дійсно вичистив корупцію з системи, але згодом перетворив її на державну монополію. Україна ж — демократія прямої участі, вона не управляється одноосібно, у ній діє система стримувань і противаг. «Такі держави важчі на підйом, але в довгостроковій перспективі можуть стати більш успішними», — вважають Дж. Сорос та Б.-А. Леві. Питання в тому, чи має Україна на це час? Незважаючи на глибоку кризу в Росії, Путін, схоже, переконаний, що зможе знищити нову Україну перш ніж вона стане на ноги. Тому, як пишуть Сорос і Леві, Москва справляє величезний військовий і фінансовий тиск на Київ. Автори застерігають: «На кону доля не тільки України, а й Євросоюзу. Втрата України буде нищівним ударом по ЄС, вона значно посилить Росію і ту альтернативу, яку РФ пропонує замість ЄС — світ, заснований не на верховенстві права, а на диктаті сили». На переконання Сороса і Леві, Путін змушений буде відступити, якщо ЄС надасть Україні таку необхідну фінансову допомогу. Процвітаюча Україна буде доказом того, що нинішні економічні проблеми Росії спричинені саме політикою Путіна, а не тиском Заходу на РФ. «Європа отримає нагороду — нову Росію, яка з потенційної стратегічної загрози перетвориться на потенційного стратегічного партнера. Ось які ставки в цій грі», — підсумовують автори.

Гастрономічна (кулінарна) дипломатія як дієва складова дипломатії «м'якої сили» ХХІ століття

УДК 94: 327

Вячеслав ЦІВАТИЙ,
перший проректор
Дипломатичної академії
України при МЗС,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри
дипломатичної та
консульської служби,
заслужений працівник освіти
України

У 2015 р. побачила світ чергова книжка Олександра Сергійовича Сліпченка під романтичною назвою «Дипломатична кухня». Лише взявши до рук і прочитавши назву, відчуваєш появу енергії, гарного настрою, смак вишуканих страв і аромат смаколиків, які заховано під симпатичною обкладинкою видання. Жанр книжки можна визначити як мемуари або спогади дипломата.

Сліпченко Олександр Сергійович, Надзвичайний і Повноважний Посол, перебував на дипломатичній службі України з 1966 р., кар'єрний дипломат. Із 1991 р. обіймав посади Постійного представника України при ЮНЕСКО, першого Повіреного в справах незалежної України у Франції, першого посла України у Швейцарії, Постійного

Рецензія на книгу: Сліпченко А.С. Дипломатическая кухня. Художественно-документальное издание. – Киев: Генеральная дирекция по обслуживанию иностранных представительств, 2015. – 493 с. (ISBN 966-518-338-9).

Book Review: Slipchenko A.S. Diplomatic Table. Artistically and Documentary Edition. - Kyiv.: The State Enterprise «Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic Missions», 2015. - 493 p. (ISBN 966-518-338-9).

представника України при Європейському відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві, начальника Управління країн Європи і Америки МЗС України. Він також був Послом України у Швеції та за сумісництвом – у Данії та Норвегії, а потім – у Державі Ізраїль. Має державні нагороди України, Франції, Швеції, Литви, Португалії. Із 2005 р. у відставці, займається громадською, літературною і викладацькою діяльністю. Передає свій багатий дипломатичний досвід на майстер-класах і практичних семінарах слухачам Дипломатичної академії України при МЗС України.

Автор цього видання, багато років працюючи за кордоном, не забував про одне зі своїх численних хобі – кулінарію. «Кухню» дипломатичної кухні – меню, етикет, дипломатичний протокол, традиції та правила організації дипломатичного прийняття всіх рівнів – він знає зсередини, не з чуток, як і кулінарні вподобання різних народів, і щедро ділиться багатим досвідом і спогадами про улюблену професію дипломата зі своєю читаць-

кою аудиторією.

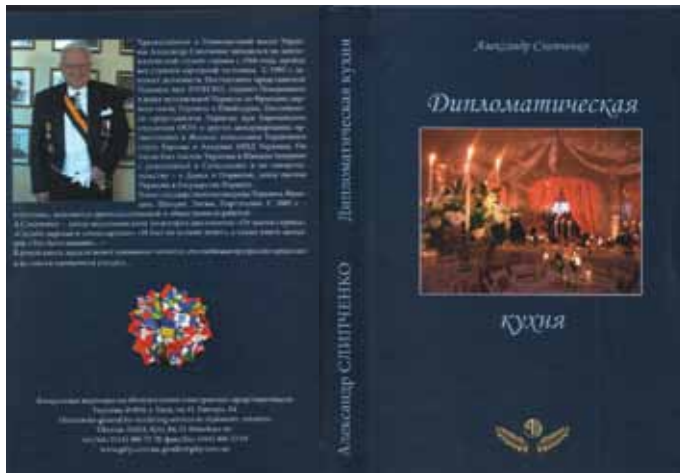
Влучно охарактеризував політику, дипломатію і кулінарію відомий французький філософ, кулінар, шеф-повар, політичний діяч першої чверті ХІХ ст. й автор трактату «Фізіологія смаку» Жан-Антельм Брійя-Саварен: «Доля націй залежить від того, як вони харчуються». Твердження про те, що національна кухня – візитівка будь-якої держави, є константою, яка не потребує додаткових аргументів.

Сам термін «гастрономія» існує понад 200 років. Його батьківщиною є Франція, авторство належить французькому поетові Бершу, улюбленою справою якого було писати про радість вишуканої кухні. На сьогодні гастрономія – це мистецтво смачно поїсти, мистецтво хорошої кухні й самого застілля. Гастрономія (від грец. шлунок) – це наука, яка вивчає зв'язок між культурою та їжею. Як стверджує історик Патрік Рамбур, «...в історії французької кухні й гастрономії – застілля – найважливіший дипломатичний вектор!». Ще в ХVІІ ст. Людовик ХІV – «король-сонце» – упровадив у Версалі тра-

дицію, яка міцно вкоренилася у французькій зовнішній політиці – дипломатія гастрономії. На початку ХІХ ст. Шарль-Моріс Талейран (Міністр закордонних справ Франції) використовував застілля, щоб провести переговори і домогтися для своєї країни більш вигідних умов.

Незважаючи на те що французів вважають гурманами, серед них практично не зустрінеш людей із надмірною вагою. Вони їдять тричі на день і, як правило, у певний час: п'ють каву вранці, ситно їдять удень і особливо ввечері (між дев'ятою і десятою годинами). Для них це норма. При цьому суворо дотримуються головного правила: отримати задоволення від їжі й не нашкодити здоров'ю. Погляд на їжу крізь призму здоров'я – це філософія французької гастрономії, сформована під впливом видатних політичних діячів, дипломатів і знаменитих кухарів Франції.

На сьогодні гастродипломатія (культурно-гастрономічна дипломатія, гастрономічна дипломатія, кулінарна дипломатія) – це мирне знаряддя м'якого впливу в дипломатії, зброя сучасної зовнішньої політики, дипломатії та економіки. Фактично – це наука про мистецтво вести переговори під час офіційних обідів. У світі політики зазначають «...шлях до консенсусу і досягнення мети пролягає через вишукане частування».

На особливі слова подяки заслуговує видавець, генеральний директор Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв Павло Олександрович Кривонос і його колектив, які доклали значних зусиль, щоб ця книга відповідала за своїми видавничо-поліграфічними показниками кращим світовим стандартам. Одним із головних аспектів ГДІП на сьогодні є утвердження позитивного іміджу України як незалежної, суверенної, демократичної держави, з високим освітнім і культурним рівнем українського народу, який має унікальний історичний, художній і кулінарний спадок і цінності. Видання цієї книжки — ще один крок уперед в популяризації гостинності й відкритості України для всього світу. Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв та її очільник горді з того, що зробили міжнародну гостинність своєю професією

Алессандра Роверсі в інтерв'ю газеті «Le Temps» підкреслила, що «...гастрономічна дипломатія визначає використання страв у контексті міждержавних відносин з метою передавання невербальних повідомлень...» Важливо, що таке визначення не обмежується хорошими стравами та вишуканими винами для полегшення процесу переговорів. Їжа фактично сприяє виникненню слушних моментів для виголошення тостів чи промов, тих чи інших слів, допомагає «переварити» умови угоди, договору чи контракту, що підписується. Зауважимо, що в історії не раз свідомо підбиралися інгредієнти, розстановка і форма столів, коли переслідувалися згадані цілі. Наприклад, Рональд Рейган на прийнятті у Вашингтоні в 1987 р. спеціально вибрав каліфорнійське

вино з виноробного регіону Russian River Valley, ніби натякаючи на історію російської імміграції в цей штат США.

Власне гастрономічна (кулінарна) дипломатія — це порівняно нова форма політико-дипломатичних відносин. У світі є держави, які прийняли мудре рішення просувати свою націю як «торговельну марку». З цією метою розробляються спеціальні стратегії, створюються інституції (установи) і виділяються кошти. Завдяки такій політиці громадяни інших держав дізнаються про національні особливості та традиції харчування народів і країн через національні страви і національну кухню як інституцію, а паралельно отримують стимул торгівлі і туризму, і зрештою країною починають цікавитися інвестори. Програми

гастродипломатії як складової дипломатії м'якої сили були започатковані у 2000 роках XX століття. Термін «гастродипломатія» (англ. *Gastrodiplomacy*) уперше опублікував у 2002 р. журнал «The Economist» у науковій статті про Королівство Таїланд.

Так, у главі XXVII автор — О.С. Сліпченко — наводить приклад з дипломатичної діяльності у сфері гастродипломатії Надзвичайного і Повноважного Посла Індонезії в Україні Нінік Кун Нар'яті (Mrs. Niniek Kun Naryatie Siswojo), яка презентувала індонезійську національну кухню на виконання урядової програми просування національної кухні. Ще у 2011 р. МЗС Індонезії провело науково-практичний і методологічний семінар на цю тему, на якому було поставлено завдання: «... сформулювати концепцію індонезійської кулінарної дипломатії як частини дипломатії «м'якої сили». Частково вона повинна бути націлена на включення індонезійської їжі в глобальний кулінарний звід в якості однієї зі складових міжнародної гастрономії. Однак треба вважати, що ці зусилля не лише представлять (за кордоном) культуру країни, але й будуть слугувати економічним інтересам Індонезії» (с. 428-429). Цікава деталь: для досягнення цієї мети, крім фінансової підтримки розвитку мережі індонезійських ресторанів по всьому світові, передбачається також направляти досвідчених кухарів у закордонні дипломатичні представництва (у 132 місії за кордоном).

Приблизно в такому ж

ракурсі сформулювали свої програми кулінарної дипломатії багато інших країн регіону. Аналогічні заходи і форми дипломатичної роботи широко використовують держави Європи, Азії, Америки та ін., про що детально можна дізнатися зі сторінок презентованої книги.

Кулінарна дипломатія (мистецтво приготування страв для державних службовців або сановників) — це така ж поважна леді, як і сама дипломатія, і відповідні приклади можна віднайти ще в Стародавньому Китаї або Стародавній Греції. Цікаво, що Шарлю-Морісу Талейрану приписують сакраментальну фразу: «Найкращий помічник дипломата — його особистий кухар».

У книжці Олександр Сергійович Сліпченко ставить перед собою завдання ознайомити читачів із багаторічними історичними традиціями дипломатичного спілкування (від історії Стародавнього часу й Середньовіччя до історії Новітньої, історії Сьогодення), напрацьованими численними формами прояву «державної» гостинності, у яких відображаються честь і гідність держави-господині, а також її ставлення до держави-партнера (с. 3). Однак зовнішня святковість і суворий дипломатичний етикет не існують самі по собі, як самодостатня ціль. Головною сутністю обідів, сніданків і прийняття завжди була й залишається дипломатична робота. Така ж, як і в інших випадках дипломатичної практики, метою якої є не лише обов'язок дипломата в найкращому світлі презентувати свою державу і знайти нових друзів і корисні

контакти, а й отримати необхідну інформацію.

Але вже з першої сторінки своєї фундаментальної праці автор акцентує увагу читачів на тому, що теоретичні питання не є предметом його дослідження, а вже з наступної сторінки і до останньої (а книга налічує 493 сторінки!) пропонує розповідь про його особисту дипломатичну практику, веселі й реальні історії, цікаві факти й події, однак у чітко визначеному жанровому форматі – через призму кулінарної дипломатії. І відразу попереджає читача про те, що в книзі багато унікальних рецептів, які читач зможе самостійно апробувати на своїй кухні або в дипломатичній практиці.

Загалом видання присвячено різнобічним аспектам дипломатичного мистецтва і дипломатичної майстерності, що проявляються через дипломатичну кухню.

Автор у вступі привертає увагу читачів до особливостей предмета свого дослідження і ще раз наголошує, що говоритиме про дипломатичну кухню не в переносному значенні, а в прямому розумінні цього терміна. Відомі слова Ш.М. Талейрана, звернені до Наполеона Бонапарта: «Дайте мені доброго кухаря, і я вам забезпечу потрібні договори».

Авторська подача матеріалу характеризується міждисциплінарним характером дослідження: історія, теорія і практика дипломатії презентується в тісному зв'язку з літературними й подорожніми студіями, багатою палітрою спогадів, фактів і фотографій з особистого архіву автора, кулінарними рецептами, ранжовани-

ми від рівня королівської або президентської вишуканості до звичайного ранкового сніданку пересічного дипломата, особистою дипломатичною практикою і дипломатичним досвідом.

Роль дипломатії як знаряддя зовнішньої політики держави завжди була надзвичайно впливовою, тому автор приділив належну увагу питанням теорії та практики дипломатії та дипломатичній службі в історичній ретроспективі, не забуваючи про головний предмет свого дослідження – гастрономічну дипломатію.

Багатий фактологічний матеріал для розуміння витоків дипломатії, як одного з видів державної діяльності, автор подає у тридцяти тематичних блоках-оповідях. І в кожному з них ми поринаємо в різні історичні епохи, або мандруємо різними країнами, регіонами і континентами, і всюди за нами шлейфує смак і аромат страв національних кухонь, подумки ми їх дегустуємо й насолоджуємося з надією та впевненістю, що колись це стане реальністю.

Особливого інтересу, на погляд рецензента, заслуговує розділ XXX, присвячений дипломатично-гастрономічним подіям кінця XX – початку XXI століть, зокрема пов'язаних з дипломатією України (с. 472-487).

Автор також не оминув таємну дипломатію досліджуваного періоду, що надає їй особливого шарму і колориту (розділи VI, VIII, XIII, XXIV).

Розгляд усього комплексу дипломатично-практичних, теоретичних, методичних і науково-практичних складових

цього видання дає можливість констатувати, що О.С. Сліпченку вдалося виконати поставлені завдання. Перевагами книжки є те, що вона багато ілюстрована, написана легкою для сприйняття літературною мовою високого гатунку. Читаючи книгу, розумієш, що знайшов спосіб для відпочинку, однак, відпочиваючи, отримуєш масу інформації, задоволення та приємних вражень!

Книга О.С. Сліпченка – цікава, практично необхідна і справді талановита спроба створення видань подібного типу. Вона є першою у вітчизняній науці роботою, яка дає повну, методично обґрунтовану та узагальнену характеристику предмета дослідження. У рецензованому виданні знайшли відображення новітні дослідження, а особлива цінність видання – особистісні напрацювання автора. Подана читачеві книжка – значне явище в новітній зарубіжній історіографії, яке може вплинути на напрям теоретико-методологічних пошуків у сучасному знанні дипломатичних досліджень.

Спираючись на архівні матеріали, широку джерельну базу і документи, упроваджені в науковий обіг уперше або маловідомі широкому загалові, автор подав власне бачення методологічних підходів до дослідження дипломатичної кухні в контексті гастрономічної дипломатії та кулінарної дипломатії, зробив власні узагальнення через розгляд і компаративний аналіз контраверсійних поглядів попередніх дослідників і практичних дипломатів.

Як і будь-яка науково-

методична та творча праця, рецензована книжка не позбавлена певних недоліків. Зокрема, хотілося б висловити зауваження- побажання авторові до наступних її перевидань, а саме – включити в більшому обсязі матеріали з історії та дипломатії держав Південно-Східної Азії та Сходу, що, безперечно, надасть виданню ще глибшої змістовності й внесе елемент компаративного (порівняльного) аналізу особливостей та національних надбань дипломатичних практик і моделей дипломатії.

Загалом, ми отримали у своє розпорядження доброякісну, змістовну, виражену в науково-теоретичному й методичному плані та видану на належному поліграфічному рівні книгу.

На особливі слова подяки заслуговує видавець, генеральний директор Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв Павло Олександрович Кривонос і його колектив, які доклали значних зусиль, щоб ця книга відповідала за своїми видавничо-поліграфічними показниками кращим світовим стандартам. Одним із головних аспектів ГДІП на сьогодні є утвердження позитивного іміджу України як незалежної, суверенної, демократичної держави, з високим освітнім і культурним рівнем українського народу, який має унікальний історичний, художній і кулінарний спадок і цінності. Видання цієї книжки – ще один крок уперед в популяризації гостинності й відкритості України для всього світу. Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв

та її очільник горді з того, що зробили міжнародну гостинність своєю професією.

Рекомендуємо читачам це нове видання. Сподіваємося, що воно допоможе студентам-міжнародникам і слухачам Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України в засвоєнні начальних курсів «Компаративна історія, теорія і

практика дипломатії», «Світова дипломатія», «Дипломатія іноземних держав», «Дипломатичний протокол і етикет».

Хочеться сподіватися, що ця книга стане корисною знахідкою для майбутніх дипломатів і сучасних дипломатів-практиків, яким вона і адресована в першу чергу, а також тим, хто цікавиться сучасними підходами до дослідження

історії та практики дипломатії в її глобалізаційному вимірі.

Книга О.С. Сліпченка – це джерело знань і скарбниця відповідей на більшість питань практичної дипломатії: читай, думай, аналізуй, реалізуй!

За словами екс-держсекретаря США і одного з кандидатів на пост Президента США у 2016 р. Хілларі Клінтон,

«... презентація улюблених страв, застільних традицій і цінностей є могутньою зброєю дипломатії, якою часто нехтують...» Адже дійсно, тисячолітня історія та практика дипломатичних застіль залишаються живими і сучасна дипломатична практика ледь не щодня її збагачує, спрямовує за дороговкази майбутнього в просторі актуальної політики.

ГДІП: реконструкція резиденції Посла Японії

Від початку української незалежності та перших кроків налагодження Україною дипломатичних відносин з іншими країнами, ДП «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» стало справжнім повпредом

нашої держави в питаннях забезпечення ефективної роботи та комфортних умов перебування в Україні представників іноземного дипломатичного корпусу. Однією з відповідальних ділянок цієї багатогранної діяльності ГДІП є опера-

тивне та якісне виконання будівельних і ремонтно-профілактичних робіт, здійснення технічного обслуговування будівель посольств та інших міжнародних організацій.

Нині на часі – реконструкція з надбудовою та

добудовою приміщень резиденції Надзвичайного і Повноважного Посла Японії в Україні. Роботи заплановано виконати протягом 2015-2016 рр. без припинення функціонування резиденції.

За інформацією ГДІП